नेपाली साहित्यको विकासमा दाङका साहित्यिक पत्रिकाको योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

नेपाली केन्द्रीय विभाग, स्नातकोत्तर तहको

दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

किरण गौतम

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६९

निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका विद्यार्थी किरण गौतमले **नेपाली साहित्यको विकासमा दाङका साहित्यिक पत्रिकाको योगदान** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँको यस कार्यप्रति म पूर्णतः सन्तुष्ट छु । अतः प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

उप प्रा. राजुमान डङ्गोल

शोधनिर्देशक

स्वीकृति पत्र

किरण गौतमले त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पार्नु भएको **नेपाली साहित्यको विकासमा दाङका साहित्यिक पत्रिकाको योगदान** शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका निमित्त स्वीकृत गर्दछौँ ।

विभागीय प्रमुख : प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम ....

शोध निर्देशक : उप प्रा. राजुमान डङ्गोल ....

बाह्य परिक्षक : अमर गिरी ....

मिति : २०६९/०६/२८

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो । यस शोधपत्रको पूर्णताका लागि आवश्यक सल्लाह सुझाव दिएर प्रभावकारी निर्देशन दिँदै निरीक्षण र परिमार्जन गरी दिनु हुने आदरणीय गुरु उप प्राध्यापक राजुमान डङ्गोलप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधकार्यका लागि शोध प्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने सुअवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतमप्रति कृतज्ञ छु ।

यस शोधकार्यमा आवश्यक सल्लाह सुझाब दिनु हुने नारायण प्रसाद शर्मा, अमर गिरी तथा दाङका ऐतिहासिक पत्रिका उपलब्ध गराइ दिनुका साथै सल्लाह सुझाव दिएर सहयोग गर्नु हुने आदरणीय व्यक्तित्व गिरिराज शर्माप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी यस शोध कार्यमा सल्लाह सुझाब दिनु हुने राप्ती साहित्य परिषद्का अध्यक्ष पुरुषोत्तम खनाल र टीकाराम उदासीप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

आफ्नो आर्थिक, सामाजिक तथा व्यावहारिक समस्याहरूसँग जुध्दै आफ्ना अमूल्य समय, श्रम, साधना र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययन कार्यलाई यस अवस्थासम्म ल्याउन सहयोग गर्नुहुने मेरा पूजनीय मातापिताप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यस शोधपत्र टाइप गरी सहयोग गर्ने आदरणीय दिदी रीता गौतम र सामग्री सङ्कलन तथा शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सहयोग गर्ने आदरणीय दिदी/दाइ सुनिता गौतम, राजेन्द्र गौतम र भाइ गोकर्ण पौडेलप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र २०६५/०६६
क्रमाङ्क : १७३
मिति : २०६९/०६/२८

....
किरण गौतम
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि.कीर्तिपुर

विषय सूची

परिच्छेद-एक

शोध परिचय

१.१	विषय परिचय	१
१.२	समस्या कथन	२
१.३	शोधको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५	अध्ययनको औचित्य	४
१.६	अध्ययनको सीमा	४
१.७	सामग्री सङ्कलन विधि	४
१.८	शोधको सैद्धान्तिक आधार	४
१.९	शोधपत्रको रूपरेखा	५

परिच्छेद-दुई

दाङका साहित्यिक पत्रिकाको विकास क्रम तथा चिनारी

२.१	विषय प्रवेश	६
२.२.	पृष्ठभूमि	६
२.३	दाङका साहित्यिक पत्रिकाहरूको काल विभाजन	९
२.३.१	पहिलो चरण (२०२४ साल पूर्व)	१३
२.३.२	दोस्रो चरण (वि.सं. २०२४ देखि २०३३ साल सम्म)	१६
२.३.३	तेस्रो चरण (वि.सं. २०३४ देखि हाल सम्म)	१९
२.४	निष्कर्ष	४१

परिच्छेद-तीन

दाङका साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण

३.१	विषय प्रवेश	४३
३.२	पहिलो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण	४४
३.२.१	कविताको विश्लेषण	४४
३.२.२	कथाको विश्लेषण	४७
३.२.३	आख्यानेतर गद्यको विश्लेषण	४९
३.२.४	नाटकको विश्लेषण	५०
३.३	दोस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण	५१
३.३.१	कविताको विश्लेषण	५२
३.३.२	कथाको विश्लेषण	५४
३.३.३.	आख्यानेतर गद्यको विश्लेषण	५६
३.३.४	नाटकको विश्लेषण	५९
३.४	तेस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण	६१
३.४.१	कविताको विश्लेषण	६२
३.४.२	कथाको विश्लेषण	६६
३.४.३.	आख्यानेतर गद्यको विश्लेषण	७१
३.४.४	नाटकको विश्लेषण	७४
३.५	निष्कर्ष	७७

परिच्छेद-चार

उपसंहार तथा निष्कर्ष

४.१	उपसंहार	८०
४.२	निष्कर्ष	८३
	सन्दर्भसामग्री सूची	८५

परिच्छेद-एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

नेपाली साहित्यको विकासमा साहित्यिक पत्रिकाहरूको योगदान महत्त्वपूर्ण रहि आएको छ । बाबु रामकृष्ण बर्मा र मोतीराम भट्टको संयुक्त प्रयासमा सम्वत् १९४३ मा वनारसबाट प्रकाशित **गोर्खा-भारत जीवन** नै नेपाली साहित्यिक पत्रिकाको आरम्भ बिन्दु मानिन्छ । वनारसबाट प्रकाशित **गोर्खा-भारत जीवन**बाट नेपाली पत्रकारिताको सुरुआत भए पनि वि.सं. १९५५ मा प्रकाशित **सुधासागर** नेपाली भाषाको र नेपालबाटै प्रकाशित पहिलो पत्रिका मानिन्छ । नेपाली पत्रकारिताको सुरुआत नै साहित्यिक पत्रकारिताबाट भएको देखिन्छ । वि.सं. १९५८ मा आएर पहिलो समाचारमूलक पत्रिका **गोरखापत्र**को प्रकाशन आरम्भ भएको हो । **गोरखापत्र** पश्चात् प्रकाशन थालनी गरेका **उपन्यास तरङ्गिणी**, **सुन्दरी**, **माधवी**, **गोर्खाली**, **जन्मभूमि**, **गोर्खासंसार**, **नेपाली साहित्य सम्मेलन**, **शारदा**, **युगवाणी** जस्ता पत्रिकाले नेपाली साहित्यको श्रीबृद्धिमा पुऱ्याएको योगदान स्मरणीय र उल्लेखनीय छ । प्रजातन्त्रको प्राप्तिसँगै सर्जकहरूमा देखिएको नयाँ उत्साहले पत्रिका प्रकाशनमा अझ तीब्रता आएको देखिन्छ । निरङ्कुश शासनको अन्त्यसँगै प्राप्त भएको अभिव्यक्तिगत स्वतन्त्रताले गर्दा साहित्यिक गतिविधि मौलाउन थप सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

दाङबाट अध्ययनका क्रममा गोरखपुर पुगेका विद्यार्थीहरूको प्रयासमा सन् १९५५ मार्च/वि.सं. २०११ सालमा प्रकाशित भएको भनिएको **विप्लव** दाङको पहिलो साहित्यिक पत्रिका भएको बुझिन्छ । यसै सिलसिलामा राप्तीको दाङ र प्युठानबाट वनारस पढ्न गएका विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा वि.सं २०१४ सालमा **सन्देश** पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । २०१५ सालमा पद्मोदय पब्लिक हाइस्कुलको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित **प.प. हाइस्कुल पत्रिका**ले स्थानीय स्तरबाट पत्रिका प्रकाशनको शुभारम्भ गरेको थियो । पछि २०१५-१६ सालमा पद्मोदय पब्लिकसँग सम्बद्ध शिक्षक-विद्यार्थीले **साहित्य समिति** गठन गरी २०१७ सालमा प.प. हाइस्कुलको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा **ज्योत्स्ना** पत्रिकाको प्रकाशन आरम्भ गरे । त्यसपछि **राप्ती सन्देश** (२०१९), **मानस-प्रभा** (२०२०), **पराग** (२०२४) जस्ता पत्रिका प्रकाशन भए पनि विभिन्न बाधा व्यवधानका कारण यी पत्रिकाहरूले प्रकाशनमा निरन्तरता पाउन सकेनन् ।

२०२४ सालदेखि नारायणप्रसाद शर्माको सम्पादकत्वमा दाङबाट पहिलो विशुद्ध साहित्यिक पत्रिका **अन्तर्ध्वनि** प्रकाशित हुन थाल्यो । पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको २५ वर्षपछि अर्थात् २०५० सालमा दोस्रो अङ्क प्रकाशन भएको **अन्तर्ध्वनि** पत्रिकाले २०६२ सालबाट मात्र निरन्तरता पाएको देखिन्छ । महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस दाङको विद्यार्थी परिषद्को मुखपत्रका रूपमा **छहरा** (२०३०), **राप्ती साहित्य परिषद्**को मुखपत्रका रूपमा **राप्तीदूत** (२०३५) ले दाङको मात्र नभएर समग्र नेपाली साहित्यिलाई समृद्ध तुल्याएका छन् । त्यस्तै **राप्ती सन्देश** (२०४०),

खलिहान (२०४३), **इन्द्रेनी** (२०५२), **प्रवाह** (२०५४), **पहल** (२०५६), **बहिङ्गा** (२०५७), **बिम्बप्रतिबिम्ब** (२०५८), **आँखीझ्याल** (२०५९) आदि पत्रिकाहरूले दिएको योगदान स्मरणीय छ ।

त्यसैगरी पछिल्लो समयमा आएर **अतिरिक्त**, **अलङ्कार**, **जनसंस्कृति**, **टीकाचुली, साहित्याकाश** जस्ता साहित्यिक पत्रिकाले पनि प्रकाशन आरम्भ गरेका छन् ।

दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको विभिन्न कालखण्डमा देखिएका यी पत्रिकाहरूले साहित्यका प्रायः विधालाई समेट्दै आएका छन् । दाङका साहित्यिक पत्रिकाहरूलाई चरणगत रूपमा विभाजन गरी ती चरणमा देखापरेका पत्रिकाहरूको चिनारी यस शोध पत्रमा दिइएको छ । साथै विभिन्न चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको अध्ययन गरी दङाली साहित्यिक पत्रिकाले नेपाली साहित्यमा पुऱ्याएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु यस शोधकार्यको मुख्य विषय रहेको छ ।

१.२ समस्याकथन

नेपाली साहित्यको विकासमा दाङका साहित्यिक पत्रिकाले महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएका छन् । कविता, कथा, नाटक, निबन्ध लगायत साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समाहित गर्दै प्रकाशनमा आइरहेका यी पत्रिकाहरूको साहित्यिक योगदानको मूल्याङ्कन अहिलेसम्म हुन सकेको छैन । **अन्तर्ध्वनि**, **ज्योत्स्ना**, र **छहरा** पत्रिकाको मात्र अहिलेसम्म शोधकार्य भएको छ । पत्रिकाहरूको सामान्य समीक्षा मात्रै गर्ने परिपाटी विद्यमान रहेको अवस्थामा दाङबाट प्रकाशित साहित्यिक पत्रिकाहरूको समग्र योगदानको मूल्याङ्कन हुन नसक्नु नै यसको मुख्य समस्या हो । यो शोधकार्य मुख्यतः निम्न लिखित समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ :

क) दाङका साहित्यिक पत्रिकाहरूको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि के-कस्तो रहेको छ ?

ख) दाङका साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा के-कस्ता चरणहरू देखा परेका छन् ?

ग) दाङका साहित्यिक पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा के-कस्तो योगदान दिएका छन् ?

१.३ शोधको उद्देश्य

यस शोधको मुख्य उद्देश्य दाङका साहित्यिक पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा दिएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु हो । यस शोधकार्यका उद्देश्यहरू निम्न लिखित रहेका छन् :

क) दाङका साहित्यिक पत्रिकाको विकास क्रम पहिल्याउनु,

ख) दाङका साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित प्रतिनिधि रचनाहरूको विश्लेषण गर्नु,

ग) दाङका साहित्यिक पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा दिएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु,

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

नारायण प्रसाद शर्मा र ठाकुर प्रसाद आचार्य (२०३४) ले *राप्ती अञ्चलको सङ्क्षिप्त साहित्यिक परिचय* शीर्षकमा **युगबोध** पाक्षिक वर्ष १, अङ्क ६ मा प्रकाशित लेखमा २०३४ सालपूर्वको राप्ती अञ्चलको साहित्यिक गतिविधिका बारेमा सङ्क्षिप्त चर्चा गरेका छन् । यस लेखमा साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको पहिलो पत्रिकाका रूपमा **सन्देश**लाई उल्लेख गर्दै केही साहित्यिक समस्याको समेत चर्चा गरिएको छ ।

अमर गिरी (२०५०) ले *दाङको सङ्क्षिप्त साहित्यिक इतिहास* शीर्षकको **अन्तर्ध्वनि** वर्ष २७, रन्को १ मा प्रकाशित लेखमा दाङमा साहित्यिक विकासका निम्ति पत्रपत्रिकाहरूको योगदानको चर्चा गरेका छन् । उनले २०१४ सालमा प्रकाशित **सन्देश**लाई पहिलो दङाली साहित्यिक पत्रिकाका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । दाङको साहित्यिक विकासका पत्रिकाको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको उनको ठहर छ ।

केशव सुवेदी (२०५३) ले *रापतीका कविता : पृष्ठभूमि र परम्परा* शीर्षकमा **मध्यपश्चिमका कविता** भित्र प्रकाशित लेखमा कविता विधामा दाङका पत्रपत्रिकाले पुऱ्याएको योगदानको बारेमा चर्चा गरेका छन् । 'वनारसबाट प्रकाशित पत्रपत्रिका र कविता-सिर्जनाका गतिविधिहरू' र 'स्थानीयस्तरमा प्रकाशित पत्रपत्रिका र कविता-सिर्जनाका गतिविधिहरू' उपशीर्षक दिएर सुवेदीले दङाली पत्रपत्रिकाहरूको चर्चा गरे पनि उनको यो लेख कविता विधामा मात्रै केन्द्रित रहेको देखिन्छ ।

उदय जी.एम. (२०६१) ले *दाङ जिल्लामा पत्रकारिताको इतिहास* शीर्षकमा **चौथो अङ्ग** वर्ष ४, अङ्क ४ मा प्रकाशित लेखमा दाङको साहित्यिक पत्रकारिताको समेत चर्चा गरेका छन् । उनको यो लेख योगदानमा नभएर विकासक्रम पहिल्याउनमा केन्द्रित रहेको छ ।

केशव सुवेदी (२०६५) ले **रापतीको साहित्यिक रूपरेखा**मा दाङका पत्रपत्रिकाहरूको चर्चा गर्दै दङाली साहित्यकारहरूको समेत उल्लेख गरेका छन् । यसमा उनले दङाली साहित्यको विकासमा साहित्यिक पत्रिकाका साथै समाचार प्रधान पत्रिकाको समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको औँल्याएका छन् ।

टीकाराम उदासी (२०६६) ले *राप्तीको साहित्यिक पत्रकारिता : स्थिति र चुनौतीहरू* शीर्षकमा **राप्तीदूत** वर्ष ३२, पूर्णाङ्क ९ मा प्रकाशित लेखमा दाङको साहित्यिक पत्रकारिताको सङ्क्षिप्त चर्चा गर्दै साहित्यिक पत्रकारितामा देखिएका चुनौतीहरूको उल्लेख गरेका छन् ।

श्यामलाल पाण्डे (२०६६) ले *नेपाली साहित्यमा ज्योत्स्ना पत्रिकाको योगदान* शीर्षकमा तयार पारेको स्नातकोत्तरको शोध पत्रमा **ज्योत्स्ना** पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा दिएको योगदानको निरूपण गरेका छन् ।

टेक बहादुर के.सी. (२०६७) ले *नेपाली साहित्यमा अन्तर्ध्वनि त्रैमासिक पत्रिकाको योगदान* शीर्षकमा तयार पारेको स्नातकोत्तरको शोध पत्रमा **अन्तर्ध्वनि** पत्रिकाले नेपाली साहित्यमा दिएको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको बताएका छन् । साथै **अन्तर्ध्वनि**लाई दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा सबैभन्दा बढी अङ्क प्रकाशित भएको पत्रिकाका रूपमा चिनाएका छन् ।

राजेन्द्र गौतम (२०६९) ले *नेपाली साहित्यमा छहरा पत्रिकाको योगदान* शीर्षकमा तयार पारेको स्नातकोत्तर तहको शोध पत्रमा दाङको साहित्यिक पत्रकारिताको विकासक्रमलाई चरणगत रूपमा विभाजन गर्दै **छहरा** पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा गरेको योगदानको निरूपण गरेका छन् । राप्तीकै बौद्धिक केन्द्रका रूपमा परिचित महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस दाङबाट प्रकाशित

छहराले साहित्यका विभिन्न विधाको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको भन्दै उनले दाङको महत्त्वपूर्ण पत्रिकाका रूपमा **छहरा**लाई चिनाएका छन् ।

यी बाहेक दाङका साहित्यिक पत्रिकाहरूको बारेमा समीक्षात्मक लेखहरू प्रकाशित भएको पाइए पनि समग्र दाङका साहित्यिक पत्रिकाको बारेमा कुनै खोज, अनुसन्धान हुन सकेको छैन । यसबाट दाङका सम्पूर्ण साहित्यिक पत्रिकाको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने कार्य हालसम्म नभएको स्पष्ट हुन्छ । पत्रिकाका कुनै अङ्कमा केन्द्रित रहेर लेखिएका समीक्षात्मक लेखहरू शोध कार्यका निम्ति सहयोगी हुने देखिए पनि माथि उल्लिखित कार्य तथा अन्य समीक्षात्मक लेखहरूबाट शोधको समस्या समाधान हुन नसक्ने हुनाले शोध कार्यको औचित्य ठहर्दछ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य

साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समेट्दै नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएका दाङका समग्र साहित्यिक पत्रिकाको बारेमा सामान्य चर्चा बाहेक अन्य कुनै कार्य हुन सकेको देखिँदैन । त्यसैले दाङका साहित्यिक पत्रिकाको विकास क्रम पहिल्याई यिनले नेपाली साहित्यको विकासमा दिएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्न यो शोध कार्य केन्द्रित रहेको छ । दाङका साहित्यिक पत्रिकाको इतिहास एवम् साहित्यिक परम्पराका बारेमा जान्न चाहने जो कोहीका लागि यो शोधकार्य महत्त्वपूर्ण र उपयोगी हुने भएकाले यस अध्ययनको औचित्य स्पष्ट हुन्छ ।

१.६ अध्ययनको सीमा

अध्ययनार्थ भारतको गोरखपुर पुगेका दङाली विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा सन् १९५५ मार्चमा प्रकाशित **विप्लव**बाट प्रकाशन आरम्भ भएको दाङको साहित्यिक पत्रिकाको इतिहासमा हालसम्म धेरै पत्रिकाहरू प्रकाशन भएको पाइन्छ । ती सम्पूर्ण पत्रिकाहरू अहिले अप्राप्य रहेको र सम्पूर्ण पत्रिकाको गहिराइमा पुगेर शोध गर्न जटिल हुने देखिएकाले हाल प्राप्य रहेका दाङका विभिन्न साहित्यिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित महत्त्वपूर्ण रचनाहरू छनौट गरी तिनमै केन्द्रित रहेर नेपाली साहित्यको विकासमा पत्रिकाले पुऱ्याएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु यस शोधकार्यको सीमा रहेको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन विधि

यस शोधपत्र तयार पार्दा प्राथमिक सामग्रीका रूपमा दाङबाट प्रकाशित साहित्यिक पत्रिकाहरूलाई लिइएको छ । जसका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन कार्य अवलम्बन गरिएको छ । यसका साथसाथै आवश्यकता अनुसार जानकार तथा सम्बद्ध व्यक्तिहरू र विषय विज्ञहरूसँग परामर्शसमेत लिई सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

८. सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्र दाङका साहित्यिक पत्रिकाहरूको अध्ययन भएकाले सङ्कलित सामग्रीहरूको अध्ययन गरी आवश्यकता अनुसार विवरणात्मक, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचा अबलम्बन गरिएको छ । विभिन्न विधाहरूको पहिचान गर्दै विधागत विशिष्टता (विषयवस्तु र शैलीगत)का आधारमा दाङका साहित्यिक पत्रिकाले दिएको योगदानको मूल्याङ्कन गरी यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

९. रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सङ्गठित तथा व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नाका लागि विभिन्न परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । यस अतिरिक्त अध्ययनको क्रममा आवश्यकता अनुसार उक्त परिच्छेदहरूमा थप शीर्षक तथा उप शीर्षकहरूको समेत व्यवस्था गरी अध्ययन गरिएको छ । यसको प्रमुख भागलाई निम्नलिखित ४ ओटा परिच्छेदहरूमा वर्गीकरण गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : दाङका साहित्यिक पत्रिकाको विकास क्रम तथा चिनारी

तेस्रो परिच्छेद : दाङका साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण

चौथो परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष

परिच्छेद-दुई

दाङका साहित्यिक पत्रिकाको विकास क्रम तथा चिनारी

२.१ विषय प्रवेश

भारतको गोरखपुरमा अध्ययनका क्रममा गएका दङाली विद्यार्थीहरूको प्रयासमा सन् १९५५ मार्चमा प्रकाशित **विप्लव**बाट दाङको साहित्यिक पत्रकारिता सुरु भएको मानिन्छ । नेपालमा पत्रकारिताको सुरुआत साहित्यिक पत्रकारिताबाट भएझैँ दाङमा पनि पत्रकारिताको सुरुआत साहित्यिक पत्रकारिताबाटै भएको देखिन्छ । **विप्लव**का सम्पादक तोयनाथ धिताल र अन्य जानकार व्यक्तिले **विप्लव**लाई पहिलो दङाली पत्रिका भने पनि हाल यो पत्रिका प्राप्य नभएकाले वनारसबाट प्रकाशित **सन्देश** नै पहिलो दङाली पत्रिका ठहर्दछ । राप्तीबाट अध्ययनका क्रममा वनारस गएका विद्यार्थीहरूको प्रयासमा २०१४ सालमा प्रकाशित **सन्देश** प्रामाणिक रूपमा पहिलो दङाली पत्रिका हो । **सन्देश**पछि देखिएका **प.प. हाइस्कुल पत्रिका** (**ज्योत्स्ना**), **मानस-प्रभा, अन्तर्ध्वनि, गोचाली, छहरा, ऐसेलु, राप्तीदूत, राप्ती सन्देश, खलिहान, इन्द्रेनी, बहिङ्गा** आदि पत्रिकाहरूले दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै दाङको साहित्यिक पाटोलाई समग्र नेपाली साहित्यमा समाहित गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । माथि उल्लिखितमध्ये कतिपय पत्रिका निरन्तरतामा छैनन् भने कतिपय अझैँ प्रकाशित भइरहेका छन् । त्यस्तै दङाली साहित्यिक पाटोलाई अझ उचाइमा पुऱ्याउन नयाँ-नयाँ पत्रिका प्रकाशन समेत भइरहेको छ । पछिल्लो चरणमा पनि राम्रो सम्भावना बोकेका केही पत्रिकाहरूले आफ्नो प्रकाशन आरम्भ गरेका छन् । यस परिच्छेदमा नेपाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको पृष्ठभूमिको चर्चा गर्दै दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको आरम्भ बिन्दु पहिल्याउने प्रयास गरिएको छ । साथै दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन परम्परालाई चरणगत रूपमा विभाजन गरी विभिन्न कालखण्डमा देखिएका पत्रिकाहरूको सङ्क्षिप्त चिनारी पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.२ पृष्ठभूमि

लोक साहित्यिक परम्पराबाट नेपाली साहित्यले लिखित रूप नेपालको एकीकरण अभियान सँगसँगै प्राप्त गऱ्यो । वि.सं. १८२६ को **पृथ्वीनारायण** कवितालाई यसको उदाहरण मान्न सकिन्छ । त्यस्तै १८२७ को **महाभारत विराटपर्व**, १८३३ को **हितोपदेशमित्रलाभ**, १८५५ को **हास्यकदम्ब** जस्ता कृतिहरूले प्राथमिक कालको नेपाली साहित्यलाई समृद्धिको मार्गतर्फ लैजान महत्त्वपूर्ण योगदान गरे । नेपाली साहित्यको प्राथमिक कालमा नै **रामायण** जस्तो कृति लेखिनुले नेपाली भाषा साहित्यको श्रीवृद्धिमा अझै बढी टेवा पुगेको देखिन्छ । नेपाली साहित्यमा प्राथमिक कालको समाप्ती भए सँगसँगै पत्रिका प्रकाशनको सिलसिला आरम्भ भयो । यसरी नेपाली साहित्यले मुद्रण युगमा प्रवेश गरेसँगै **रामायण**को प्रकाशन हुन्छ । सम्वत् १९४३ मा वनारसबाट प्रकाशित **गोर्खा-भारत जीवन**ले नै पहिलो नेपाली पत्रिका हुने अवसर प्राप्त गर्दछ (श्रेष्ठ, शर्मा, २०६४ : २०६) । बाबु रामकृष्ण बर्मा र मोतीराम भट्टको संयुक्त प्रयासमा प्रकाशन थालिएको यस

पत्रिकाबाट नै नेपाली साहित्यिक पत्रकारिताको सुरुआत भएको थियो । मोतीराम भट्टको सम्पादनमा वनारसबाट प्रकाशित पहिलो नेपाली पत्रिका मानिएको यो पत्रिका प्राप्य छैन । वि.सं. १९५५ मा प्रकाशित **सुधासागर**लाई नेपालबाट प्रकाशित पहिलो पत्रिकाको श्रेय मिल्दछ (श्रेष्ठ, शर्मा, २०६४ : २०६) । १९५५ सालको साउनमा नरदेव मोतीकृष्ण शर्माको सम्पादनमा काठमाडौँबाट प्रकाशित यस पत्रिकाको मुख्य उद्देश्य भनेको नेपाली भाषा साहित्यको विकास गर्नु रहेको बुझिन्छ । यस पत्रिकाको पनि कुनै पनि अङ्क प्राप्त हुन सकेको छैन ।

नेपाली साहित्यिक इतिहासमा नयाँ आयाम लिएर वि.सं. १९५८ मा देखापरेको **गोरखापत्र**को स्थान निकै उच्च रहेको छ । नरदेव मोतीकृष्ण शर्माद्वारा पाशुपत प्रेसबाट सुरुमा साप्ताहिक, त्यसपछि हप्तामा दुई पटक, तिन पटक हुँदै २००७ सालदेखि **गोरखापत्र** दैनिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको छ । यो पत्रिका साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समाहित गर्दै पाठकमाझ प्रस्तुत भयो । सुरु-सुरुमा यसले बिच-बिचमा धाराबाहिक रूपमा कथा तथा उपन्यास पनि प्रकाशन गरेको पाइन्छ ।

गोरखापत्रको प्रकाशनपछि लामो समयसम्म नेपालबाट पत्रिका प्रकाशन भएको पाइँदैन । यस समयमा भारतका दार्जिलिङ, वनारस, खरसाङ, देहरादून जस्ता स्थानहरूबाट प्रकाशित नेपाली पत्रिकाहरूले नेपाली साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । ई. १९०१ मा दार्जिलिङबाट गंगा प्रसाद प्रधानको सम्पादनमा **गोर्खे खबर कागत** मासिक पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । त्यस्तै वि.सं. १९५९ साउनमा वनारसबाट पहिलो उपन्यासप्रधान पत्रिका **उपन्यास तरङ्गिणी** प्रकाशित हुन्छ । यो पत्रिकाको सम्पादकमा एस.एस. शर्मा रहेका थिए । उपन्यासको विकासमा यस पत्रिकाको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको छ (श्रेष्ठ, शर्मा, २०६४ : २०७) ।

वि.सं. १९६३ मा **रसिक समाज**को प्रयासमा वनारसबाट **सुन्दरी** मासिक पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । त्यस्तै राममणि आदीको छद्म नाम मातृका प्रसाद अधिकारीको सम्पादनमा १९६५ मा वनारसबाटै **माधवी** मासिक पत्रिका प्रकाशित भयो । यसै पत्रिकाबाट नै हलन्त वहिष्कार आन्दोलनको सुरुआत गरिएको थियो । यो पत्रिका पनि आठ अङ्क मात्र प्रकाशित भएको पाइन्छ । ई. १९१४ सेप्टेम्बरमा **चन्द्र** (वनारसबाट) मासिक पत्रिका, वि.सं. १९७२ असोजदेखि सूर्य विक्रम ज्ञवालीको सम्पादनमा **गोर्खाली** (वनारसबाट), १९७४ पुसदेखि पारसमणि प्रधानको सम्पादनमा **चन्द्रिका** (खरसाङबाट), १९७९ जेठदेखि सूर्य विक्रम ज्ञवालीको सम्पादनमा **जन्मभूमि** (वनारसबाट), १९८३ कात्तिक १९ देखि ठाकुर चन्दन सिंहको सम्पादनमा **गोर्खा संसार** (देहरादूनबाट), ई. १९३२ डिसेम्बरमा पद्म प्रसाद प्रधानको सम्पादनमा **नेपाली साहित्य सम्मेलन पत्रिका** (दार्जिलिङबाट) प्रकाशित भएको देखिन्छ (श्रेष्ठ, शर्मा, २०६४ : २०७) ।

गोरखापत्रको प्रकाशनपछि लामो समयसम्म नेपालबाट कुनै पनि पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशित भएको पाइँदैन । वि.सं. १९९१ मा ऋद्धि वहादुर मल्लको सम्पादनमा नेपालबाटै **शारदा** पत्रिका प्रकाशित भयो (श्रेष्ठ, शर्मा, २०६४ : २०७) । नेपाली साहित्यलाई आधुनिक कालमा प्रवेश गराउनमा यस पत्रिकाले खेलेको भूमिकालाई हेर्दा यो नेपाली साहित्यिक पत्रिकाको सर्वश्रेष्ठ पत्रिका हो । जम्मा १८० अङ्क प्रकाशित भएर वि.सं. २०१८ सालमा प्रकाशन बन्द भएको यस पत्रिकाले

नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरूको उन्नयनमा दिएको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको छ (घिमिरे, २०५९ : १२) । नेपाली कथा र निबन्धमा आधुनिक कालको प्रवर्तन यसै पत्रिकाबाट भएको हो । समग्र नेपाली साहित्यको माध्यमिक काल र आधुनिक कालको विभाजकका रूपमा पनि **शारदा** पत्रिकालाई नै मान्ने गरिएको छ । त्यसैले नेपाली भाषा साहित्यको समृद्धिका लागि **शारदा**ले गरेको योगदान निकै उच्च रहेको छ ।

वि.सं. १९९३ मा प्रकाशित **उदय** मासिक पत्रिका नेपाली साहित्यिक पत्रिकाको इतिहासमा अर्को महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हो । दार्जिलिङबाट प्रकाशित प्रस्तुत पत्रिकाको सम्पादकमा काशी वहादुर श्रेष्ठ रहेका छन् (श्रेष्ठ, शर्मा, २०६४ : २०८) । नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा यस पत्रिकाले पनि महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ । **उदय** पत्रिकामा दाङका शालिग्राम गौतम, सुशीला घिमिरे, वासुदेव शर्मा, मीन दङाली, भरतमणि शर्मा आदिका कविता तथा लेखहरू छापिएका छन् । यसरी राप्ती क्षेत्रका नवयुवा श्रष्टाहरूलाई प्रथमतः सिर्जनातर्फ प्रेरित, प्रोत्साहित गर्नमा वनारसबाट प्रकाशित **उदय** पत्रिकाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ (सुवेदी, २०५३ : १३४) ।

काशी हिन्दू विश्वविद्यालय वनारसबाट ई. १९५० देखि प्रकाशित हुन थालेको **नेपाली छात्र संघ** पत्रिकामा पनि त्यसबेला वनारसमा पढ्न बसेका राप्ती क्षेत्रका नवयुवा कवि-लेखकका रचना प्रकाशित भएका छन् । प्रस्तुत पत्रिकाको पहिलो अङ्कका सम्पादकमध्ये एक दाङका भरतमणि शर्मा पनि थिए । यसैगरी नेपाली छात्र परिषद्को मुखपत्रका रूपमा २०१२ सालदेखि वनारसबाट प्रकाशित हुन थालेको **छात्रवाणी** पत्रिकामा राप्ती क्षेत्रका कतिपय युवाहरूका रचनाहरू छापिएका छन् । यस पत्रिकाको कतिपय अङ्कहरूको सम्पादकमा दाङका एकराज शर्मा, खलु प्रसाद शर्मा, गोपाल प्रसाद शर्मा आदिको संलग्नता रहेको थियो । त्यस्तै नेपालीय संस्कृत छात्र परिषद्को मुखपत्रका रूपमा २०१२ सालदेखि नै वनारसबाट प्रकाशन सुरु भएको **छात्रदूत** पत्रिकामा पनि राप्ती क्षेत्रका कतिपय युवाहरूका रचना छापिएका छन् । यसरी **उदय**पछि वनारसबाट प्रकाशित उपर्युक्त पत्रिकाहरूले राप्तीको साहित्यिक परम्परालाई केही गतिशील तुल्याएका छन् (सुवेदी, २०५३ : १३४) ।

तत्कालीन समयमा नेपालमा प्रेसको सुविधा तथा राजनीतिक वातावरण सहज नभएकाले अधिकांश पत्रिकाहरू भारतीय भूमिबाट प्रकाशित भएको पाइन्छ । साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समेटेर तिनीहरूको उत्थानमा नेपाली पत्रिकाहरूले कोसे ढुङ्गाको रूपमा काम गरे । धेरैजसो पत्रिकाहरूले आफ्नो साहित्यिक यात्रालाई निरन्तरता दिन सकेको पाइँदैन । विविध कारणले आफ्नो साहित्यिक यात्रालाई निरन्तरता दिन नसके पनि यी पत्रिकाहरूले साहित्यिक मार्ग प्रशस्त भने अवश्य नै गरे । थोरै अङ्क प्रकाशित भए पनि विभिन्न विधाका उत्कृष्ट रचनाहरू प्रकाशित गरी साहित्यिक गोरेटोलाई अझ फराकिलो गराउने काम यी पत्रिकाहरूबाट भयो । समयको विभिन्न कालखण्डमा प्रकाशित यी पत्रिकाहरूले विभिन्न विधाका रचनाहरूलाई पाठकसमक्ष पुऱ्याएर देशमा परिवर्तन ल्याउनलाई जनचेतना फैलाउन महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् ।

२.३ दाङका साहित्यिक पत्रिकाहरूको काल विभाजन

दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा विभिन्न साहित्यिक पत्रिकाहरू देखापरेका छन् । प्रकाशनको झन्डै छ दशक लामो परम्परामा करीब ७ दर्जन साहित्यिक पत्रिकाहरू प्रकाशन भएको देखिन्छ । बनारसबाट प्रकाशित विभिन्न पत्रिकाहरूमा आफ्ना रचनाहरू प्रकाशित गरी साहित्य साधनामा लागेका दङाली श्रष्टाहरू प्रजातन्त्र प्राप्तिसँगै अझ सक्रिय भएर साहित्य सिर्जनामा लागि परेको पाइन्छ ।

उदय पत्रिकाबाट आफ्ना साहित्यिक रचनाहरू प्रकाशित गराई साहित्य सेवामा अग्रसर देखिएका दङाली विद्यार्थीहरूमा पत्रिका प्रकाशन गर्ने चेत तीव्र हुँदै जान्छ । त्यसपछि देखिएका **नेपाली छात्रसंघ, छात्रवाणी** आदि पत्रिकाहरूको सम्पादन समेत दङाली श्रष्टाहरूले गरेको पाइन्छ । **उदय** पत्रिकामा आफ्ना रचनाहरू प्रकाशित गराएर साहित्यिक फाँटमा देखिएका दङालीहरू सन् १८५५ मा आफ्नो आकाङ्क्षालाई मूर्त रूप दिन पुग्छन् । दाङबाट अध्ययनका लागि भारतको गोरखपुर पुगेका साहित्यप्रेमी विद्यार्थीहरूको पहलमा **विप्लव** (सन् १८५५ मार्च) पत्रिका प्रकाशित भएको बुझिन्छ । २०१४ सालमा अध्ययनका क्रममा वनारस पुगेका विद्यार्थीहरूद्वारा प्रकाशित सन्देशले दङाली साहित्यलाई बलियो आधार प्रदान गर्‍यो । त्यस्तै शैक्षिक संस्थाहरूको मुखपत्र र विद्यार्थीहरूको पहलमा अगाडि बढिरहेको दङाली साहित्यले २०२४ सालमा नयाँ मोड लिन पुग्दछ । २०२४ सालमा नारायणप्रसाद शर्माको प्रयासमा **अन्तर्ध्वनि** पत्रिका प्रकाशित हुन्छ । पत्रिकाले स्थानीयस्तर तथा राष्ट्रियस्तरका विभिन्न सर्जकहरूका सिर्जनाहरू प्रकाशित गर्दै आएको छ । यस पत्रिकाले भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने मुख्य उद्देश्य लिई उद्देश्यमूलक पत्रकारिताको विधिवत उद्घाटन गरेकाले यसलाई चरण विभाजनको एउटा मुख्य आधारका रूपमा लिन सकिन्छ ।

२०३४ सालमा गठन गरिएको **राप्ती साहित्य परिषद्** दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरण निर्माणका क्रममा मुख्य विभाजकका रूपमा रहेको छ । परिषद्को मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित **राप्तीदूत** साहित्यिक संस्थाबाट प्रकाशित पहिलो साहित्यिक पत्रिका हो । राप्ती क्षेत्रका सम्पूर्ण श्रष्टाहरूलाई समेट्दै यो प्रवाहलाई राष्ट्रिय धारामा समाहित गर्न लागि परेको यस पत्रिकाले दङाली साहित्यिक यात्रामा नयाँ आयाम थपेको छ । साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको यो समयावधिलाई अध्ययनका लागि सहज बनाउन चरण विभाजन गर्न उपयुक्त देखिन्छ । पत्रिका प्रकाशनका यी विभिन्न अवस्थालाई हेर्दा दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको क्रमलाई मुख्यतः तीन चरणमा विभाजन गर्दा सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । दङाली पत्रिका प्रकाशनको आरम्भदेखि **अन्तर्ध्वनि** पत्रिका प्रकाशन पूर्वको अवधिलाई पहिलो चरणका रूपमा लिइएको छ । २०२४ सालमा **अन्तर्ध्वनि** पत्रिकाको प्रकाशन भए पश्चात् दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनले उद्देश्यमूलक पत्रकारिताको सुरुआत गरेको हुँदा **अन्तर्ध्वनि**को प्रकाशनदेखि २०३३ सालसम्म अर्थात् **राप्ती साहित्य परिषद्**को गठन हुनु पूर्वको समयलाई दोस्रो चरणका रूपमा लिइएको छ । **राप्ती साहित्य परिषद्**को गठन पश्चात् हालसम्मको अवधिलाई तेस्रो चरण अन्तर्गत राखिएको छ । २०२४ सालपूर्व शैक्षिक संस्थाहरूबाट मात्र पत्रिका प्रकाशित भएको, २०२४ सालमा **अन्तर्ध्वनि**ले व्यक्तिगत रूपमा उद्देश्यमूलक पत्रिका प्रकाशनको आरम्भ गरेको र २०३४ सालमा विभिन्न

साहित्यिक गतिविधि सञ्चालनका लागि **राप्ती साहित्य परिषद्**को स्थापना भएको र त्यही संस्थाले **राप्तीदूत** वार्षिक मुखपत्र प्रकाशित गरेकोले यी तिनओटा कारणलाई चरण विभाजनको मुख्य आधार बनाइएको छ । अझ सङ्क्षेपमा भन्दा पहिलो चरणमा शैक्षिक संस्थाबाट मात्र पत्रिका प्रकाशन भएको, दोस्रो चरणमा व्यक्तिगत रूपमा उद्देश्यमूलक पत्रिका प्रकाशनको आरम्भ भएको र तेस्रो चरणमा संस्थागत रूपमा पत्रिका प्रकाशनको आरम्भ भएकोले यिनै तिनओटा घटनालाई चरण विभाजनको आधार बनाइएको छ । **विप्लव**बाट आरम्भ भएको दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा हालसम्म देखिएका साहित्यिक पत्रिकाहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छ :

पहिलो चरण (२०२४ साल पूर्व)

क.सं.	पत्रिकाको नाम	प्रकाशक	सम्पादक	किसिम	प्रकाशन आरम्भ	प्रकाशित अङ्क
१.	विप्लव	?	तोयनाथ धिताल	वार्षिक	२०११	३/४
२.	सन्देश	दाङ-प्यूठान छात्रमण्डल	एकराज शर्मा	वार्षिक	२०१४	१२
३.	प.प. हाइस्कुल (ज्योत्स्ना)	पद्मोदय हाइस्कुल, दाङ	चिन्तामणि शर्मा	वार्षिक	२०१५	२०
४.	मानस-प्रभा	छात्रसंघ, जनता महाविद्यालय, बिजौरी	गदाधर पौडेल र अन्य	वार्षिक	२०२०	४
५.	पराग	महेन्द्र हाइस्कुल, तुलसीपुर	गेहेन्द्र चुडामणि रजौरे	वार्षिक	२०२२	?

दोस्रो चरण (२०२४ देखि २०३३ साल सम्म)

क.सं.	पत्रिकाको नाम	प्रकाशक	सम्पादक	किसिम	प्रकाशन आरम्भ	प्रकाशित अङ्क
६.	अन्तर्ध्वनि	नारायणप्रसाद शर्मा	नारायणप्रसाद शर्मा	वार्षिक	२०२४	३४
७.	गोचाली	थारू भाषा तथा साहित्य सुधार समिति, पश्चिमाञ्चल, नेपाल	सगुनलाल चौधरी	वार्षिक	२०२८	१६
८.	गङ्गा	रामपुर मा.वि.	नित्यानन्द शर्मा	वार्षिक	२०२९	१
९.	हाम्रो चिनो	रात्री मा.वि. रझेना, दाङ	नित्यानन्द शर्मा	वार्षिक	२०२९	१
१०.	छहरा	विद्यार्थी परिषद् म.ब.क्या., दाङ	नीमराज पाण्डेय	वार्षिक	२०३०	१७
११.	ऐसेलु	संस्कृत विद्यार्थी परिषद् जनता क्याम्पस, बिजौरी	श्रीधर शर्मा मजगैया र अन्य	वार्षिक	२०३३	२

तेस्रो चरण (२०३४ साल देखि हाल सम्म)

क.सं.	पत्रिकाको नाम	प्रकाशक	सम्पादक	किसिम	प्रकाशन आरम्भ	प्रकाशित अङ्क
१२.	राप्तीदूत	राप्ती साहित्य परिषद्	लेखनाथ आचार्य र अन्य	वार्षिक	२०३५	१२
१३.	राप्ती	राप्ती अञ्चल विद्यार्थीहरू	हुकुमबहादुर सिंह र अन्य	वार्षिक	२०३५	१
१४.	हैमप्रभा	जनता क्याम्पस, बिजौरी	नारायणकुमार आचार्य	वार्षिक	२०३६	१२
१५.	आमोद	स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन जनता क्याम्पस, बिजौरी	---	वार्षिक	२०३९	९
१६.	राप्ती सन्देश	राप्ती सन्देश परिवार	विष्णु पोखेल	वार्षिक	२०४०	१
१७.	हिमज्योति	संस्कृत अध्ययन संस्थान, बिजौरी	भागवत शर्मा र अन्य	मासिक	२०४०	?
१८.	खलिहान	रामप्रसाद प्रदीप	रामप्रसाद प्रदीप	वार्षिक	२०४३	५/६

१९.	इन्द्रेनी	साहित्य प्रेमी विद्यार्थी समूह म.ब.क्या, दाङ	टीकाराम उदासी र अन्य	मासिक	२०५२	१५
२०.	प्रवाह	लेखक सङ्घ, दाङ	उत्तमकृष्ण मजगैयाँ	बार्षिक	२०५४	४
२१.	पशुपति साहित्य सन्देश	पशुपति विद्याश्रम, नारायणपुर	केशव थापा र अन्य	वार्षिक	२०५५	६
२२.	सुसेली	दीपशिखा आवासीय मा.वि. घोराही	वासुदेव भण्डारी	मासिक	२०५५	४
२३.	आदिवासी मञ्च	टीकाराम उदासी	टीकाराम उदासी	त्रैमासिक	२०५५	४
२४.	प्रतिभा	प्रतिभा समूह, दाङ	मुसाफिर आलम	?	२०५६	४
२५.	पहल	राम प्रसाद जैशी	यज्ञबहादुर डाँगी	वार्षिक	२०५६	६
२६.	दङाली आवाज	दाङ विद्यार्थी समिति, कीर्तिपुर	टीकाराम उदासी	वार्षिक	२०५६	२
२७.	बहिङ्गा	प्रगतिशील लेखक सङ्घ, दाङ	पद्म प्रसाद शर्मा	वार्षिक	२०५७	८
२८.	कोसेली	कोसेली साहित्यिक समूह जनता विद्यापीठ, बिजौरी	खगेन्द्र भुसाल	मासिक	२०५७	९५
२९.	सप्तरङ्गी	साहित्य सम्प्रेषण अभियान, दाङ	टीकाराम उदासी र अन्य	द्वैमासिक	२०५७	३१
३०.	बिम्ब प्रतिबिम्ब	सिर्जनशील दङाली साहित्य समूह	अर्जुन निर्दोष गिरी	द्वैमासिक	२०५८	१३
३१.	प्रतिबिम्ब	नेपाल बुद्धिजीवी परिषद्, दाङ	शिवकुमार गौतम र अन्य	वार्षिक	२०५८	३
३२.	साकार	यादव विद्यार्थी सङ्घ, दाङ	भगवानदास यादव	त्रैमासिक	२०५८	२०
३३.	आँकुरा	-	लेनिन बञ्जाडे	मासिक	२०५८	१
३४.	पुष्पाञ्जली	-	राकेश दीनदया बस्नेत	द्वैमासिक	२०५८	-
३५.	नवदीप	हेमन्त शर्मा अनुरागी	हेमन्त शर्मा अनुरागी	द्वैमासिक	२०५८	३
३६.	साहित्य सुधा	साहित्यानुरागी विद्यार्थी समूह म.ब.क्या., दाङ	कमलमणि सन्तोषी	द्वैमासिक	२०५८	?
३७.	केरनी	थारू भाषा साहित्य परिषद् दाङ, देउखर	छविलाल कोपिला	वार्षिक	२०५८	१
३८.	साहित्य स्वर सङ्गम	सिर्जनशील दङाली साहित्य समूह	सिजन बम मगर	त्रैमासिक	२०५८/ ०५९	?
३९.	आँखीझ्याल	अतिरिक्त प्रकाशन, नेपाल	टीकाराम उदासी	त्रैमासिक	२०५९	१
४०.	राप्ती बबई सन्देश	स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन राप्ती बबई क्याम्पस, तुलसीपुर	भीमार्जुन रेग्मी	वार्षिक	२०५९	२
४१.	सयपत्री	सयपत्री साहित्यिक समूह म.ब.क्या, दाङ	बोधीकिरण महरा	द्वैमासिक	२०५९	२
४२.	सौगात	?	पूर्णबहादुर बस्नेत	मासिक	२०५९	१
४३.	पानस	पानस साहित्य समूह, दाङ	आदिम प्रभात के.सी.	द्वैमासिक	२०५९	३
४४.	दङाली दर्पण	साहित्य अनुरागी हापुर विद्यार्थी समूह	अजित प्रिन्स लामिछाने	द्वैमासिक	२०५९	?
४५.	इन्द्रेणी	इन्द्रेणी साहित्य परिवार, लमही	मेदनी कुमार केवल	त्रैमासिक	२०५९	१
४६.	साहित्य सौजन्यमाला स्मारिका	दाङ साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठान	---	वार्षिक	२०६०	४
४७.	सल्यानी सुसेली	सल्यानी विद्यार्थी परिषद् म.ब.क्या., दाङ	कृष्णराज डि.सी.	वार्षिक	२०६०	८
४८.	उत्साह	उत्साह गजल कुञ्ज, दाङ	बसन्त विवश आचार्य	द्वैमासिक	२०६१	९
४९.	नवपालुवा	बाल सरोकार सञ्चार समूह, दाङ	के.एल. पीडित	द्वैमासिक	२०६१	-
५०.	नवचेतना	चेतना क्लब, बिजौरी	सुधन पौडेल	द्वैमासिक	२०६१	?
५१.	उमङ्ग	दीपशिखा छात्राबास, घोराही	डिल्लीराम ढकाल	वार्षिक	२०६१	२

५२.	स्वर्णीम कीर्ति	स्वर्णीम कला परिवार, दाङ	नारायण नेपाल	त्रैमासिक	२०६१	३
५३.	नवयुग	नवयुग नाट्य सांस्कृतिक समूह	दीपकराज आचार्य	वार्षिक	२०६२	१
५४.	राप्ती अनलाइन	ए.बी.सी. ल्याङ्ग्वेज एण्ड कोचिङ सेन्टर घोराही, दाङ	भीमसेन गिरी	त्रैमासिक	२०६२	?
५५.	नयाँ उत्साह	युनाइटेड समूह, दाङ	डिल्लीराम ढकाल	त्रैमासिक	२०६२	?
५६.	कोयल	?	अशोक कुमार यादव	द्वैमासिक	२०६२	२
५७.	बालमञ्जरी	दीपक आचार्य	राजेन्द्र कुमार श्रेष्ठ	द्वैमासिक	२०६२	८
५८.	साहित्याकाश	टीका बस्नेत	टीका बस्नेत	त्रैमासिक	२०६२	१८
५९.	शब्द लहर	शब्द लहर मुक्तक पुञ्ज	सुशील पुन बिरही	त्रैमासिक	२०६३	२
६०.	रुकुमेली नव प्रतिभा	रुकुमेली सेवा समाज तुलसीपुर, दाङ	प्रवल विष्ट	अर्धवार्षिक	२०६३	२
६१.	मधुमास	सगरमाथा कला तथा साहित्य समाज तुलसीपुर	हेमराज वली	द्वैमासिक	२०६३/०६४	?
६२.	विद्या सागर	विद्या निलकण्ठ बहुमुखी क्याम्पस घोराही, दाङ	टीकाराम उदासी	वार्षिक	२०६४	२
६३.	शिसा	शिसा प्रकाशन समिति राप्ती शिक्षा क्याम्पस, घोराही	---	वार्षिक	२०६४	३
६४.	लावा लौभ्री	थारू भाषा तथा साहित्य उत्थान समूह, देउखर	छविलाल कोपिला	त्रैमासिक	२०६४	५
६५.	दाङ साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठानको स्मारिका	दाङ साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठान	---	वार्षिक	२०६४	-
६६.	पुष्पाञ्जली बाल आवाज	पुष्पाञ्जली बाल क्लब, घोराही	अरूण पन्थी	मासिक	२०६५	२
६७.	जनसंस्कृति	अखिल नेपाल जनसांस्कृतिक महासंघ, दाङ	प्रकाश पन्थी	त्रैमासिक	२०६६	५
६८.	लावा डग्गर	टीकाराम चौधरी	छविलाल कोपिला	त्रैमासिक	२०६६	१०
६९.	साझा धरातल	देउखुरी साप्ताहिक	उदय आले	मासिक	२०६६	६
७०.	पारिजात	वि.ए. तृतीय वर्षमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरू, म.व. क्या., दाङ	---	वार्षिक	२०६६	३
७१.	अटुट	कृष्ण प्रसाद आचार्य	कृष्ण प्रसाद आचार्य	मासिक	२०६६	२१
७२.	देउखुरी बाल दर्पण	?	उदय आले	वार्षिक	२०६६	१
७३.	अतिरिक्त	टीकाराम उदासी	टीकाराम उदासी	त्रैमासिक	२०६७	५
७४.	राप्ती सङ्गम	राप्ती विद्यार्थी सञ्जाल, काठमाडौं	श्रृजना श्रेष्ठ	वार्षिक	२०६७	१
७५.	स्तम्भ	देउखुरी साहित्य तथा सांस्कृतिक मञ्च	हिमोढ पहाडी	वार्षिक	२०६७	२
७६.	आयाम	राप्ती जनसांस्कृतिक संघ देउखुरी, दाङ	समीर यात्री	अर्धवार्षिक	२०६७	१
७७.	बाल बगैंचा	ज्ञानोदय पाठक समूह गङ्गापरस्पुर, देउखुरी	उदय आले	वार्षिक	२०६७	२
७८.	जनज्वार	धर्मराज शर्मा	लिलु गिरी	त्रैमासिक	२०६७	५
७९.	युवा गर्जन	तिलकराज ओली	तिलकराज ओली	त्रैमासिक	२०६७	-
८०.	अलङ्कार	श्रीधर भावुक	श्रीधर भावुक	त्रैमासिक	२०६८	४
८१.	टीकाचुली	हिमाल पुन मगर	हिमाल पुन मगर	त्रैमासिक	२०६८	३
८२.	दीपशिखा	दीपशिखा कलेज वि.वि.एस.का विद्यार्थीहरू	निशा पुन	वार्षिक	२०६९	१

२.३.१ पहिलो चरण (२०२४ साल पूर्व)

दाङबाट नारायणप्रसाद शर्माको पहलमा **अन्तर्ध्वनि** पत्रिका प्रकाशन हुनु पूर्वको समयलाई दङाली साहित्यिक पत्रिकाको पहिलो चरण मान्न सकिन्छ । **अन्तर्ध्वनि** प्रकाशन पूर्व शैक्षिक संस्था तथा शैक्षिक संस्थामा गठन गरिएका विद्यार्थी परिषद्का मुखपत्र बाहेक व्यक्तिगत रूपमा तथा संस्थागत रूपमा विशुद्ध साहित्यिक उद्देश्य लिएर पत्रिका प्रकाशित भएको पाइँदैन । यस चरणमा मुख्यतः भारतका विभिन्न शैक्षिक संस्थामा पुगेका दङाली विद्यार्थीद्वारा प्रकाशित पत्रिका र दाङका शैक्षिक संस्थाहरूबाट प्रकाशित पत्रिकाहरू पर्दछन् । जसको सर्वेक्षण क्रमैसँग तल गरिएको छ :

विप्लव (सन् १८५५ मार्च/वि.सं. २०११)

अध्ययनको क्रममा भारतको गोरखपुर पुगेका दङाली विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा सन् १८५५ को मार्च अर्थात् २०११ सालमा **विप्लव** पत्रिका प्रकाशित भएको बुझिन्छ । तोयनाथ धितालको सम्पादनमा आफ्नो प्रकाशन यात्रा आरम्भ गरेको यो पत्रिका नै दङाली साहित्यिक परम्परामा पहिलो पत्रिका भएको बुझिन्छ । दङाली विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा प्रकाशित भए पनि यस पत्रिकामा भूपी शेरचनलगायतका राष्ट्रियस्तरका विभिन्न श्रष्टाहरूका रचनाहरू समेत प्रकाशित भएका थिए । करीब तीन/चार अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाका सम्पादन सहयोगीमा रुद्रमणि धितालगायतका रहेको पत्रिकाका सम्पादक तोयनाथ धिताल बताउँछन् (धिताल, २०६९ : २) । तोयनाथ धिताल र रुद्रमणि धितालको प्रयासमा निक्लेको पत्रिकाले पनि जन्मनासाथ मृत्युलाई अङ्गाल्यो (राप्तीदूत, २०३५ : सम्पादकीय) । तोयनाथ धितालले **विप्लव, सीमारेखा** जस्ता पत्रिकाहरूको समेत सम्पादन गरेका छन् । हाल यी पत्रिकाको प्रकाशन स्थगित रहेको छ (मजगैयाँ, २०६३ : ३) । विभिन्न पत्रिकाहरूमा तोयनाथ धितालले **विप्लव** पत्रिकाको सम्पादन गरेको उल्लेख गरिएको भए पनि पत्रिका प्रकाशन मिति भने उल्लेख गरिएको छैन । हाल यो पत्रिका प्राप्य नभएकोले पहिलो पत्रिका भनिए पनि प्रामाणिक रूपमा पहिलो हुने अवसरबाट वञ्चित रहेको छ ।

सन्देश (वि.सं. २०१४)

'साहित्यिक जनजागरणको उत्कृष्ट नमूना'को उद्घोषका साथ २०१४ सालको वैशाखमा वनारसबाट आफ्नो प्रकाशन आरम्भ गरेको **सन्देश** नै अहिलेसम्मको अध्ययनका क्रममा पहिलो दङाली साहित्यिक पत्रिका ठहर्दछ । दाङ-प्यूठान छात्रमण्डलमार्फत श्रीकृष्ण शर्मा प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको पहिलो अङ्कका प्रधान सम्पादकमा एकराज शर्मा रहेका छन् । त्यस्तै सम्पादक मण्डलमा श्रीकृष्ण शर्मा, दीनमणि भंडारी, कविराज शर्मा, विष्णु प्रसाद शर्मा रहेका छन् । दाङबाट अध्ययनका क्रममा भारतको वनारस पुगेका दाङ र प्यूठानका विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा प्रकाशित **सन्देश**को प्रकाशनको जिम्मा केही अङ्कपश्चात दाङ छात्रमण्डलले लिएको पाइन्छ । प्रकाशनको विभिन्न कालखण्डमा यसका सम्पादक मण्डलमा समेत परिवर्तन भएको देखिन्छ । 'लाटो नै किन नहोस् ! आफ्नो इशाराद्वारा भावाभिव्यक्ति गर्ने मौका पाओस्, यही हाम्रो 'सन्देश'को मन्त्रणा छ.... ।' 'हामीहरूको उद्देश्य उठ्न खोजेर पनि उठ्न नसक्नेलाई सहानभूतिपूर्ण हृदयले सहारा दिई

उठाउनु हो... ।' **सन्देश**को पहिलो अङ्कको सम्पादकीयमा प्रयुक्त यी वाक्यांशबाट समेत यो पत्रिका प्रकाशनको उद्देश्य के थियो भन्ने प्रष्ट हुन्छ । विभिन्न व्यक्तिहरूबाट गरिएको चन्दा संकलन, विद्यार्थीहरूबाट उठाइएको सहयोग रकम र विज्ञापनबाट यस पत्रिकाले आफ्नो आर्थिक गर्जो टारेको देखिन्छ । दाङ-प्यूठान छात्र मण्डलको छ महिने मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाको जम्मा १५ अङ्क प्रकाशित भएको पाइन्छ (गिरी, २०५० : १४) । प्रकाशित १५ अङ्कमध्ये हाल पहिलो, दोस्रो, चौथो, नवौँ, दशौँ, एघारौँ र बाह्रौँ अङ्क गरी सातओटा अङ्कहरू मात्र प्राप्य छन् । दाङको साहित्यिक पत्रिकाको फाँटमा अमूल्य निधिका रूपमा रहेको यो पत्रिका बन्द हुनुमा पञ्चायती शासकहरूको बक्रदृष्टि नै प्रमुख कारण रहेको पाइन्छ । पञ्चायती शासकहरूले पत्रिका बन्द गर्नाका साथै प्रकाशन, सम्पादन तथा वितरणसँग सम्बन्धित रहेका व्यक्तिहरूलाई थुन्ने, यातना दिने तथा मुद्दा लगाउने काम पनि गरेको पाइन्छ (गिरी, २०५० : १४) । पहिला छ महिने मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यो पत्रिका उपलब्ध भएकामध्ये नवौँ अङ्कमा गएर वार्षिक रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ, जसको प्रकाशकमा पनि परिवर्तन भई पत्रिका प्रकाशनको जिम्मा दाङ छात्र मण्डलले लिएको छ । पत्रिकाका विभिन्न अङ्कको प्रधान सम्पादकको जिम्मेवारी एकराज शर्मा, टेकन प्रसाद शर्मा, ठाकुर प्रसाद आचार्य, लोकमणि आचार्य र गिरिराज शर्माले लिएका छन् । दङाली विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा पत्रिका प्रकाशित भए पनि यसमा हुम्ला, गोर्खा, धरान, पाल्पा लगायत समग्र नेपालभरीकै श्रष्टाहरूका रचनाहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

प.प. हाइस्कुल पत्रिका/ज्योत्स्ना (वि.सं. २०१५)

दङाली भूमिबाट पत्रिका प्रकाशन नभएको अवस्थामा त्यस अवस्थालाई चिर्दै २०१५ सालमा पद्मोदय पब्लिक हाइस्कुलको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा **प.प. हाइस्कुल पत्रिका** प्रकाशित भएको देखिन्छ । विदेशी भूमिबाट पत्रिका प्रकाशित भइरहेको अवस्थामा चिन्तामणि शर्माको सम्पादनमा प्रकाशित यस पत्रिकाले विद्यालयस्तरबाटै भए पनि पत्रिका प्रकाशनको सुरुआत गरेको देखिन्छ । २०१७ सालमा स्कुलसँग सम्बद्ध शिक्षक-विद्यार्थीहरूले साहित्य समिति गठन गरेपछि यसको नाममा समेत परिवर्तन गरेर **ज्योत्स्ना** वार्षिक मुखपत्र बनाएको पाइन्छ । अहिले पनि प्रकाशित भइरहेको यस पत्रिकाका अहिलेसम्म २० अङ्क प्रकाशित भइसकेका छन् । '...साहित्यको प्रगति केवल धेरै पत्रपत्रिका र पुस्तकहरू छापिएर मात्र हुँदैन । यो त मलपानी हो मूलपानी होइन । त्यसले सदा लोक हृदयमा बास पनि पाउँदैन' **ज्योत्स्ना**कै तेस्रो अङ्कको सम्पादकीयमा लेखिएको यस वाक्यले धेरै पत्रिकाहरू प्रकाशित गर्नुभन्दा गुणस्तरीय पत्रिकाहरू प्रकाशित गरी साहित्यलाई विकसित गराउनु पर्नेमा जोड दिएको पाइन्छ । पत्रिकाहरू मूलपानीका रूपमा नभई मलपानीका रूपमा प्रस्तुत हुनुपर्नेमा यसले जोड दिएको छ । पत्रिकामा नेपाली भाषाका अतिरिक्त हिन्दी, अङ्ग्रेजी भाषाका रचनाहरू समेत प्रकाशित भएका पाइन्छन् ।

मानस-प्रभा (वि.सं. २०२०)

वनारसबाट **सन्देश** र पद्मोदय पब्लिक हाइस्कुलबाट **ज्योत्स्ना** पत्रिका प्रकाशन भइरहेको अवस्थामा जनता महाविद्यालयबाट २०२० सालमा वार्षिक रूपमा **मानस-प्रभा** पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । महाविद्यालयमा अध्ययनरत गदाधर पौडेल, स्थानेश्वर पौडेल, भोलानाथ न्यौपाने, भागवत गौतम, चूडामणि अधिकारी, देवेन्द्र पौडेल, विष्णुकुमार अधिकारी तथा लोकमणि आचार्यको सम्पादनमा पत्रिका प्रकाशित भएको थियो (सुवेदी, २०५३ : १३६) । यस पत्रिकाको प्रकाशकमा छात्रसङ्घ ज.म.वि. एवं ज.प्र.पा. रहेको छ । जम्मा ४ अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाका तेस्रो र चौथो अङ्क मात्र प्राप्य छन् । तेस्रो अङ्कको प्रधान सम्पादकमा दुर्गा प्रसाद मजगैयाँ र सह सम्पादकहरूमा श्रीधर गौतम र शंकर गौतम रहेका छन् । पत्रिकामा प्रकाशित रचनाकै कारणले तत्कालीन प्रशासनले पत्रिका प्रकाशनमा रोक लगाएको बुझिन्छ । '२०२५ सालमा **मानस-प्रभा**को तेस्रो अङ्क प्रकाशित भएपछि राप्ती अञ्चल प्रशासनमा खलबली मच्चिएछ । थुन्ने, बयान लिने, तारेखमा राख्ने र धम्काइ माग्नेमा धेरै साथीहरू पर्नुभयो । म पनि **मानस-प्रभा**मा छापिएको *धामी* कविताका कारण पक्राउमा परेँ' **मानस-प्रभा**कै चौथो अङ्कमा नारायण प्रसाद शर्माले *३७ वर्ष अधिको **धामी** कविताको प्रसङ्ग* शीर्षकको लेखमा यी कुरालाई अभिव्यक्त गरेका छन् (शर्मा, २०६२ : ४९) । २०२५ सालसम्म तीनओटा अङ्क प्रकाशित भएर बन्द रहेको यस पत्रिकालाई अनेरास्ववियु प्रारम्भिक कमिटी जनता विद्यापीठ विजौरी दाङले २०६२ सालमा आफ्नो मुखपत्रका रूपमा प्रकाशन गरेको पाइन्छ । बन्द रहेको पत्रिकालाई निरन्तरता दिने राम्रो प्रयास भए पनि २०६२ पश्चात् यसको अर्को अङ्क प्रकाशित भएको पाइँदैन । २०२५ सालसम्मका तीनओटा अङ्कहरू विशुद्ध साहित्यिक भए पनि चौथो अङ्कमा राजनीतिक लेखहरूले बढी स्थान पाएको देखिन्छ ।

पराग (वि.सं. २०२२)

२०२२ सालमा **पराग**ले आफ्नो प्रकाशन आरम्भ गरेको पाइन्छ । महेन्द्र हाइस्कुलको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाको सम्पादकमा गेहेन्द्र चुडामणि लगायतका व्यक्तिहरू रहेका थिए । **पराग**मा अधिकांशत स्कुलसँग सम्बद्ध विद्यार्थीका सिर्जनाले स्थान पाएका छन् (सुवेदी, २०५३ : १३७) ।

सुरुमा साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनबाट सुरु भएको यो चरण समाचारमूलक पत्रिका प्रकाशनका हिसावले पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । २०१९ सालमा रामलोचन सिंहको सम्पादनमा **राप्ती सन्देश** समाचारमूलक पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । पत्रिकाले समाचारका अतिरिक्त केही साहित्यिक खुराक पनि पस्कने गरेको थियो । यो पत्रिकाले पनि निरन्तरता पाउन सकेन (सुवेदी, २०५३ : १३६) ।

२.३.२ दोस्रो चरण (वि.सं. २०२४-२०३३)

नारायणप्रसाद शर्माको प्रयासमा २०२४ सालमा **अन्तर्ध्वनि** पत्रिका प्रकाशन भएसँगै दाङको साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा दोस्रो चरणको प्रारम्भ भएको मान्न सकिन्छ । **अन्तर्ध्वनि** पत्रिका प्रकाशनदेखि **राप्ती साहित्य परिषद्**को स्थापना हुनु भन्दा पहिलेको समयलाई दङाली साहित्यिक पत्रिकाको दोस्रो चरणका रूपमा लिन सकिन्छ । **अन्तर्ध्वनि** भन्दा पहिले व्यक्तिगत रूपमा भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने विशुद्ध साहित्यिक उद्देश्य लिएर पत्रिका प्रकाशन नभएको हुँदा **अन्तर्ध्वनि**बाट दोस्रो चरणको प्रारम्भ भएको मान्न सकिन्छ । यस चरणमा व्यक्तिगत तथा शैक्षिक संस्थाहरूबाट पत्रिका प्रकाशन गरिएको पाइन्छ । यो चरण साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा मात्र नभएर दङाली समाचारमूलक पत्रिकाको परम्परामा पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । यसै चरणमा प्रकाशित **युगबोध** दाङको समाचारमूलक पत्रिकाको इतिहासमा हालसम्म निरन्तरता पाएको प्रमुख पत्रिकाका रूपमा स्थापित छ । यस चरणमा प्रकाशित पत्रिकाहरूको चर्चा क्रमैसँग तल गरिएको छ :

अन्तर्ध्वनि (वि.सं. २०२४)

वि.सं. २०२४ मा प्रकाशित **अन्तर्ध्वनि** पहिलो दङाली साहित्यिक पत्रिकाका रूपमा रहेको छ । यसका सम्पादक/प्रकाशक नारायणप्रसाद शर्माले भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने पवित्र उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भई यस पत्रिकाको प्रकाशन गरेका थिए (सुवेदी, २०५३ : १३७) । **अन्तर्ध्वनि** प्रकाशन पूर्व केही स्कुल कलेजहरूबाट मुखपत्रका रूपमा मात्र पत्रिका प्रकाशन भएकोले **अन्तर्ध्वनि**लाई नै पहिलो दङाली साहित्यिक पत्रिका मानिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा दर्ता नम्बर २/२०२४ रहेको यस पत्रिका पहिलो दर्तावाल दङाली साहित्यिक पत्रिका पनि हो । जसको प्रकाशन कुनै स्कुल कलेजहरूसँग सम्बद्ध नरहेर विशुद्ध साहित्यिक उद्देश्यका साथ भएको थियो । पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको झण्डै २६ वर्षपछि मात्र २०५० सालमा नारायणप्रसाद शर्माको सम्पादनमा यसको दोस्रो अङ्क प्रकाशित भएको पाइन्छ । साधन, स्रोत तथा अन्य विभिन्न कारणले गर्दा पत्रिकाले आफ्नो यात्रालाई बीचैमा रोकेको भए पनि २०६२ साल पश्चात् विभिन्न बाधाहरूलाई पन्छाउँदै पत्रिकाले निरन्तरता पाइरहेको छ । २०६२ साल पश्चात् **राप्ती साहित्य परिषद्**ले यसको प्रकाशन गर्दै आएको छ । पहिला वार्षिक रूपमा प्रकाशित यो पत्रिका २०६२ सालपछि त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित गरिँदै आएको छ । **अन्तर्ध्वनि** पत्रिका दङाली साहित्यिक पत्रिकाको इतिहासमा महत्त्वपूर्ण त छँदैछ, त्यसका साथै सबैभन्दा बढी अङ्क प्रकाशित हुने पत्रिकाको श्रेय पनि यसै पत्रिकालाई मिल्दछ । जसका अहिलेसम्म जम्मा ३४ अङ्क प्रकाशित भइसकेका छन् । राप्तीका श्रष्टाहरूलाई केन्द्रबिन्दु बनाएर प्रकाशित यस पत्रिकाले राप्तीको साहित्यलाई केन्द्रीय प्रवाहमा समाहित गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समेट्दै साहित्यिक विकासमा खटिरहेको यस पत्रिकाका बारेमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट स्नातकोत्तर तह अन्तर्गत शोधकार्य पनि भइसकेको छ । साहित्यकार गोविन्द चीसको स्मृतिमा विशेष अङ्क प्रकाशित गरेको यस पत्रिकाका राप्तीका भाषा विशेषाङ्क, राप्तीका छन्द कविता विशेषाङ्क, राप्तीका निबन्ध विशेषाङ्क, नारायण प्रसाद शर्मा हीरक विशेषाङ्क जस्ता विशेष अङ्कहरू प्रकाशित भएका देखिन्छन् ।

गोचाली (वि.सं. २०२८)

२०२८ सालबाट महेश चौधरी तथा सगुनलाल चौधरीको सम्पादनमा **गोचाली** पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा मात्र पत्रिका प्रकाशन भइरहेको अवस्थामा प्रकाशित यो पत्रिका थारू भाषामा प्रकाशित पहिलो नेपाली पत्रिकाका रूपमा चिनिन्छ । जसको प्रकाशकमा थारू भाषा तथा साहित्य सुधार समिति पश्चिमाञ्चल नेपाल रहेको छ । पञ्चायतको विरोधमा मिशन पत्रकारिता गरेको गोचालीले थारू लोकसंस्कृतिको शोधखोज गर्दै त्यसलाई प्रकाशमा ल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । २०५८ साल पुस १२ गते नेपाली सेनाले पत्रिकाका सम्पादकमध्ये एक सगुनलाल चौधरीलाई बेपत्ता पारेपछि बन्द रहेको यो पत्रिका २०६९ सालबाट पुनः प्रकाशन भएको छ । पत्रिका हालसम्म १६ अङ्क प्रकाशित भइसकेको छ ।

गङ्गा (वि.सं. २०२९)

२०२९ सालमा गङ्गा मा.वि. रामपुरबाट **गङ्गा** पत्रिका प्रकाशित भएको बुझिन्छ । विद्यालयको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकामा स्कुलसँग सम्बद्ध शिक्षक, विद्यार्थीहरूका रचनाहरूले स्थान पाएको बुझिन्छ । नित्यानन्द शर्मा, शङ्कर किरण घिमिरे, विष्णु अधिकारी, मधुसुदन शर्मालगायतका व्यक्तिहरूको सम्पादनमा पत्रिका प्रकाशित भएको पत्रिकाका सम्पादक नित्यानन्द शर्माले जानकारी दिएका छन् । एक अङ्क मात्र प्रकाशित भएर बन्द रहेको यो पत्रिका हाल उपलब्ध छैन (शर्मा, २०६९ : ३) ।

हाम्रो चिनो (वि.सं. २०२९)

रात्री मा.वि. रझेनाबाट २०२९ सालमा प्रकाशित **हाम्रो चिनो** पनि दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा अर्को भूल्न नहुने पत्रिका हो । विद्यालयको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यो पत्रिका पनि एक अङ्क मात्र प्रकाशित भएर बन्द भएको बुझिन्छ । विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थीहरूलाई साहित्य सिर्जनामा लाग्न अभिप्रेरित गर्दै तिनीहरूका रचनालाई समेटेर स्कुलको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाको सम्पादन नित्यानन्द शर्मा, मधुसुदन गौतम लगायतका व्यक्तिहरूले गरेको नित्यानन्द शर्माले जानकारी दिएका छन् । साहित्यका विविध विधाहरूलाई समेटेर तिनको उत्थानमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको यो पत्रिका हाल उपलब्ध छैन (शर्मा, २०६९ : ३) ।

छहरा (वि.सं. २०३०)

२०३० सालमा महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर दाङबाट **छहरा** पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । राप्ती अञ्चलकै शैक्षिक केन्द्रका रूपमा रहेको महेन्द्र क्याम्पसको विद्यार्थी परिषद्को वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यो पत्रिका हालसम्म १७ अङ्क प्रकाशित भइसकेको छ । पञ्चायतकालीन परिवेशमा यात्रा थालनी गरी प्रजातन्त्र प्राप्तिका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको यो पत्रिका पूर्ण रूपले नियमित हुन नसके पनि बाधा, व्यवधानलाई पन्छाउँदै अगाडि बढेको पाइन्छ । २०६५ सालमा सत्रौं अङ्क प्रकाशित भएको **छहरा** त्यसपछि भने प्रकाशित भएको

देखिँदैन । वार्षिक मुखपत्र भनिए पनि २०६५ सालसम्म आइपुग्दा सत्रओटा मात्र अङ्क प्रकाशित हुनुले यसको प्रकाशन यात्रा निरन्तर नरहेको प्रष्ट पार्दछ । "………नेपालीलाई नयाँ शिक्षाको ज्योति दिँदै मूलबाट निस्केको छहरा छहरा जस्तै पवित्र यस पत्रिकाले सामाजिक कुरीति र अन्धविश्वासलाई फाली विकासको मूल बाटोतर्फ लम्काउने उद्देश्य लिएको छ" पहिलो अङ्कको सम्पादकीयमा लेखिएको यो वाक्यांशले **छहरा** प्रकाशनको उद्देश्यका बारेमा स्पष्ट पारेको छ । पहिलाका वर्षहरूमा पद्मोदय पब्लिक व्यावसायिक माध्यमिक विद्यालयसित संयुक्त रूपमा रही **ज्योत्स्ना** पत्रिका प्रकाशन गर्दै आएको विद्यार्थी परिषद्ले २०३० सालबाट महेन्द्र क्याम्पसबाट **छहरा** प्रकाशनको थालनी गरेको पाइन्छ । यसको पाँचौं अङ्क सम्मको प्रकाशकमा महेन्द्र क्याम्पस दाङको विद्यार्थी परिषद् रहेको छ भने छैटौं अङ्कदेखि स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर दाङले पत्रिका प्रकाशन गर्दै आएको छ । **छहरा**को प्रथम अङ्क हेर्दा यसका सम्पादक मण्डलमा नीमराज पाण्डेय (प्रधान सम्पादक), वुद्धिप्रकाश शर्मा आचार्य, नारायण सिंह गुरुङ, वीन बहादुर सिंह, राम प्रसाद चौधरी रहेका छन् । विद्यार्थी परिषद्को मुखपत्र भएकाले यसका विभिन्न अङ्कका सम्पादक मण्डलमा परिवर्तन भएको पाइन्छ । पत्रिकामा नेपाली भाषाका अतिरिक्त थारू, मगर, अङ्ग्रेजी भाषाका रचनाहरू समेत देखिन्छन् । शिक्षक, विद्यार्थीका अलावा यस पत्रिकाले राष्ट्रियस्तरका विभिन्न श्रष्टाहरूका रचनालाई समेत समेटेको पाइन्छ । सत्र अङ्कसम्म आइपुग्दा यसले साहित्यका प्रायः सबैजसो विधालाई समेट्दै तिनको विकासका निम्ति महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको देखिन्छ । दाङबाट प्रकाशित भएर समग्र नेपाली साहित्यको उत्थानका निम्ति महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको यस पत्रिकाको त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तह अन्तर्गत शोधकार्य भइसकेको छ ।

ऐसेलु (वि.सं. २०३३)

दाङबाट पत्रिका प्रकाशनले केही गति लिइरहेको अवस्थामा २०३३ सालमा जनता क्याम्पस बिजौरीबाट **ऐसेलु** पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । २०३३ सालको असारमा प्रथम अङ्कुर देखापरेको यस पत्रिकाका सम्पादक मण्डलमा श्रीधर शर्मा मजगैयाँ, पारसमणि भण्डारी, खगेश्वर ज्ञवाली, ढुण्डिराज ज्ञवाली, दामोदर पोखेल र शेषमणि गौतम रहेका छन् । पत्रिकाको प्रकाशकमा संस्कृत विद्यार्थी परिषद् जनता क्याम्पस विजौरी रहेको छ । '…….'ऐसेलु'का मूना र बुटा जस्ता विद्यार्थी समाज आफ्नै काँढामा नअल्मलियोस्, आफ्नो प्रतिभा-रसले समाजलाई तृप्ति र सन्तुष्टि दिन सकोस्…….' पत्रिकाको प्रथम अङ्कको सम्पादकीयमा प्रस्तुत यस वाक्यले विद्यार्थीलाई ऐसेलु जस्तै झाँगिएको रूपमा प्रस्तुत गर्दै उनीहरू आफ्नै कमजोरीमा नअल्मलिएर ऐसेलुको रस जत्तिकै सबैलाई तृप्त पार्न आफ्ना साहित्यिक रचनामार्फत अगाडि आउनुपर्नेमा जोड दिएको छ । यसरी हेर्दा विद्यार्थीहरूका विभिन्न साहित्यिक रचनाहरू प्रकाशित गरी नेपाली साहित्यलाई गतिशील तुल्याउनु पत्रिकाको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । साहित्यका विविध विधालाई स्थान दिएको यस पत्रिकामा कविता विधाको बाहुल्यता पाइन्छ । २०३३ सालबाट प्रकाशन आरम्भ भएको यो पत्रिका २०३४ को द्वितीय अङ्कुर पश्चात् देखिएको छैन । थोरै अङ्कमा पनि स्तरीय रचनाहरू प्रकाशन गरेको यो पत्रिका निरन्तरतामा भने चुक्नु परेको देखिन्छ । पत्रिका प्रकाशनका

लागि आवश्यक आर्थिक स्रोत विद्यार्थी परिषद्ले विभिन्न कार्यालय तथा व्यक्तिहरूबाट सहयोग रकम सङ्कलन गरी जुटाएको देखिन्छ ।

साहित्यिक पत्रिकाका साथसाथै यस चरणमा समाचारमूलक पत्रिकाको पनि थालनी भएको पाइन्छ । २०३३ असोज १७ गतेदेखि पाक्षिक रूपमा नारायण प्रसाद शर्माको सम्पादन/प्रकाशनमा यात्रा थालनी गरेको **युगबोध** २०३७ सालदेखि **नयाँ युगबोध** साप्ताहिकको नामबाट प्रकाशित हुन थालेको पाइन्छ । पाक्षिक, साप्ताहिक हुँदै आफ्ना विभिन्न अवरोधहरू पार गर्दै २०५५ फागुन ७ गतेदेखि **नयाँ युगबोध** दैनिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको छ । दङाली समाचारमूलक पत्रिकाको परम्परामा महत्त्वपूर्ण पत्रिकाका रूपमा स्थापित यस पत्रिकाले शनिवार साहित्यलाई विशेष स्थान दिँदै मध्य पृष्ठमा साहित्यिक खुराक पस्कँदै आएको छ । साहित्यिक पत्रिकाहरू प्रशस्त प्रकाशित भए पनि बन्दको चपेटाबाट मुक्त हुन नसकेको अवस्थामा विभिन्न साहित्यिक रचनाहरू प्रकाशित गरी नेपाली साहित्यको विकासमा **युगबोध**ले गरेको योगदान निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । त्यस्तै २०३४ सालमा महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस दाङबाट त्रि.वि. बुलेटिन प्रकाशित भएको जानकारी पाइन्छ । नित्यानन्द शर्मा, चूडा बहादुर बुढाथोकीको सम्पादनमा मासिक रूपमा प्रकाशित यो पत्रिका करीब दुई वर्ष प्रकाशन भएपछि बन्द भएको पाइन्छ । क्याम्पसका गतिविधि तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप प्रकाशन गर्नु यसको मुख्य उद्देश्य रहेको भए पनि विद्यार्थीहरूका साहित्यिक रचनाहरू नै यसमा बढी प्रकाशित भएको पत्रिकाका सम्पादक नित्यानन्द शर्माले जानकारी दिएका छन् ।

२.३.३ तेस्रो चरण (वि.सं. २०३४ देखि हाल सम्म)

दङाली साहित्य समृद्धितर्फ बढिरहेको अवस्थामा त्यसलाई बलियो आधार दिँदै २०३४ सालमा नारायण प्रसाद शर्माको अध्यक्षतामा **राप्ती साहित्य परिषद्**को स्थापना भएको थियो । शैक्षिक संस्थाहरूबाट प्रकाशित पत्रिकाहरू पनि पूर्णरूपमा नियमित नभएको अवस्था र भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने उद्देश्यका साथ व्यक्तिगत रूपमा प्रकाशित **अन्तर्ध्वनि**मा प्रशासनको नजर लागेपछि यो पनि बन्द भएको अवस्थामा राप्ती अञ्चलका श्रष्टाहरू सङ्गठित भएर **राप्ती साहित्य परिषद्**को गठन गर्न पुग्दछन् । राप्ती अञ्चलकै जेठो साहित्यिक संस्थाका रूपमा रहेको यो संस्थाको स्थापना भएसँगै दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा तेस्रो चरण प्रारम्भ भएको मान्न सकिन्छ । सुरुका दिनमा साहित्यिक गोष्ठीहरू चलाउने, राष्ट्रिय पर्वहरू मनाउने, राष्ट्रिय विभूतिका जन्मजयन्ती मनाउने जस्ता कार्यहरू गर्दै आएको संस्थाले २०३५ सालको पौष महिनामा आफ्नो वार्षिक मुखपत्रका रूपमा **राप्तीदूत** साहित्यिक सङ्कलन प्रकाशन गरेको पाइन्छ । **राप्तीदूत** साहित्यिक सङ्कलन विशुद्ध साहित्यिक संस्थाबाट प्रकाशित पहिलो पत्रिका भएकाले २०३४ सालको **राप्ती साहित्य परिषद्**को स्थापनालाई तेस्रो चरणको कारकका रूपमा लिन सकिन्छ । यस संस्थाको स्थापना पूर्व प्रकाशित **सन्देश, प.प. हाइस्कुल (ज्योत्स्ना), मानस-प्रभा, पराग, गङ्गा, हाम्रो चिनो, छहरा, ऐसेलु** जस्ता पत्रिकाहरू विभिन्न शैक्षिक संस्थाको मुखपत्र तथा शैक्षिक संस्थामा गठन गरिएका विद्यार्थी परिषद्का प्रयासमा प्रकाशित भएको देखिन्छ भने **अन्तर्ध्वनि** भषा साहित्यको उत्थान गर्ने महान् उद्देश्यका साथ व्यक्तिगत रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । त्यसैले दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा **राप्तीदूत** नै पहिलो पत्रिका हो जो

साहित्यिक उद्देश्यका लागि गठन गरिएको संस्थाबाट प्रकाशित भएको छ । **राप्ती साहित्य परिषद्**को स्थापनासँगै सुरु भएको दङाली साहित्यिक पत्रिका परम्पराको तेस्रो चरणमा पत्रिका प्रकाशनको बाढी नै आएको पाइन्छ । पहिलो र दोस्रो चरणमा न्यून सङ्ख्यामा पत्रिका प्रकाशन भएको पाइए पनि यो चरणमा करीब छ दर्जन पत्रिकाहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस चरणका पत्रिकाहरूको चर्चा तल गरिएको छ :

राप्तीदूत (वि.सं. २०३५ पौष)

राप्ती अञ्चलकै पहिलो साहित्यिक संस्था **राप्ती साहित्य परिषद्**को वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित **राप्तीदूत** दङाली साहित्यिक पत्रिकाको तेस्रो चरणको आधार स्तम्भ हो । २०३५ पौषमा पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाका सम्पादक मण्डलमा लेखनाथ आचार्य, लोकमणि आचार्य, गोविन्द कुसुम र भेषराज पौडेल रहेका छन् । जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा ३/०३४/०३५ दर्ता नम्बर रहेको यो पत्रिका पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको करीब १५ वर्षपछि नारायण प्रसाद शर्मा, नित्यानन्द शर्मा, उत्तमकृष्ण मजगैयाँ, अमर गिरी, ऋषिराज जङ्गली, पद्म प्रसाद शर्मा, गिरिराज शर्मा र सुन्दर गौतमको सम्पादनमा २०५० सालमा दोस्रो अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । २०५५ सालमा तेस्रो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाका हालसम्म १२ अङ्क प्रकाशित भइसकेका छन् । ''राप्तीदूत' प्रकाशन गर्ने यस आँटको खाश उद्देश्य यहाँका अन्तर्मुखी प्रतिभालाई घच्घच्याएर सिर्जनात्मक प्रवृत्तितर्फ अग्रसर बनाउनु हो', 'आजको ९५ प्रतिशत नेपाली जीवन राम्ररी जीवन भोगेर उदात्त मानव बन्न पाएको छैन । त्यही उदात्ततातर्फ अभिमुख गर्ने 'राप्तीदूत'को उद्देश्य हो' प्रथम अङ्कको सम्पादकीयमा प्रस्तुत यी वाक्यहरूबाट यसको प्रकाशनको उद्देश्य स्पष्ट हुन जान्छ । २०६१ सालमा २५ वर्ष पुगेको अवसरमा **राप्तीदूत**को रजत जयन्ती विशेषाङ्क समेत प्रकाशित भएको पाइन्छ । अन्य पत्रिकाहरूमा जस्तै यस पत्रिकामा पनि कविता विधाको बाहुल्यता पाइन्छ । यद्यपि पत्रिकाले साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिँदै आएको छ ।

राप्ती (वि.सं. २०३५)

अध्ययनको सिलसिलामा काठमाडौँ आएका राप्ती अञ्चलका प्रगतिशील विद्यार्थीहरूको प्रयासमा २०३५ सालको नयाँ वर्षमा **राप्ती** पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । पत्रिकाको सम्पादक मण्डलमा हुकुम बहादुर सिंह, लीलामणि पोखेल, कलाधर पौड्याल र तारा प्रसाद घर्ती मगर रहेका छन् । '......प्रयास इलाकीय विशेषको भए पनि यसको मूलभूत लक्ष नेपाली जन साहित्यको र बहुसङ्ख्यक नेपाली कै सेवा हो' पत्रिकाको पहिलो अङ्कको प्रकाशकीयमा प्रस्तुत गरिएको यस विचारले नेपाली जन साहित्यको विकासको लागि पत्रिका प्रकाशन भएको बुझिन्छ । **राप्ती** विभिन्न साहित्यिक विधाहरूको समूह नाम दिइएको यस पत्रिकाको प्रकाशकमा राप्ती अञ्चलका विद्यार्थीहरू उल्लेख गरिएको छ । पत्रिकामा कथा, कविता, गीत, संस्मरण, समालोचना आदि साहित्यका विधाहरूलाई समेटिएको पाइन्छ । यस पत्रिकाको के कति अङ्क प्रकाशित भए भन्ने जानकारी नपाइए पनि पहिलो अङ्क उपलब्ध छ ।

हैम प्रभा (वि.सं. २०३६)

२०३६ सालमा जनता क्याम्पसबाट प्रकाशित **हैम प्रभा** दाङका साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा अर्को भूल्न नहुने पत्रिका हो । जनता विद्यापीठ (क्याम्पस) बिजौरीको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाका सम्पादकमा नारायण कुमार आचार्य र नीलमणि ढुङ्गाना रहेका छन् । २०६८ को दीपावलीमा बाह्रौं अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाका २०५१ सालमा इतिहास विशेषाङ्क, २०५३/०५४ मा गद्दी आरोहण रजत महोत्सव विशेषाङ्क आदि विशेषाङ्कहरू समेत प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

आमोद (वि.सं. २०३९)

२०३९ सालमा स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन जनता क्याम्पस बिजौरीले **आमोद** नामको पत्रिका प्रकाशन गरेको पाइन्छ । स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियनको मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाको २०४३ मा दोस्रो अङ्क, २०४६ मा तेस्रो अङ्क, २०५१ मा चौथो अङ्क, २०५३ मा पाँचौं अङ्क, २०५५ मा छैटौं अङ्क, २०५७ मा सातौं अङ्क प्रकाशित भएको पाइन्छ । २०५७ सालमा निर्वाचित स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियनले नवौं झलक निकालेको भए पनि त्यो कहिले प्रकाशन भएको हो भन्ने बारेमा नवौं अङ्कमा कहीँ कतै उल्लेख गरिएको पाइँदैन । स्ववियुको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित हुने भनिए पनि पत्रिका प्रकाशनको कालक्रमलाई हेर्दा यो पत्रिका नियमित भएको देखिँदैन ।

राप्ती सन्देश (वि.सं. २०४०)

२०४० को वैशाख-असार महिनालाई आफ्नो प्रकाशन समयावधि बनाएर **राप्ती-सन्देश** साहित्यिक सामयिक सङ्कलन प्रकाशित भएको देखिन्छ । अमर गिरी लगायतका साहित्यप्रेमी युवाहरूको अग्रसरतामा (सुवेदी, २०५३ : १३८) प्रकाशित यस पत्रिकाका सम्पादकमा विष्णु पोखेल रहेका छन् भने पत्रिकाको प्रकाशकमा राप्ती सन्देश परिवार रहेको छ । साहित्यका कथा, कविता, गीत, लेख जस्ता विधाहरूलाई स्थान दिएको यो पत्रिका एक अङ्क मात्र प्रकाशित भएर बन्द भएको देखिन्छ । प्रगतिशील युवाहरूको सक्रियतामा प्रकाशित यस पत्रिकाको उद्देश्यका बारेमा सम्पादकीयमा यस्तो लेखिएको छ : 'प्रगतिशील विचारधारा, साहित्य, कला र संस्कृतिको विकास र सम्बर्द्धन गर्नु यसको लक्ष हो ।' पत्रिकामा विभिन्न प्रगतिशील रचनाहरूलाई स्थान दिइएको छ । आर्थिक समस्या, सम्पादक मण्डलको बेफुर्सदको समस्या, रचनाहरूको समस्या जस्ता विविध कारणले गर्दा राम्रो सम्भावना बोकेको **राप्ती सन्देश** फस्टाउन नसकेर पहिलो अङ्कमै सीमित हुनपुग्यो । गिरिराज शर्माका अनुसार पहिले दाङ रामपुर घर भएका यस पत्रिकाका सम्पादक विष्णु पोखेललाई बर्दियाबाट नेपाली सेनाले लगेर हत्या गरेको थियो (शर्मा, २०६९ : १) ।

हिमज्योति (वि.सं. २०४०)

जनता क्याम्पस दाङको संस्कृत अध्ययन संस्थानबाट २०४० सालमा **हिमज्योति** पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । **हिमज्योति** संस्कृत भाषामा प्रकाशित साहित्यिक मासिक पत्रिका हो । यसमा संस्कृतका विभिन्न विद्वानहरूका अनुसन्धानपरक लेखहरूका साथै राप्ती अञ्चल, नेपालका विभिन्न क्षेत्र तथा भारतका केही कविहरूका रचनाहरू समेत प्रकाशित भएको पाइन्छ । भागवत शर्मा र भोजराज पन्तको सम्पादनमा प्रकाशित यस पत्रिकाले संस्कृतको समस्यापूर्ति कविता परम्परालाई पुनर्जागृत गर्ने प्रशंसनीय प्रयास पनि गरेको छ (सुवेदी, २०५३ : १३८) ।

खलिहान (वि.सं. २०४३)

दाङको साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा **खलिहान** पनि महत्त्वपूर्ण साहित्यिक पत्रिकाका रूपमा देखा पर्दछ । २०४३ सालको जेठ-साउनमा पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाका प्रकाशक तथा सम्पादकमा राम प्रसाद प्रदीप रहेका छन् । नेपाली साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका भनिए पनि पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको छ महिना पछि मात्र पत्रिकाको दोस्रो अङ्क (संयुक्ताङ्क २/३) प्रकाशित भएको पाइन्छ । नेपाली साहित्यमा बढ्दै गएको विदेशी साहित्य र संस्कृतिको कुप्रभावलाई अन्त्य गरी विश्वसामु नेपाली साहित्यको पहिचान स्थापित गर्ने उद्देश्यका साथ **खलिहान**को सुरुआत भएको पाइन्छ । आधुनिकताको प्रभावसँगै नेपाली साहित्यलाई विदेशी साहित्य एवम् संस्कृतिले चाप्दै गर्दा नेपालीपन हराएको महसुस गरी नेपाली साहित्यलाई त्यस किसिमको प्रभावबाट मुक्त गरी आफ्नै मौलिक संसारमा फर्काउने उद्देश्यका साथ पत्रिकाको प्रकाशन आरम्भ गरेको बुझिन्छ । 'खेतको खलिहानमा थुपारिएका उत्पादक बस्तुहरूलाई जसरी दायाँ-दँगोरी र निफन-नाफन गरी शुद्ध पारी जीविकोपार्जनका लागि प्रयोग गर्न लायक बनाइन्छ भने यस साहित्यिक खलिहानमा मस्तिष्क विकासका लागि प्रयोग गर्न सघाउ पुगोस् भन्ने विशुद्ध हेतुबाट रचित रचनाहरूको थुप्रो लगाइन्छ' **खलिहान**को पहिलो अङ्कको सम्पादकीयमा व्यक्त यस भनाइले पत्रिका प्रकाशनको उद्देश्य बौद्धिक विकास गर्न समेत भएको प्रष्ट हुन्छ । पत्रिकामा लेख, समालोचना, कथा, कविता, मुक्तक, गीत जस्ता नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ । आर्थिक अभाव, रचना समयमै उपलब्ध नहुनु जस्ता समस्याकाबीच जेनतेन प्रकाशित भइरहेको **खलिहान** २०४५ सालमा आफू जेल परेपछि बन्द भएको पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशक राम प्रसाद प्रदीप बताउँछन् (प्रदीप, २०६९ : ४) । थोरै अङ्क प्रकाशित भएर पनि नेपाली साहित्यको मौलिक पहिचान स्थापित गर्न **खलिहान**ले खेलेको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

इन्द्रेनी (वि.सं. २०५२)

२०५२ सालबाट **इन्द्रेनी** मासिक हवाई पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । टीकाराम उदासी, अञ्जान यात्री र सुदीप गौतमको सम्पादन तथा व्यवस्थापनामा प्रकाशित यो पत्रिका दङाली पत्रिकाको परम्परामा पहिलो हवाई पत्रिकाका रूपमा परिचित छ । पत्रिकाको प्रकाशकमा साहित्यप्रेमी विद्यार्थी समूह महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस दाङ रहेको छ । छोटा-छोटा कविता, गजल, गीत, मुक्तकका साथै पत्रिकामा प्रतिभा परिचय स्तम्भमा स्थापित साहित्यिक श्रष्टाको परिचय

दिइएको पाइन्छ । २०५२ सालको चैत्र महिनाको आठौँ अङ्कलाई थारू विशेषाङ्कका रूपमा प्रकाशित गरेको पत्रिकाले आफ्नो क्षेत्रलाई दाङमा मात्र सीमित नराखी नेपालका विभिन्न स्थानका श्रष्टाका रचनाहरूलाई पनि महत्त्वका साथ स्थान दिएको पाइन्छ । छोटै समयमा पनि निकै राम्रो सफलता पाउन सफल यस पत्रिकाले साहित्यिक आन्दोलन पर्चा श्रृङ्खलाकाका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरेको छ । राम्रो सम्भावना हुँदा हुँदै पनि यो पत्रिका पन्ध्र अङ्क प्रकाशन पश्चात् विविध कारणले गर्दा बन्द भएको पाइन्छ ।

प्रवाह (वि.सं. २०५४)

लेखक सङ्घ दाङको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा २०५४ सालको फागुनमा **प्रवाह** सामयिक सङ्कलन पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको पाइन्छ । यसमा माधव प्रसाद घिमिरे, मोहन कोइराला, कृष्णहरि बराल, नारायण प्रसाद शर्मा आदि राष्ट्रियस्तरमा स्थापित भइसकेका श्रष्टाका साथै दाङ अनि दाङ बाहिरका थुप्रै उदीयमान श्रष्टाहरूका रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् । २०५६ फागुन १९ र २० गते सम्पन्न बृहत नेपाली हास्यव्यङ्ग्य गोष्ठीको स्मारिका स्वरूप २०५७ भाद्रमा दोस्रो अङ्कका रूपमा प्रवाहलाई प्रकाशन गरिएको छ । २०६३ सालको भाद्रमा तेस्रो अङ्क प्रकाशित भएको **प्रवाह**को चौथो अङ्क २०६८ कात्तिकमा प्रकाशन भएको देखिन्छ । प्रकाशनको कालक्रम हेर्दा यो पत्रिका पनि नियमित हुन सकेको छैन । यसका विभिन्न अङ्कको सम्पादन उत्तमकृष्ण मजगैयाँ, नारायण सल्यानी, सुशील गौतम, नित्यानन्द शर्मा, सुदीप गौतम, स्थानेश्वर गौतम लगायतले गरेका छन् ।

पशुपति साहित्य सन्देश (वि.सं. २०५५)

दाङमा पत्रिका प्रकाशनले गति लिइरहेको अवस्थामा पशुपति विद्याश्रम नारायणपुरको प्रकाशन स्वरूप **पशुपति साहित्य सन्देश** द्वैमासिक पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । २०५५ सालको माघ-फागुनमा पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाका सम्पादकमा केशव थापा र मेघराज तुफान रहेका छन् । जम्मा छ अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाको पछिल्ला अङ्कको सम्पादक मण्डलमा हेरफेर भएको पत्रिकाका सम्पादक केशव थापाले जानकारी दिएका छन् (थापा, २०६९ : ८) । विद्याश्रमका शिक्षक तथा विद्यार्थीका रचनाहरूलाई प्रकाशन गर्दै आएको यो पत्रिका पनि निरन्तरतामा चुकेको देखिन्छ ।

सुसेली (वि.सं. २०५५)

दीपशिखा आवासीय उच्च माध्यमिक विद्यालय घोराहीमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूद्वारा सञ्चालित **नवदीप** साहित्यिक भित्ते पत्रिकाको नवप्रकाशन भनेर २०५५ सालको मंसिरमा **सुसेली** साहित्यिक मासिक लघुपत्रिका प्रकाशन गर्न थालिएको पाइन्छ । **सुसेली**को पहिलो अङ्कको सम्पादकमा वाशुदेव भण्डारी र सहसम्पादकमा राजन न्यौपाने रहेका छन् । विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थीका रचना प्रकाशित गर्दै आएको यो पत्रिका चौथो अङ्क प्रकाशन भए पश्चात् बन्द भएको पाइन्छ (जी.एम., २०६१ : १५) ।

आदिवासी मञ्च (वि.सं. २०५५)

आदिवासी मञ्च त्रैमासिकको पहिलो अङ्क २०५५ फागुनमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । उदय जी.एम., नवीन विभास, नोबल जी.एम. र मानबहादुर बुढा मगर सम्पादक रहेको यो पत्रिकाको तिन अङ्क प्रकाशित भएपछि टीकाराम उदासीको नाममा जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा दर्ता भएको थियो । दर्ता नं. २४/२०५८/०५९ रहेको यस पत्रिकाको चौथो अङ्कको सम्पादक टीकाराम उदासी र सम्पादक मण्डलमा उदय जी.एम., नवीन विभास, नोबल जी.एम. र मान बहादुर बुढा मगर रहेका छन् । पत्रिका दर्ता पश्चात् एक अङ्क मात्र प्रकाशित भएर बन्द हुन पुगेको देखिन्छ ।

प्रतिभा (वि.सं. २०५६)

प्रतिभा समूह दाङले २०५६ सालमा **प्रतिभा** साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन गरेको पाइन्छ । जसको सम्पादकमा मुसाफिर आलम र सहसम्पादकमा धर्म भण्डारी रहेका थिए । यो लघुपत्रिका चौथो अङ्कसम्म प्रकाशित भएर बन्द अवस्थामा रहेको छ (जी.एम., २०६१ : १५ ।

पहल (वि.सं. २०५६)

२०५६ सालको वैशाखमा पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको **पहल** सामयिक सङ्कलन दङाली साहित्यिक परम्परामा महत्त्वपूर्ण पत्रिका मानिन्छ । पत्रिकाको पहिलो अङ्कको प्रधान सम्पादकमा यज्ञ बहादुर डाँगी, कार्यकारी सम्पादकमा के.एल. पीडित र सम्पादक मण्डलमा उदय जी.एम., नवीन विभास, राम प्रसाद जैशी, आकाशगङ्गा बि.सी. र दामोदर पोखेल रहेका छन् । जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा २२/०५६/५७ नम्बरमा दर्ता भएपछि यसको प्रकाशक/सम्पादकमा राम प्रसाद जैशी, प्रधान सम्पादकमा यज्ञ बहादुर डाँगी, कार्यकारी सम्पादकमा के.एल. पीडित रहेका छन् । दर्ता पश्चात् २०५८ वैशाख-असार मा यसको वर्ष १, अङ्क १ प्रकाशन भएको पाइन्छ । त्रैमासिक पत्रिका भनिए पनि प्रस्तुत पत्रिका २०६६ सालसम्म आइपुग्दा छ वटा अङ्क मात्र प्रकाशित भएको छ । प्रगतिशील साहित्यिक पत्रिकाको खाँचो महसुस गरी यस पत्रिकाको प्रकाशन थालनी गरिएको सम्पादकीयमा उल्लेख गरिएको छ । यस पत्रिकाको तेस्रो अङ्कलाई प्रशासनले वितरणमा रोक लगाई जफत् गरेको प्रधान सम्पादक यज्ञ बहादुर डाँगीले जानकारी दिएका छन् (डाँगी, २०६९ : ९) । कविता, मुक्तक, गजल, कथा, व्यङ्ग्य, संस्मरण, समालोचना आदि साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समेटिएको यस पत्रिकामा प्रगतिशील रचनाहरू समावेश गरिएको देखिन्छ ।

दङाली आवाज (वि.सं. २०५६)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुरमा अध्ययनरत दङाली विद्यार्थीहरूको सङ्गठन दाङ विद्यार्थी समितिले २०५६ सालमा **दङाली आवाज** पत्रिका प्रकाशित गरेको पाइन्छ । खोज तथा अनुसन्धानमूलक सामग्रीहरूलाई समेटिएको यस पत्रिकाको सम्पादक मण्डलमा टीकाराम उदासी र कृष्णराज सर्वाहारी रहेका थिए । मित्रलाल पार्देको सम्पादनमा दोस्रो अङ्क प्रकाशित भए पश्चात् यो पत्रिका प्रकाशित भएको पाइँदैन ।

बहिङ्गा (२०५७)

दाङको साहित्यिक परम्परामा आफ्नो छुट्टै पहिचान लिएर २०५७ सालमा **बहिङ्गा** प्रकाशित भएको पाइन्छ । **प्रगतिशील लेखक सङ्घ** दाङ शाखाको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा पद्म प्रसाद शर्मा, सम्पादकमा नवीन विभास, केशव थापा, के.पी. आचार्य र आकाशगङ्गा बि.सी रहेका छन् । यसका विभिन्न अङ्कका सम्पादक मण्डलमा फेरबदल भएको पाइन्छ । कविता, गीत, गजल, कथा, समालोचना, संस्मरण, व्यङ्ग्य जस्ता साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई स्थान दिँदै नेपाली साहित्यको विकासमा **बहिङ्गा**ले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । **प्रगतिशील लेखक सङ्घ**द्वारा प्रकाशित यो पत्रिका नेपाली साहित्यमा प्रगतिशील भाव धारालाई माथि उठाउन सफल भएको छ । वार्षिक मुखपत्र भनिए पनि २०६७ सालमा आइपुग्दा यसका आठओटा अङ्क मात्र प्रकाशित भएका छन् ।

कोसेली (वि.सं. २०५७)

दङाली हवाई पत्रिकाको परम्परामा २०५७ सालमा प्रकाशन आरम्भ गरेको **कोसेली** मासिक पत्रिका पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । कोसेली साहित्यिक समूह जनता विद्यापीठ बिजौरी प्रकाशक रहेको पत्रिकाको सम्पादकमा खगेन्द्र भुषाल, सह-सम्पादक तीर्थराज भण्डारी र उपसम्पादक गणेश प्रसाद मरासिनी रहेका छन् । दाङको हवाई पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा सबैभन्दा बढी अङ्क प्रकाशित हुने पत्रिकामा **कोसेली** पहिलो स्थानमा पर्दछ । जसको २०६३ चैत महिनासम्म आइपुग्दा ९५ अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । कविता, गीत, गजल, मुक्तक आदिले स्थान पाएको यस पत्रिकाका रचनाहरू माया प्रेमका विषयमा बढी केन्द्रित रहेका छन् ।

सप्तरङ्गी (वि.सं. २०५७)

साहित्य सम्प्रेषण अभियान दाङको द्वैमासिक प्रकाशनका रूपमा २०५७ को वैशाख-जेठमा **सप्तरङ्गी** लघु पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । पत्रिकाको पहिलो अङ्कको सम्पादन/संयोजन टीकाराम उदासी, सुदीप गौतम र विनोद सेनले गरेका छन् । २०६० सालको असार-साउनमा पत्रिकाको ३१, ३२ श्रृङ्खला प्रकाशित भएको देखिन्छ । जसको सम्पादन/संयोजनको मण्डलमा परिवर्तन भएर पूर्णचन्द्र भण्डारी, केशव थापा, लेनिन बञ्जाडे, विज्ञान शर्मालगायत रहेका छन् । पत्रिकाले छोटा-छोटा कविता, गीत, गजल, मुक्तक, लघुकथाका साथै साहित्यिक गतिविधिलाई समेत स्थान दिएको पाइन्छ ।

बिम्ब प्रतिबिम्ब (वि.सं. २०५८)

सिर्जनशील दङाली साहित्य समूहले २०५८ सालको भदौ-असोजमा **बिम्ब प्रतिबिम्ब** द्वैमासिक हवाई पत्रिकाको प्रकाशन आरम्भ गरेको देखिन्छ । पत्रिकाको सम्पादकमा अर्जुन निर्दोष गिरी, सहसम्पादकमा राकेश दीनदया बस्नेत, खड्ग विवश बी.सी. र जीतु असीम पुन रहेका छन् । सुसुप्त अवस्थामा लुकेर रहेका प्रतिभाहरूलाई प्रकाशमा ल्याई साहित्यकर्मीको मनोवल उच्च राख्ने र फुर्सदको समयलाई सदुपयोग गरी ज्ञान आर्जन गर्नतर्फ अभिप्रेरित गर्ने उद्देश्यका

साथ पत्रिका प्रकाशन आरम्भ गरेको कुरा प्रथम अङ्कको सम्पादकीयमा उल्लेख गरिएको छ । दाङमा मात्र सीमित नरहेर पत्रिकाले देशका विभिन्न स्थानका सर्जकका रचनाहरू प्रकाशन गरेको पाइन्छ । २०६० सालको भदौ-असोजमा पत्रिकाले विशेषाङ्क समेत प्रकाशन गरेको छ । पत्रिकाका प्रधान सम्पादक अर्जुन गिरीले दिएको जानकारी अनुसार पत्रिका १२/१३ अङ्क प्रकाशित भएपछि बन्द भएको हो । यस पत्रिकाले छाडेको साहित्यिक मूल्य स्मरणीय छ ।

प्रतिबिम्ब (वि.सं. २०५८)

नेपाल बुद्धिजीवी परिषद् दाङले आफ्नो वार्षिक मुखपत्रका रूपमा **प्रतिबिम्ब** प्रकाशित गरेको पाइन्छ । २०५८ जेठमा प्रकाशित भएको **प्रतिबिम्ब**को सम्पादक मण्डलमा शिव कुमार गौतम, गिरिराज शर्मा, लेखनाथ आचार्य, नर बहादुर अधिकारी र मुकुन्द बी.सी. रहेका छन् । २०६० सालसम्म यसले निरन्तरता पाए पनि तत् पश्चात् यो पत्रिका प्रकाशन हुन सकेको छैन । पत्रिका मुलतः विचार प्रधान भए पनि यसमा खोजमूलक लेखहरू, कथा, कविता, व्यङ्ग्य आदि साहित्यिक विधाहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ । तीनओटा अङ्क मात्रै प्रकाशित भए पनि दाङको साहित्यिक विकासका लागि यसले खेलेको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

साकार (२०५८)

२०५८ सालमा **यादव विद्यार्थी सङ्घ दाङ**ले **साकार** मासिक पत्रिका प्रकाशित गरेको देखिन्छ । अवधि भाषालाई आफ्नो माध्यम बनाएको यस पत्रिकाको सम्पादक मण्डलमा भगवानदास यादव, दीपक कुमार यादव, शिव कुमार यादव र नन्द कुमार यादव रहेका छन् । मासिक रूपमा प्रकाशन आरम्भ गरेको यो पत्रिका केही अङ्कको प्रकाशन पश्चात् त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको देखिन्छ । सम्पादक भगवानदास यादवले दिएको जानकारी अनुसार पत्रिका २०६१ सालसम्म प्रकाशित भएको थियो, जसका करीब २० अङ्क प्रकाशित भएका छन् (यादव, २०६९ : ६) ।

आँकुरा (वि.सं. २०५८)

२०५८ साल साउनमा प्रकाशन सुरु भएको **आँकुरा** पनि दाङको साहित्यिक परम्परामा देखापर्ने अर्को पत्रिका हो । यो पत्रिका लेनिन बञ्जाडे, विक्रम गौतम र प्रमोद बर्माको सम्पादनमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । मासिक पत्रिका भनिए पनि यो पत्रिका एक अङ्कभन्दा बढी प्रकाशित भएको पाइँदैन (जी.एम., २०६१ : १२) ।

पुष्पाञ्जली (वि.सं. २०५८)

२०५८ सालमा **पुष्पाञ्जली** द्वैमासिक लघु पत्रिकाको प्रकाशन आरम्भ भएको पाइन्छ । माघ-फागुनमा पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाको सम्पादकमा आदिम प्रभात के.सी., कार्यकारी सम्पादकमा वसन्त विवश आचार्य र सम्पादक/संयोजकमा राकेश दीनदया बस्नेत रहेका छन् । तिनओटा अङ्क प्रकाशित भएपछि यो पत्रिका र अन्य दुईओटा पत्रिका मिलेर २०५९ सालमा **पानस** पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । **पानस** पनि तीन अङ्क प्रकाशित भएर बन्द

भएपछि पुनः **पुष्पाञ्जली** आफ्नै नामबाट प्रकाशित हुँदै आएको छ । पुनः प्रकाशन आरम्भ भएको पुष्पाञ्जलीको प्रधान सम्पादकमा राकेश दीनदया बस्नेत, सम्पादकमा गोकर्ण पौडेल र कार्यकारी सम्पादकमा मुकेश वली रहेका छन् । द्वैमासिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको यो पत्रिकाले कथा, कविता, मुक्तक, भावना, प्रेम सन्देश, हाईकु, ताङ्काको चौतारीका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

नवदीप (**वि.सं. २०५८**)

२०५८ सालमै देखापर्ने अर्को पत्रिका **नवदीप** हो । साहित्यिक द्वैमासिक लघु पत्रिकाका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाको सम्पादक/प्रकाशकमा हेमन्त शर्मा अनुरागी रहेका छन् । २०५८ फागुन-चैतमा पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको यो पत्रिका तिन अङ्क प्रकाशित भएपछि अन्य दुईओटा पत्रिकासँग मिलेर **पानस** नामबाट प्रकाशित भएको पत्रिकाका सम्पादक हेमन्त शर्माले जानकारी दिएका छन् (शर्मा, २०६९ : ११) । **नवदीप**ले लघुकथा, कविता, गीत, गजल, मुक्तक, संस्मरण, प्रतिभा परिचय, कृति परिचय, छोटा लेखलाई समेटेको पाइन्छ । यसले नेपालका विभिन्न स्थानका श्रष्टाहरूलाई समेट्ने प्रयास गरेको छ । मूलतः यो पत्रिका नवप्रवेशी श्रष्टाहरू मौलाउने एउटा प्रमुख थलोका रूपमा रहेको देखिन्छ ।

साहित्य-सुधा (**वि.सं. २०५८**)

२०५८ फागुन-चैतमा **साहित्य-सुधा** द्वैमासिक लघुपत्रिकाले प्रकाशन आरम्भ गरेको देखिन्छ । महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको समूह **साहित्यानुरागी विद्यार्थी समूह**ले प्रकाशनमा ल्याएको यस पत्रिकाको सम्पादक/संयोजकमा कमलमणि सन्तोषी, नरेन्द्र राना र सुशील पुन बिरही रहेका छन् । क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका साहित्यिक रचनाहरूलाई स्थान दिँदै आएको यो पत्रिकाले पनि आफ्नो यात्रालाई निरन्तरता दिन सकेन ।

केरनी (**वि.सं. २०५८**)

केरनीको पहिलो अङ्क २०५८ वैशाखमा प्रकाशन भएको पाइन्छ । दाङको देउखुरी क्षेत्रका थारू समुदायका श्रष्टाहरूको प्रयासमा प्रकाशित यस पत्रिकाले थारू भाषालाई आफ्नो प्रस्तुतिको माध्यम बनाएको पाइन्छ । वार्षिक प्रकाशन भनिए पनि पत्रिका एक अङ्क भन्दा बढी प्रकाशन हुन सकेन । थारू भाषा साहित्य परिषद्, देउखर प्रकाशक रहेको यो पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा छविलाल कोपिला रहेका छन् । त्यसैगरी पत्रिकाको सम्पादन सहयोगीमा बाल गोविन्द चौधरी र अतिथि सम्पादकमा चेतलाल चौधरी 'चार्ली' रहेको प्रधान सम्पादक छविलाल कोपिलाले जानकारी दिएका छन् (कोपिला, २०६९ : ५) ।

साहित्य स्वर-सङ्गम (वि.सं. २०५८/०५९)

बिम्ब प्रतिबिम्ब साहित्यिक द्वैमासिक लघुपत्रिका प्रकाशित गर्दै आएको **सिर्जनशील दङाली साहित्य समूह**को सत्प्रयासमा **साहित्य स्वर-सङ्गम**को प्रकाशन थालिएको हो । २०५८/०५९ फागुन-वैशाखमा पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाको सम्पादक/संयोजक सिजन बम मगर, सम्पादन सहयोगी गङ्गाराज बुढाथोकी, सह-सम्पादकहरूमा वीरेन्द्र गौतम पूर्ण सागर के.सी., गोविन्द चौधरी र प्रेम भण्डारी रहेका छन् (जी.एम., २०६१ : १५) । त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको यो पत्रिकाले पनि यात्रालाई निरन्तरता दिन सकेन ।

आँखीझ्याल (वि.सं. २०५९)

अतिरिक्त प्रकाशन नेपालको त्रैमासिक कोसेलीका रूपमा प्रकाशित **आँखीझ्याल** दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा महत्त्वपूर्ण पत्रिका मानिन्छ । २०५९ सालको माघ-चैतमा पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको **आँखीझ्याल**को सम्पादकमा टीकाराम उदासी र कार्यकारी सम्पादकमा नवीन विभास रहेका छन् । त्यसैगरी सम्पादक मण्डलमा उदय जी.एम, नोबल जी.एम., मान बहादुर बुढा र सहसम्पादकमा सहदेव श्रेष्ठ रहेका छन् । राम्रो सम्भावना बोकेको पत्रिकाका रूपमा देखिएको यो पत्रिका एउटा अङ्कमै सीमित हुनपुग्यो । यसभित्र समालोचना, कथा, निबन्ध, नाटक, कविता, गीत, गजल, हाइकु आदि विभिन्न विधाका साहित्यिक रचनाहरू समावेश गरिएका छन् । विभिन्न विधाका उत्कृष्ट रचनाहरू प्रकाशित गरेको यो पत्रिका एक अङ्क मात्रै प्रकाशित भए पनि नेपाली साहित्यको विकासमा यसले दिएको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

राप्ती बबई सन्देश (वि.सं. २०५९)

दाङको एउटा प्रमुख शैक्षिक केन्द्रका रूपमा रहेको राप्ती बबई बहुमुखी क्याम्पस तुलसीपुरबाट २०५९ सालमा **राप्ती बबई सन्देश** प्रकाशित भएको पाइन्छ । विद्यार्थीको शैक्षिक स्तरका साथै साहित्यिक लेखनमा बृद्धि गर्ने, राष्ट्र र राष्ट्रियतामाथि सचेतना जगाउने र स्ववियु गतिविधिका जानकारी गराउने उद्देश्यका साथ प्रकाशन आरम्भ भएको पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा भीमार्जुन रेग्मी रहेका छन् । राप्ती बबई बहुमुखी क्याम्पस तुलसीपुरको स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियनले प्रकाशित गर्दै आएको यो पत्रिकाको दोस्रो अङ्क २०६५ सालमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । पत्रिकाले क्याम्पसका शिक्षक, विद्यार्थीका साथै अन्य साहित्यिक श्रष्टाका रचनाहरूलाई समेत समेटेको पाइन्छ । कविता, गीत, गजल, मुक्तक, कथा, संस्मरण, समालोचना, एकाङ्की, निबन्ध, लेख आदि साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समेट्दै आएको यस पत्रिकाले दाङको साहित्यिक उचाईलाई बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

सयपत्री (वि.सं. २०५९)

२०५९ सालको असार-साउनमा **सयपत्री** द्वैमासिक लघुपत्रिकाको पहिलो अङ्क प्रकाशन भएको देखिन्छ । जसको प्रकाशकमा महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस दाङमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको **सयपत्री साहित्यिक समूह** रहेको छ । पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा बोधिकिरण महरा,

सम्पादक/संयोजक आदर्श खत्री, कार्यकारी सम्पादक तिलक के.सी. र भरत चौधरी रहेका छन् (जी.एम., २०६१ : १४) । पत्रिकाले क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका रचनाहरूलाई स्थान दिने गरेको पाइन्छ । यो पत्रिका पनि दुई अङ्क प्रकाशित भएपछि अन्य दुई पत्रिकासँग मिलेर **पानस** नामबाट प्रकाशित भएको थियो ।

पानस (वि.सं. २०५९)

लघुपत्रिका प्रकाशनको लहर चलिरहेको समयमा २०५९ कात्तिक-मङ्सिरमा **पानस** द्वैमासिक साहित्यिक लघुपत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । पत्रिकाको प्रकाशकमा **पानस साहित्य समूह** दाङ रहेको छ । लघुपत्रिकाको प्रकाशन क्रम बढिरहेको अवस्थामा धेरै पत्रिका प्रकाशन गर्नुभन्दा गुणस्तरीय पत्रिका प्रकाशनको खाँचो महसुस गरी यस अघि प्रकाशित हुँदै आएका पत्रिकाहरू **पुष्पाञ्जली, नवदीप** र **सयपत्री**लाई एकीकरण गरी **पानस** नामबाट प्रकाशित गरेको जानकारी पाइन्छ । हेमन्त शर्माका अनुसार **पुष्पाञ्जली**बाट 'पा', **नवदीप**बाट 'न' र **सयपत्री**बाट 'स' गरी सबैबाट एक-एक अक्षर लिएर **पानस** नामकरण गरिएको हो (शर्मा, २०६९ : ११) । **पानस**को प्रधान सम्पादकमा आदिम प्रभात के.सी., सम्पादकमा हेमन्त शर्मा अनुरागी र राकेश दीनदया बस्नेत, कार्यकारी सम्पादकमा सुनिल आशिष शर्मा र सागरमणि अधिकारी, संयोजकमा वसन्त विवश आचार्य र आदर्श खत्री रहेका छन् । यो पत्रिका पनि केही अङ्क पश्चात् बन्द भएको पाइन्छ ।

दङाली दर्पण (वि.सं. २०५९)

साहित्य अनुरागी हापुर विद्यार्थी समूहले २०५९ कात्तिक-मङ्सिरमा **दङाली दर्पण** साहित्यिक लघुपत्रिका प्रकाशन गरेको पाइन्छ । पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा अजित प्रिन्स लामिछाने, सम्पादक मण्डलमा दामोदर गिरी र गोविन्द दाहाल, सह-सम्पादकहरूमा बुद्धि प्रकाश आचार्य, टीका बहादुर के.सी. र यज्ञ गिरी रहेका छन् । यो पत्रिकाले पनि आफ्नो यात्रालाई बीचैमा छोडेको देखिन्छ (जी.एम., २०६१ : १५) ।

इन्द्रेणी (वि.सं. २०५९)

दाङमा पत्रिका प्रकाशनले तीब्रता पाइरहेको अवस्थामा २०५९ सालमा **इन्द्रेणी** छुट्टै पहिचान लिएर देखा पर्दछ । बहुभाषिक पत्रिकाका रूपमा परिचित यो पत्रिकाले थारू, नेपाली, हिन्दी, उर्दू, अङ्ग्रेजी, मगर, नेवारी, भोजपुरी, अवधि र संस्कृत गरी दसओटा भाषा भाषिकाका रचनालाई समेटेको पाइन्छ । इन्द्रेणी साहित्य परिवार लमही प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको सम्पादकमा मेदनी कुमार केवल र सम्पादन सहयोगीमा छविलाल कोपिला, भगवानदास यादव रहेका छन् । त्रैमासिक पत्रिका भनिए पनि यो पत्रिका पनि एक अङ्कमै सीमित भएको छविलाल कोपिलाले जानकारी दिएका छन् (कोपिला, २०५९ : ५) ।

सौगात (वि.सं. २०५९)

२०५९ सालमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने अर्को मासिक हवाई पत्रिका **सौगात** हो । पुस महिनामा प्रवेशाङ्क प्रकाशित गरेको यो पत्रिकाको अर्को अङ्क प्रकाशित भएको देखिँदैन । पत्रिकाको सम्पादकहरूमा पूर्ण बहादुर बस्नेत र सुशील पुन विरही रहेका छन् भने सहसम्पादकहरूमा के.बी. सागर र इन्द्र विवश डि.सी. रहेका छन् (गौतम, २०६९ : १५) ।

साहित्य सौजन्यमाला स्मारिका (वि.सं. २०६०)

२०५६ साल कात्तिक १३ गते केही श्रष्टाहरूको बिचमा तुलसीपुरमा भएको छलफलबाट साहित्यकारहरूको साझा मञ्चको रूपमा संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै एउटा अभियानका रूपमा स्थापित गर्ने उद्देश्यका साथ साहित्य सौजन्यमालाको स्थापना भएको पाइन्छ । अभियानकाका रूपमा थालनी गरिएको यस सौजन्यमालाले महिनाको पहिलो शनिवार साहित्यिक कार्यक्रम चलाउँदै आएको छ । अन्य साहित्यिक गतिविधिबाट विमुख रहेको तुलसीपुर क्षेत्रको साहित्यिक गतिविधिलाई जीवन्तता दिन सौजन्यमालाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । २०६० सालमा दाङ साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठान प्रकाशक रहेर सौजन्यमालाको स्मारिका प्रकाशन भएको पाइन्छ । २०६६ सालसम्म आइपुग्दा अभियानका चारओटा स्मारिका प्रकाशित भइसकेका छन् । यस **स्मारिका**ले प्रकाशनका क्षेत्रमा समेत तुलसीपुर क्षेत्रलाई धेरै समृद्ध बनाएको पाइन्छ । साहित्यका विभिन्न विधालाई समेटिएको यस **स्मारिका**मा दाङकै स्थानीय श्रष्टाहरूका साहित्यिक रचनाहरू प्रकाशित छन्, जसले दङाली साहित्यलाई अझ विकसित तुल्याउन महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ ।

सल्यानी सुसेली (वि.सं. २०६०)

राप्तीकै प्रमुख शैक्षिक केन्द्रका रूपमा रहेको महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर दाङमा अध्ययनरत सल्यानी विद्यार्थीहरूको समूह **सल्यानी विद्यार्थी परिषद्**ले आफ्नो वार्षिक मुखपत्रका रूपमा २०६० सालमा **सल्यानी सुसेली** प्रकाशित गरेको पाइन्छ । पत्रिकाको पहिलो अङ्कको सम्पादन प्रमुखमा कृष्णराज डि.सी., सहसम्पादकमा वीरेन्द्र शाही, कमलमणि सन्तोषी, राजेन्द्र पोखेल, आइतुराम बुढाथोकी र वीरेन्द्र शर्मा रहेका छन् । २०६३ सालसम्मको चौथो अङ्कसम्म **सल्यानी सुसेली**कै नामबाट प्रकाशित यो पत्रिका २०६५ सालको पाँचौँ अङ्कदेखि नाममा केही परिवर्तन गरी **सल्यानी आवाज**का नामबाट प्रकाशित हुँदै आएको छ । जसको प्रकाशकमा पनि **सल्यानी विद्यार्थी परिषद्**बाट केही परिवर्तन भई **सल्यानी विद्यार्थी मञ्च** भएको देख्न सकिन्छ । २०६८ सालसम्म आइपुग्दा यसका आठओटा अङ्क प्रकाशित भइसकेका छन् । साहित्यका प्रायः विधाहरूलाई समेटेको यस पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा गरेको योगदान स्मरणीय छ । पत्रिकाको प्रत्येक अङ्कको सम्पादक मण्डलमा परिवर्तन भएको देखिन्छ ।

उत्साह (वि.सं. २०६१)

दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा **उत्साह** नयाँ उत्साह लिएर आएको देखिन्छ । २०६१ सालमा द्वैमासिक रूपमा प्रकाशन आरम्भ गरेको उत्साह मध्यपश्चिमकै पहिलो गजल

प्रधान पत्रिका हो । साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समेट्दै अन्य पत्रिकाहरू प्रकाशित भइरहेको अवस्थामा **उत्साह**ले विधागत बहुलताको परम्परित संस्कारभन्दा भिन्दै रहेर गजल विधाको पहिचान लिएर आएको देखिन्छ । त्यसैले यो पत्रिकाले दङ्गाली गजल साहित्यलाई माथि उठाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । उत्साह गजल कुञ्ज प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा वसन्त विवश आचार्य र सम्पादकमा डिल्ली बस्नेत सङ्गीत रहेका छन् । पत्रिकामा गजलका अतिरिक्त स्थापित गजकारसँगको कुराकानी, गजलको सैद्धान्तिक स्वरूप बारेका लेखिएका लेखहरू पनि पाउन सकिन्छ । निरन्तर नौ अङ्कसम्म प्रकाशित यो पत्रिका पनि बन्दको चपेटाबाट मुक्त हुन सकेन ।

नवपालुवा (वि.सं. २०६१)

नवपालुवा द्वैमासिकको पहिलो अङ्क २०६१ भदौ-असोजमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । **बालसरोकार सञ्चार समूह दाङ** प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको सम्पादकमा के.एल. पीडित रहेका छन् । बालबालिकाको समग्र विकास एवम् बालअधिकारको संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउने, बाल अधिकारविरुद्ध परिलक्षित सबैखाले आक्रमण, हस्तक्षेप र अपराध रोकथाम गरी बाल विकासमा मद्दत पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ पत्रिका प्रकाशन गरिएको सम्पादकीयको अध्ययनबाट प्रष्ट हुन्छ । पत्रिकामा बालबालिकाका रचनाहरू, बालबालिकासम्बन्धी रचनाहरू र बालअधिकारका बारेमा लेखिएका आलेखहरूलाई समेटिएको छ । बालबालिकाको व्यक्तित्व विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको यो पत्रिका २०६७ असोज-कात्तिकबाट नाममा परिवर्तन गरी **पालुवा ज्ञान**का रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । यो पत्रिकाले पनि आफ्नो प्रकाशन यात्रालाई निरन्तरता दिन सकेको देखिदैन ।

नवचेतना (वि.सं. २०६१)

चेतना क्लब बिजौरी दाङको प्रकाशनका रूपमा २०६१ सालमा **नवचेतना** प्रकाशित भएको पाइन्छ । द्वैमासिक रूपमा प्रकाशित यो पत्रिका २०६१ को असोज-कात्तिकमा प्रवेशाङ्का रूपमा आएको देखिन्छ । जसको सम्पादकमा सुधन पौडेल र सहयोगी भद्र शर्मा रहेका छन् । पत्रिकामा क्लबका गतिविधिका अतिरिक्त साहित्यिक रचनाहरूले पनि स्थान पाएको देखिन्छ ।

उमङ्ग (वि.सं. २०६१)

दीपशिखा छात्राबासबाट प्रकाशित भइरहेको भित्ते पत्रिकालाई बृहत रूप दिँदै २०६१ सालमा **उमङ्ग** प्रकाशित भएको पाइन्छ । दीपशिखा छात्रावास घोराहीको वार्षिक प्रकाशनका रहेको यस पत्रिकाको सङ्कलन/सम्पादन डिल्लीराम ढकालले गरेका छन् । छात्रावास भित्रका शिक्षक, कर्मचारी र विद्यार्थीहरूका रचनाहरू समेटिएको यस पत्रिकाका दुईओटा अङ्कमात्र प्रकाशित भएको देखिन्छ । पत्रिकामा नेपाली भाषाका अतिरिक्त अङ्ग्रेजी भाषामा समेत केही रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् ।

स्वर्णीम कीर्ति (वि.सं. २०६१)

स्वर्णीम कला परिवार दाङको प्रकाशनमा २०६१ सालदेखि **स्वर्णीम कीर्ति** त्रैमासिकले यात्रा आरम्भ गरेको देखिन्छ । यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा नारायण नेपाल र सम्पादक/संयोजकमा दामु मर्सिफूल रहेका छन् । साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई स्थान दिँदै आएको यस पत्रिकाको पछिल्लो अङ्कका रूपमा २०६२ माघ-२०६३ असारमा ३-४ संयुक्ताङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । यो पत्रिका पनि बन्दको शिकार हुन पुगेको देखिन्छ ।

नवयुग (वि.सं. २०६२)

दाङमा क्रियाशील **नवयुग नाट्य सांस्कृतिक समूह**ले २०६२ सालमा **नवयुग** स्मारिका प्रकाशन गरेको पाइन्छ । सङ्घ-संस्था तथा कतिपय अवसरमा आफ्नै आयोजनामा समेत समूहले देशका विभिन्न स्थानमा सडक नाटक देखाउँदै आएको पाइन्छ । विभिन्न राष्ट्रिय महोत्सवमा उत्कृष्ट नाटक प्रदर्शन गर्दै आएको समूहले विशेष रूपमा सडक नाटकलाई अघि बढाउनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । नाटकका माध्यमबाट समाजमा जनचेतना फैलाउँदै आएको समूहले २०६२ सालमा विभिन्न नाटक तथा एकाङ्कीहरू समावेश गरी समूहको स्मारिकाका रूपमा **नवयुग** प्रकाशन गरेको पाइन्छ । दीपकराज आचार्यको सम्पादनमा प्रकाशित **नवयुग**मा दाङको नाट्य परम्परासम्बन्धी ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई समेत प्रष्ट्याउने प्रयास गरिएको छ । दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा **नवयुग**ले नाटकका क्षेत्रमा दिएको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

राप्ती अनलाइन (वि.सं. २०६२)

दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा २०६२ सालमा **राप्ती अनलाइन** त्रैमासिकले प्रकाशन थालेको पाइन्छ । शैक्षिक, साहित्यिक तथा प्राविधिक त्रिवेणीका रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाको प्रकाशकमा एबीसी ल्याङ्ग्वेज एण्ड कोचिङ सेन्टर घोराही दाङ रहेको छ । पत्रिकाको सम्पादकमा भीमसेन गिरी, सहसम्पादकमा प्रियदर्शन, सम्पादन सहयोगीमा हेमकर्ण बस्नेत र कौशल गिरी रहेका छन् । अभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थीका लागि उपयोगी विभिन्न शैक्षिक, साहित्यिक र प्रविधिसम्बन्धी सामग्रीहरूलाई पत्रिकाले समेटेको देखिन्छ । यो पत्रिका पनि बन्दको चपेटाबाट मुक्त हुन सकेन ।

नयाँ उत्साह (वि.सं. २०६२)

नयाँ उत्साह त्रैमासिक साहित्यिक पत्रिकाको पहिलो अङ्क २०६२ सालमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । युनाइटेड समूह दाङले प्रकाशन गरेको यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा डिल्लीराम ढकाल रहेका छन् । पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूलाई बालकोशेली खण्ड, साहित्य खण्ड र विविध खण्ड गरी तीन खण्डमा विभाजन गरिएको छ । यो पत्रिकाले पनि आफ्नो यात्रालाई निरन्तरता दिन सकेन ।

कोयल (वि.सं. २०६२)

कोयललाई दाङ देउखुरी क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण पत्रिकाका रूपमा लिइन्छ । द्वैमासिक रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाको सम्पादकमा अशोककुमार यादव र नगेन्द्र प्रसाद यादव रहेका छन् । २०६२ सालमा प्रकाशन आरम्भ गरेको यो पत्रिका दुई अङ्क मात्र प्रकाशित भएर बन्द रहेको छविलाल कोपिलाले जानकारी दिएका छन् । थोरै अङ्क प्रकाशित भए पनि पत्रिकाले देउखुरी क्षेत्रमा साहित्यिक तरङ्ग सिर्जना गरेको थियो (कोपिला, २०६९ : ५) ।

बालमञ्जरी (वि.सं. २०६२)

बाल साहित्यिक द्वैमासिक पत्रिका **बालमञ्जरी**को पहिलो अङ्क २०६१ साउन-भदौमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । दीपक आचार्य प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा राजेन्द्र कुमार श्रेष्ठ रहेका छन् । बालबालिकाहरूको व्यक्तित्व विकास गर्ने उद्देश्यका साथ प्रकाशित यस पत्रिकाभित्र कथा, चित्र कथा, स्थास्थ्य तथा विज्ञान सम्बन्धी विभिन्न जानकारीहरू, कविता, लेख, प्रतिभा परिचय, चिठ्ठी, बालबालिकाद्वारा बनाइएका चित्रहरू आदि रचनाहरूलाई समेटिएको छ । राप्तीका विभिन्न विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूका साथै शिक्षकहरूका रचनाहरूलाई समेट्दै आएको यस पत्रिकाले दङाली बाल साहित्यलाई निकै उचाईमा पुऱ्याएको देखिन्छ । २०६३ आइपुग्दा आठौं अङ्क प्रकाशित भएको पत्रिका हाल बन्द अवस्थामा रहेको छ ।

साहित्याकाश (वि.सं. २०६२)

सुरुमा मासिक भित्ते पत्रिकाका रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको **साहित्याकाश** २०६२ को माघ-फागुनबाट द्वैमासिक हवाई पत्रिकाका रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । **सिर्जनशील साहित्य समूह** तुलसीपुर दाङ प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको पहिलो अङ्कको सम्पादकमा श्रीधर भावुक र टीका बस्नेत रहेका छन् । २०६८ सालमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा ५५/२०६८/०६९ नम्बरमा दर्ता भए पश्चात् यस पत्रिकाको प्रकाशक/प्रधान सम्पादकमा टीका बस्नेत रहेका छन् । त्यसैगरी सम्पादकमा सङ्गीत बस्याल, कार्यकारी सम्पादकमा अनन्त आर.सी. रहेका छन् । पत्रिकाको २०६८ कात्तिक-पौषको दोस्रो अङ्क नेत्रलाल अभागी विशेषाङ्कका रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । हवाइ पत्रिका देखि हाल सम्म आइ पुग्दा पत्रिकाका जम्मा १८ अङ्क प्रकाशित भएका छन् ।

शब्द-लहर (वि.सं. २०६३)

शब्द लहर मुक्तक पुञ्जको प्रकाशनमा २०६३ सालमा **शब्द-लहर** द्वैमासिक साहित्यिक पत्रिकाको प्रकाशन आरम्भ भएको देखिन्छ । २०६३ को असोजमा पहिलो अङ्क प्रकाशित यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा सुशील पुन बिरही र सह-सम्पादकमा छविलाल परियार रहेका छन् । प्रस्तुत पत्रिका मुक्तक विधा विशेषका रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । पुस महिनामा दोस्रो अङ्क प्रकाशित भएको यो पत्रिका निरन्तरतामा नरहे पनि दङाली मुक्तकको विकासमा यसले खेलेको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

रुकुमेली नव प्रतिभा (वि.सं. २०६३)

रुकुमेली सेवा समाज तुलसीपुर दाङको अर्ध वार्षिक मुखपत्रका रूपमा २०६३ सालमा **रुकुमेली नव प्रतिभा**को प्रकाशन सुरु भएको देखिन्छ । सेवा समाज रुकुमबाट दाङ बसाइ सरेर आएका तथा कर्मथलो दाङ बनाएका रुकुमेलीहरूको साझा संस्था हो । रुकुम जिल्लाको वस्तुस्थितिबारे जानकारी दिने र साहित्यिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ पत्रिकाको प्रकाशन आरम्भ भएको देखिन्छ । साहित्यका कविता, गीत, गजल, मुक्तक, कथा, निबन्ध आदि विधाका रचनाहरू प्रकाशित भएको यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा प्रवल विष्ट रहेका छन् । अर्ध वार्षिक पत्रिका भनिए तापनि दुईओटा अङ्क भन्दा बढी यो पत्रिका प्रकाशित हुन सकेन ।

मधुमास (वि.सं. २०६३/०६४)

२०६३ चैत-०६४ वैशाखमा **मधुमास** द्वैमासिकको पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । सगरमाथा कला तथा साहित्य समाज तुलसीपुर प्रकाशक रहेको प्रस्तुत पत्रिकाको सम्पादकमा हेमराज वली, सह-सम्पादकमा भूपेन्द्र वली रहेका छन् । पत्रिका प्रकाशनको उद्देश्यका बारेमा सम्पादकीयमा लेखिएको छ-गाउँ-सहरका कुना काप्चामा बसेका, स्थान नपाएका तथा भर्खरै जन्मिरहेका प्रतिभाहरूलाई स्थान दिन र उनीहरूलाई अझ उत्साह-हौसला थप्न यस पत्रिकाले सहयोग पुऱ्याउने छ । पत्रिकाले नवप्रवेशी श्रष्टाहरूलाई विशेष स्थान दिएको पाइन्छ । यो पत्रिका पनि बन्दको शिकार हुन पुगेको देखिन्छ ।

विद्या सागर (वि.सं. २०६४)

विद्या निलकण्ठ बहुमुखी क्याम्पस घोराहीमा पत्रकारिता विषय लिएर अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा २०६४ सालमा **विद्या सागर**को प्रकाशन आरम्भ भएको देखिन्छ । साहित्यका प्रायः विधाहरूलाई स्थान दिइएको यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा गजेन्द्र बोहरा, सम्पादकमा तुलसीराम सुवेदी, कमला वली लगायत रहेका छन् । विद्यार्थीहरूले थालनी गरेको यो प्रयासलाई क्याम्पसले आफ्नो वार्षिक मुखपत्रका रूपमा बदल्दै नामलाई निरन्तरता दिए पनि अङ्क भने पहिलो नै राखेको छ । जसको प्रधान सम्पादकमा टीकाराम उदासी र सम्पादन सहयोगीमा गणेश के.सी. रहेका छन् । पत्रिकाका प्रधान सम्पादक टीकाराम उदासीका अनुसार क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका रचनालाई स्थान दिँदै साहित्यिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ पत्रिका प्रकाशन गरिएको हो ।

शिसा (वि.सं. २०६४)

राप्ती शिक्षा क्याम्पस घोराहीको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा २०६४ भदौमा **शिसा** प्रकाशित भएको पाइन्छ । राप्ती शिक्षा क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको समूह शिसा प्रकाशन समिति दाङले यसको प्रकाशन गर्दै आएको छ । विद्यार्थीहरूको बौद्धिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ प्रकाशित **शिसा**को विभिन्न अङ्कको सम्पादक मण्डलमा परिवर्तन देख्न सकिन्छ । पत्रिकाले कथा, निबन्ध, गीत, गजल, मुक्तक, निबन्ध आदि विधालाई समेट्दै दङाली साहित्यको विकासमा केही उचाई थप्ने काम गरेको छ । २०६६ सालमा आइपुग्दा तेस्रो अङ्क प्रकाशित भएको पत्रिका त्यस पश्चात् प्रकाशित भएको देखिँदैन ।

लावा लौभ्फी (वि.सं. २०६४)

थारू भाषाको सामयिक संकलनका रूपमा २०६४ वैशाख-असारमा **लावा लौभ्फी** त्रैमासिक पत्रिका प्रकाशन भएको पाइन्छ । थारू भाषा तथा साहित्य उत्थान समूह देउखर प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा छविलाल कोपिला, सम्पादकमा बाल गोविन्द चौधरी रहेका छन् । थारू भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने उद्देश्यका साथ प्रकाशित यस पत्रिकामा पत्रिकामा थारू भाषामा लेखिएका कथा, कविता, गीत, गजल, समीक्षा, संस्कृति सम्बन्धी लेख आदि विभिन्न किसिमका रचनाहरूले स्थान पाएका छन् । दर्ता अगाडि पाँच अङ्क प्रकाशित भएको यो पत्रिका प्राविधिक कारणबस दर्ता हुन नसके पछि **लावा डग्गर** नाममा दर्ता भई सोही नामबाट प्रकाशित हुँदै आएको छ ।

दाङ साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठानको स्मारिका (वि.सं. २०६४)

दाङको तुलसीपुर क्षेत्रमा साहित्यिक पत्रिकाहरू प्रकाशित हुन नसकेको अवस्थामा त्यो अभावलाई केही मात्रामा भए पनि पूर्ति गर्दै **दाङ साहित्य तथा संस्कृति प्रतिष्ठान** तुलसीपुरले आफ्नो वार्षिक मुखपत्रका रूपमा २०६४ सालमा **स्मारिका** प्रकाशन गरेको पाइन्छ । दाङका साहित्यकारहरूलाई सङ्गठित गरी विशुद्ध साहित्यिक गतिविधि बढाउने उद्देश्यका साथ २०५३ सालमा प्रतिष्ठानको गठन भएको पाइन्छ । विभिन्न समयमा साहित्यिक गतिविधि सञ्चालन गर्दै आएको प्रतिष्ठानले प्रकाशन गरेको यस स्मारिकामा कविता विधाकै बाहुल्यता पाइन्छ । विशेष गरेर दाङको तुलसीपुर क्षेत्रको साहित्यिक विकासमा यस स्मारिकाले गरेको योगदान महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

पुष्पाञ्जली बाल आवाज (वि.सं. २०६५)

२०६५ सालमा पुष्पाञ्जली बाल क्लब घोराही दाङले **पुष्पाञ्जली बाल आवाज** प्रकाशन गरेको देखिन्छ । २०६५ माघमा दोस्रो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाको सम्पादकमा अरूण पन्थी, सह-सम्पादकमा मानदेव के.सी. र स्वस्तिका राई रहेका छन् । बालबालिकाहरूलाई साहित्य सिर्जनामा अग्रसर बनाउने उद्देश्यका साथ प्रकाशन थालनी भएको यस पत्रिकाले दाङका विभिन्न विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकाका रचनाहरूलाई प्रकाशित गरेको देखिन्छ ।

लावा डग्गर (वि.सं. २०६६)

थारू भाषाको साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका **लावा डग्गर**ले २०६६ माघ-चैतमा माघ विशेष अङ्कका रूपमा आफ्नो पहिलो अङ्क सार्वजनिक गरेको देखिन्छ । प्रधान सम्पादक छविलाल कोपिला रहेको यस पत्रिकाको प्रकाशक/सम्पादकमा टीकाराम चौधरी, कार्यकारी सम्पादकमा पुरण पुकार, सह-सम्पादकमा शिवहरि चौधरी र राम प्रकाश चौधरी रहेका छन् । जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा दर्ता नम्बर ३९/०६६/०६७ रहेको यस पत्रिकाले साहित्यका विभिन्न विधालाई समेट्दै थारू भाषा, साहित्यको उत्थानमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । पहिला **लावा लौभ्फी** ('नवपालुवा'-नवपालुवाले भर्खर साहित्य सिर्जनामा लागेका श्रष्टाहरूको पत्रिका जस्तो अर्थ दिने भएकाले नाममा परिवर्तन गरिएको) प्रकाशित गरेको समूहले पछि दर्ता प्रक्रियामा जाँदा **लावा डग्गर** (नयाँ बाटो) नाममा दर्ता गरी हाल **लावा डग्गर** नामबाटै पत्रिका प्रकाशित भइरहेको प्रधान सम्पादक कोपिलाले जानकारी दिएका छन् (कोपिला, २०६९ : ५) । २०६९ वैशाख-असारमा पत्रिकाको दशौं अङ्क सार्वजनिक भइसकेको छ ।

साझा धरातल (वि.सं. २०६६)

२०६६ वैशाखमा देउखुरी साप्ताहिकको सह प्रकाशनका रूपमा **साझा धरातल** मासिक पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । समाजमा व्याप्त विकृति, विसङ्गति र कुप्रथाको अन्त्यमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ प्रकाशित यो पत्रिकाको सम्पादकमा उदय आले र सहसम्पादकमा किरण शाह रहेका छन् । विभिन्न विषयमा आधारित लेखहरूलाई बढी स्थान दिइएको यस पत्रिकामा साहित्यिक खुराकहरू पनि प्रशस्त पाइन्छन् । प्रकाशन यात्रा अनियमित रहेको यस पत्रिकाका हालसम्म छओटा अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ ।

पारिजात (वि.सं. २०६६)

साहित्यिक पत्रिकाको माझमा अर्को महत्त्वपूर्ण पत्रिकाका रूपमा **पारिजात** देखा पर्दछ । महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस दाङमा वि.ए. तृतीय वर्षमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको प्रयासमा २०६६ सालदेखि **पारिजात** साहित्यिक पत्रिकाको प्रकाशन सुरु भएको देखिन्छ । विशेष गरेर वि.ए. तृतीय वर्षमा पत्रकारिता विषय लिएर अध्ययन गरिरहेका प्रशिक्षार्थी पत्रकारहरूलाई लक्षित गरेर यसको प्रकाशन थालनी गरिएको हो । उद्देश्य जे भए पनि पत्रिकाले क्याम्पसका विद्यार्थीका अतिरिक्त शिक्षक तथा अन्य साहित्यिक श्रष्टाका रचनाहरूलाई समेत प्रकाशन गर्दै आएको छ । २०६८ सालमा तेस्रो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकाले कथा, कविता, गीत, गजल, मुक्तक तथा विभिन्न साहित्यिक लेखहरूलाई पनि समेट्दै आइरहेको छ । वि.ए. तृतीय वर्षका विद्यार्थीहरूले प्रकाशन गर्ने भएकाले यसको विभिन्न अङ्कको सम्पादक मण्डलमा परिवर्तन पाउन सकिन्छ ।

अटुट (वि.सं. २०६६)

दाङको देउखुरी क्षेत्रबाट प्रकाशित अर्को महत्त्वपूर्ण पत्रिकाका रूपमा **अटुट** मासिकलाई पनि लिइन्छ । २०६६ सालबाट यात्रा प्रारम्भ गरेको यो पत्रिका हालसम्म २१ अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा ४०/०६६/०६७ दर्ता नम्बर रहेको यस पत्रिकाको सम्पादक/प्रकाशकमा कृष्णप्रसाद आचार्य, सहसम्पादक शिवराज पन्थी रहेका छन् । पत्रिकाले साहित्य, संस्कृति, विचार र समाचारको सङ्गमका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

देउखुरी बाल दर्पण (वि.सं. २०६६)

बालबालिकामा लुकेर रहेका प्रतिभालाई उजागर गर्ने उद्देश्यका साथ २०६६ साउनमा **देउखुरी बाल दर्पण** नामक पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । देउखुरी क्षेत्रका बालबालिका र श्रष्टाहरूलाई रचनालाई समावेश गरिएको यस पत्रिकाको सम्पादकमा उदय आले र संयोजकमा कृष्ण आचार्य रहेका छन् । बालबालिकामा अन्तर्निहित रहेको प्रतिभालाई उजागर गर्ने महान् उद्देश्यका साथ प्रकाशित यो पत्रिका एक अङ्कमै सीमित हुनु दुर्भाग्यपूर्ण हो ।

अतिरिक्त (वि.सं. २०६७)

अतिरिक्त साहित्यिक त्रैमासिकको पहिलो अङ्क २०६७ साउन-असोजमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । भाषा, साहित्य र संस्कृतिको संरक्षण, संवर्द्धन र विकास गर्ने उद्देश्यका साथ प्रकाशित यस पत्रिकाको सम्पादक/प्रकाशकमा टीकाराम उदासी रहेका छन् । जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा ४३/२०६७/२०६८ दर्ता नम्बर रहेको यस पत्रिका दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा राम्रो सम्भावना बोकेको पत्रिकाका रूपमा पर्दछ । साहित्यका प्रायः विधालाई स्थान दिइएको यस पत्रिकाको पछिल्लो अङ्कका रूपमा २०६८ साउन-पुसमा संयुक्ताङ्क ५/६ प्रकाशित भएको देखिन्छ । अग्रज श्रष्टाहरूको सम्मान र नयाँ श्रष्टाहरूलाई प्रोत्साहन गर्नुलाई आफ्नो उद्देश्यका रूपमा लिएको यस पत्रिकाले अग्रज श्रष्टाका साथै नयाँ श्रष्टाहरूलाई पनि महत्त्वका साथ स्थान दिँदै आएको देखिन्छ । पत्रिकाले विधागत विविधतामा विशेष जोड दिएको छ ।

राप्ती सङ्गम (वि.सं. २०६७)

राप्ती अञ्चलबाट अध्ययनार्थ काठमाडौँ आएका विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा २०६७ सालमा **राप्ती सङ्गम** (राप्तीका परिवेशहरू) प्रकाशित भएको पाइन्छ । राप्ती अञ्चलका विविध अनसन्धानमूलक विषयमा आधारित यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा श्रृजना श्रेष्ठ, कार्यकारी सम्पादकमा शशी शर्मा मजगैंया, सहसम्पादक भरत खड्का रहेका छन् । राप्ती विद्यार्थी सञ्जाल काठमाडौंले प्रकाशनमा ल्याएको यस पत्रिकाले राप्तीको साहित्यिक इतिहासलाई प्रकाशमा ल्याउने महत्त्वपूर्ण काम गरेको छ । 'राप्ती अञ्चलबाट राजधानी आएर विकेन्द्रीकृत भएको विद्यार्थी जमातलाई एकीकृत गरी राप्ती अञ्चलको पहिचान दिलाउने र यसको विकासमा सकेसम्म टेवा पुऱ्याउने एकमात्र उद्देश्यका साथमा 'राप्ती विद्यार्थी सञ्जाल'ले यो ऐतिहासिक प्रयासको थालनी गरेको हो' पत्रिकाको सम्पादकीयमा व्यक्त भएका यी वाक्यांशले पत्रिका प्रकाशनको उद्देश्यलाई प्रष्ट पार्दछ । एक अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीलाई राप्ती अञ्चलको पर्यटन, साहित्य र सङ्गीत, राजनीति, सञ्चार, शिक्षा र भाषा, जातीयता र संस्कार जस्ता छओटा अध्यायमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

जनसंस्कृति (वि.सं. २०६६)

दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा नयाँ खुट्किला थप्दै २०६६ असोजमा **जनसंस्कृति** अर्ध वार्षिक साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । एकीकृत अखिल नेपाल जनसांस्कृतिक महासंघ दाङ प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको सम्पादक मण्डलमा आस्था के.सी, श्रीधर भावुक, खगेश्वर भण्डारी, हुकुम बुढाथोकी र अमर घर्ती मगर रहेका छन् । पत्रिकाको २०६७ वैशाखमा प्रकाशित दोस्रो अङ्कमा प्रधान सम्पादकमा प्रकाश पन्थी र सम्पादक मण्डलमा छविलाल कोपिलाको नाम थप भएको देख्न सकिन्छ । मङ्सिर महिनामा जिल्ला प्रकाशन कार्यालय दाङमा ४५/२०६७/०६८ नम्बरमा दर्ता भएको यस पत्रिका दर्ता पश्चात् त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको छ । पत्रिकाका राष्ट्रिय स्वाधीनता विशेषाङ्क, सांस्कृतिक रूपान्तरण विशेष, जनयुद्ध साहित्य विशेषाङ्क र कृष्णसेन 'इच्छुक' विशेषाङ्क गरी चारओटा अङ्क विशेषाङ्कका रूपमा

प्रकाशित भएको देखिन्छ । सांस्कृतिक रूपमान्तरण गर्दै नयाँ नेपाल निर्माणमा जुट्ने प्रणका साथ प्रकाशित यो पत्रिकाका रचनाहरू माओवादी 'जनयुद्ध'सँग बढी केन्द्रित रहेका छन् । २०६९ वैशाखमा पाँचौं अङ्क प्रकाशित गरेको यस पत्रिकाले नेपाली प्रगतिवादी साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ ।

स्तम्भ (वि.सं. २०६७)

देउखुरी क्षेत्रबाट प्रकाशित हुने अर्को महत्त्वपूर्ण पत्रिकाका रूपमा **स्तम्भ** पर्दछ । देउखुरी साहित्य तथा सांस्कृतिक मञ्चको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा २०६७ सालबाट प्रकाशन आरम्भ भएको यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादकमा हिमोढ पहाडी, सम्पादकमा शिवराज पन्थी, कार्यकारी सम्पादकमा नगेन्द्र प्रसाद यादव र सह-सम्पादकमा शर्मिला गिरी रहेका छन् । भाषा, साहित्य, कला र संस्कृतिको उन्नयन तथा विकासका खातिर प्रकाशित यस पत्रिकाले आफ्नो पहिलो अङ्कलाई नेपाली, थारू र अवधि भाषाको साहित्यिक विशेषाङ्कका रूपमा समर्पित गरेको छ । २०६८/०६९ मा दोस्रो अङ्क प्रकाशित भएको यस पत्रिकामा कविता, गीत, गजल, मुक्तक, कथा, निबन्ध, संस्मरण, भाषा संस्कृतिसँग सम्बन्धित विभिन्न लेख तथा रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् ।

आयाम (वि.सं. २०६७)

पछाडि परिरहेको देउखुरी क्षेत्रको साहित्यिक यात्रालाई मलजल गर्दै २०६७ कात्तिकमा **आयाम** साहित्यिक अर्ध वार्षिक पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । प्रगतिवादी साहित्यिक अभियानप्रतिको दायित्वबोधकासाथ प्रकाशित यस पत्रिकाले समाज र सामाजिक रूपान्तरणलाई पत्रिका प्रकाशनको मुख्य उद्देश्यका रूपमा लिएको छ । देउखुरी क्षेत्रको साहित्यलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नमा यसको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । समीर यात्री प्रधान सम्पादक रहेको यस पत्रिकाको सम्पादकमा छविलाल कोपिला, कार्यकारी सम्पादकमा बुद्धि प्रकाश धिताल रहेका छन् । **राप्ती जनसांस्कृतिक सङ्घ** देउखुरी दाङ प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाले निबन्ध, कथा, कविता, समीक्षा, आलेख, गीत, गजल, मुक्तक, नाटक, चित्रकलाका साथै बालबालिकाको व्यक्तित्व विकासमा सहयोग पुग्ने खालका रोचक जानकारी र बालकथालाई समेत स्थान दिएको देखिन्छ । नेपाली साहित्यको विकासमा **आयाम** पत्रिकाले दिएको योगदान स्मरणीय रहेको छ । स्थानीय श्रष्टाका रचनालाई विशेष स्थान दिँदै प्रगतिवादी साहित्यको विकासमा होमिएको यो पत्रिका एक अङ्क पश्चात् प्रकाशित भएको पाइँदैन ।

बाल बगैंचा (वि.सं. २०६७)

बाल साहित्यलाई थप मलजल गर्ने उद्देश्यका साथ २०६७ मा **बाल बगैंचा** प्रकाशित भएको देखिन्छ । ज्ञानोदय पाठक समूह गङ्गापरस्पुर देउखुरी प्रकाशक रहेको यस पत्रिकाको सम्पादकमा उदय आले रहेका छन् । पत्रिकामा बालबालिकाका रचनाका साथै बालबालिकाको व्यक्तित्व विकासमा टेवा पुग्नेखालका विभिन्न सामग्रीहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । दुईओटा अङ्कमात्र प्रकाशित भए पनि यस पत्रिकाले बालबालिकामा रहेको प्रतिभालाई प्रस्फुटन गराउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

जनज्वार (वि.सं. २०६७)

जनपक्षीय विचार र संस्कृतिको संवाहक **जनज्वार** त्रैमासिकको प्रकाशन २०६७ सालमा भएको देखिन्छ । काठमाडौँलाई कार्यक्षेत्र बनाएका राप्तीका उत्साही युवाहरूको अग्रसरतामा प्रकाशित यस पत्रिकाको प्रकाशकमा धर्मराज शर्मा र सम्पादकमा लिलु गिरी रहेका छन् । पत्रिका विचार प्रधान भए पनि साहित्य तथा संस्कृतिलाई पनि पत्रिकाले महत्त्वका साथ स्थान दिएको पाइन्छ । २०६९ वैशाखमा पाँचौं अङ्क प्रकाशित गरेको यस पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासका नयाँ खुड्किला थप्न मद्दत पुऱ्याएको छ ।

युवा गर्जन (वि.सं. २०६७)

२०६७ असोजमा **युवा गर्जन**को पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा ३८/०६५/६६ दर्ता नम्बर रहेको यस पत्रिकाको प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशकमा तिलकराज ओली, सम्पादकमा निर्मला पुन रहेका छन् । मूलतः यो पत्रिका विचार प्रधान भए पनि यसमा संस्कृति तथा साहित्यिक सामग्रीलाई पनि विशेष स्थान दिने गरेको पाइन्छ । दङाली साहित्यलाई थोरै भए पनि उचाइ दिने काम यस पत्रिकाले अवश्य गरेको छ ।

अलङ्कार (वि.सं. २०६८)

२०६८ असार-भदौमा **अलङ्कार** साहित्यिक त्रैमासिकको पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको देखिन्छ । जिल्ला प्रकाशन कार्यालय दाङमा दर्ता नम्बर ४८/०६७/०६८ रहेको यस पत्रिकाको प्रकाशक/प्रधान सम्पादकमा श्रीधर भावुक, सम्पादकमा मधु रिजाल, प्रेम सुवेदी, सहसम्पादकमा सि.पि. गाउँले र टोप बहादुर चौधरी रहेका छन् । कला, साहित्य र संस्कृतिको संवाहकका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरेको यस पत्रिकाले साहित्यका प्रायः विधालाई स्थान दिएको पाइन्छ । पत्रिकाको सम्पूर्ण अङ्कमा थारू भाषा साहित्यसम्बन्धी रचनाहरूलाई समेत विशेष स्थान दिइनुले पत्रिकालाई समावेशी बनाएको छ । २०६९ असारसम्म आइपुग्दा पत्रिकाका चारओटा अङ्क प्रकाशित भएका छन् ।

टीकाचुली (वि.सं. २०६८)

टीकाचुली साहित्यिक त्रैमासिकले २०६८ मङ्सिर-माघ अङ्कलाई आफ्नो प्रवेशाङ्कका रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । कला र साहित्यका माध्यमबाट समाज बदल्ने सङ्कल्पका साथ प्रकाशन थालनी भएको यस पत्रिकाको प्रकाशक/प्रधान सम्पादकमा हिमाल पुन मगर, सम्पादमा सुविन्द्र रोका मगर, कार्यकारी सम्पादकमा सचिर महर्जन रहेका छन् । कथा, कविता, समालोचना, पत्र साहित्य, निबन्ध, संस्मरण आदि साहित्यका विभिन्न विधाहरूलाई समेटे पनि अन्य पत्रिका जस्तै यो पत्रिका पनि कविता विधाको आधिक्यताको रोगबाट मुक्त हुन सकेको छैन । पत्रिकामा माओवादी 'जनयुद्ध'को पृष्ठपोषण गर्नेखालका रचनाहरू बढी मात्रामा प्रकाशित भएको देखिन्छ । 'दशवर्षे महान् जनयुद्धले सिर्जना गरेको त्याग, तपस्या, साहस, सौर्य र वलिदान अनि विद्रोहको नयाँ यथार्थ-जनसाहित्य' दोस्रो अङ्कको सम्पादकीयमा प्रयुक्त यस वाक्यांशले पत्रिका माओवादीको दशवर्षे 'जनयुद्ध'सँग बढी केन्द्रित रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

दीपशिखा (वि.सं. २०६९)

दीपशिखा कलेज घोराही दाङको वार्षिक मुखपत्रका रूपमा २०६९ वैशाखमा **दीपशिखा** प्रकाशित भएको देखिन्छ । निशा पुनको सम्पादनमा प्रकाशित यस पत्रिका कलेजको वार्षिक मुखपत्र भनिए पनि यसको प्रकाशकमा कलेजमा अध्ययनरत वि.वि.एस.का विद्यार्थीहरू रहेका छन् । विद्यार्थीको व्यक्तित्व विकासमा टेवा पुग्ने विभिन्न सामग्रीहरूका अतिरिक्त कविता, गजलसमेत यसमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । विशेषगरी यस पत्रिकामा कलेजका शिक्षक, विद्यार्थी र कर्मचारीका रचनाहरूलाई स्थान दिइएको छ ।

यस चरणमा माथि उल्लेख गरिएका पत्रिकाका अतिरिक्त अन्य धेरै साहित्यिक पत्रिकाहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । पत्रिका प्रकाशित गरिए पनि त्यसको संरक्षण गर्ने बानी नहुनाले हाल ती पत्रिकाहरू अप्राप्य छन्, जसले गर्दा ती पत्रिकाहरूको बारेमा विस्तृत जानकारी पाउन सकिएन । यसै चरणमा विभिन्न भाषाभाषिकाका पत्रिकाहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । **हमार पहुरा** (२०४९), **मगर आवाज** (२०५१), **सोरो** (२०५३), **मिर्मिरे** (२०५४), **लावा बिहान** (२०५६), **मङ्गोल आवाज** (२०५६) यसै चरणमा प्रकाशित विभिन्न भाषा भाषिकाका पत्रिकाहरू हुन् (जी.एम., २०६१ : १०-११) ।

त्यसैगरी महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर दाङमाबाट २०५९ सालदेखि क्याम्पसमा अध्ययनरत प्रशिक्षार्थी पत्रकारहरूको प्रयासमा **प्रयास** पाक्षिक बुलेटिन प्रकाशित भएको देखिन्छ । यस पत्रिकाको सम्पादक मण्डलमा वर्षेनी परिवर्तन भएको पाउन सकिन्छ । यस पत्रिकाले क्याम्पसका गतिविधि तथा समाचारलाई बाहिरी पृष्ठहरूमा समेटे पनि भित्री पृष्ठमा साहित्यिक रचनाहरूलाई समेट्दै आएको पाइन्छ । त्यसैले साहित्यिक पत्रिकाको वर्णनका क्रममा यसलाई पनि भुल्न मिल्दैन ।

साहित्यिक पत्रिकाको अत्यधिक प्रकाशन भएको यस चरणमा समाचारमूलक पत्रिका पनि धेरै नै प्रकाशित भएको पाइन्छ । समाचारमूलक पत्रिका भए पनि यी पत्रिकाहरूले साहित्यलाई पनि महत्त्वका साथ स्थान दिएका छन् । यसै चरणमा प्रकाशित **गाउँघर** सातदिने पत्रिकाले साहित्यिक विकासका लागि गरेको योगदानलाई भुल्ने हो भने त्यसको अपमान गरेको ठहर्दछ । २०५२ साल जेठ २६ गतेदेखि **गाउँघर** सातदिनेले आफ्नो यात्रा आरम्भ गरेको पाइन्छ । पत्रिका प्रकाशनको सुरुका दिनमा सम्पादकमा अमर गिरी र प्रकाशकमा सुशील गौतम थिए भने २०६० जेठ ३० गतेदेखि सुशील गौतमले सम्पादकको भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् । जसको प्रकाशन ग्रामीण विकास तथा सञ्चार सेवा दाङले गर्दै आएको छ । ग्रामीण पत्रकारिताको अवधारणा अन्तर्गत प्रकाशन आरम्भ भएको यस पत्रिकाले प्रकाशनकालदेखि नै साहित्यिक रचनाहरूलाई महत्त्वका साथ प्रकाशन गर्दै आएको छ । साप्ताहिक रूपमा प्रकाशित यस पत्रिकाले आफ्नो भित्री एक पृष्ठलाई साहित्यमै खर्चिदै आएको छ । अनवरत रूपमा प्रकाशित भइरहेको यो पत्रिकाले समाचारमूलक पत्रिका भएर पनि साहित्यको विकासका निम्ति महत्त्वपूर्ण योगदान दिँदै आएको

छ । पछिल्लो चरणमा साहित्यिक पत्रिकाहरू बढे पनि ती पत्रिकाहरू बन्दको चपेटाबाट मुक्त हुन नसकेको अवस्थामा यसले प्रकाशनकालदेखि नै साहित्यिक विकासका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ । यसबाहेक यस चरणमा प्रकाशित तर निरन्तरता पाउन नसकेका पत्रिकामा **जय नेपाल** (२०४६), **सीमारेखा** (२०४८), **दृष्टिकोण** (२०४९), **सरयु** (२०५५), **सव्यसाँची** (२०५७), **राप्ती सन्देश** (२०५७), **दाङ एक्सप्रेस** जस्ता पत्रिकाहरू रहेका छन् । त्यसैगरी पछिल्लो चरणमा

प्रकाशित एवम् निरन्तरतामा रहेका पत्रिकाहरूमा **गोरक्ष, गणतन्त्र, राप्ती समाचार, नौलो जनउभार, सूचनापत्र, राप्ती आवाज, राप्ती पोष्ट, साक्षी खबर** आदि रहेका छन् । बन्द तथा निरन्तरतामा रहेका यी पत्रिकाहरू समाचारमूलक भए तापनि साहित्यिक उत्थानमा समेत यी पत्रिकाहरूको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

२.४ निष्कर्ष

भारतीय भूमिबाट सुरुआत भई विस्तारित हुँदै आएको दाङको साहित्यिक पत्रिकाको प्रकाशनको सिलसिला वर्तमानसम्म आइपुग्दा निकै समृद्ध र सबल भइसकेको छ । सन् १९५५ मा गोरखपुरबाट प्रकाशित **विप्लव**बाट सुरु भएको भनिएको दाङको पत्रिका प्रकाशनको सिलसिला अझै पनि निरन्तर चल्दै आएको छ । प्रकाशनको यो लामो काल खण्डमा झण्डै सात दर्जन पत्रिका प्रकाशित भए पनि हाल **ज्योत्स्ना, अन्तर्ध्वनि, राप्तीदूत, हैमप्रभा, प्रवाह, बहिङ्गा** पत्रिका मात्र निरन्तरतामा रहेका छन् । पहिलो र दोस्रो चरण परिमाणात्मक हिसाबले थोरै पत्रिकाहरू प्रकाशित भए पनि परिणामात्मक योगदान भने महत्त्वपूर्ण रहेको छ । पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणमा भने पत्रिका प्रकाशनले निकै गति लिएको देखिन्छ । पहिलो चरणमा **विप्लव, सन्देश, प.प. हाइस्कुल पत्रिका** (ज्योत्स्ना), **मानस-प्रभा** र **पराग** पत्रिकाले आफ्नो प्रकाशन थालनी गरेका थिए । जसमध्ये हाल **ज्योत्स्ना** पत्रिका मात्र निरन्तरतामा रहेको छ । हाल निरन्तरतामा नरहे पनि नेपाली साहित्यको विकासमा **विप्लव, सन्देश, मानस-प्रभा, पराग** पत्रिकाहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । त्यसैगरी २०२४ सालमा **अन्तर्ध्वनि**को प्रकाशन पश्चात् आरम्भ भएको दोस्रो चरणमा पनि स्तरीय पत्रिकाहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । यसै चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेको नेपालकै पहिलो थारू भाषाको पत्रिका **गोचाली**ले थारू भाषा साहित्यको संरक्षणमा गरेको योगदान उल्लेखनीय रहेको छ । यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने अन्य पत्रिकाहरू **गङ्गा, हाम्रो चिनो, छहरा, ऐसेलु**ले साहित्यिक विकासका लागि गरेको योगदान स्मरणीय छ । दङाली पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणमा पत्रिका प्रकाशनको व्यापक लहर आए पनि केही पत्रिका मात्र निरन्तरतामा रहेका छन् । तेस्रो चरणका उल्लेखनीय पत्रिकाहरूमा **राप्तीदूत, हैम प्रभा, राप्ती सन्देश, खलिहान, इन्द्रेनी, प्रवाह, बहिङ्गा, पहल, बिम्ब प्रतिबिम्ब** रहेका छन् । तेस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेको **उत्साह** मध्यपश्चिम क्षेत्रकै पहिलो गजल प्रधान पत्रिका हो भने **शब्द लहर**ले मुक्तक विधालाई आफ्नो विधागत पहिचान बनाएको देखिन्छ । त्यसैगरी **नवयुग**ले नाटक विधालाई आफ्नो विशिष्टता बनाएको छ । प्रशासनिक कुदृष्टि, आर्थिक अभाव, रचनाहरू उपलब्ध नहुनु, सामूहिक प्रयास नहुनु, व्यक्तिवादी सोच हावी हुनु जस्ता विविध कारणले गर्दा गुणस्तरीय पत्रिकाहरूले पनि आफ्नो यात्रालाई बिचैमा बिट मार्न बाध्य भएका छन् । प्रकाशनको निरन्तरतामा रहेका पत्रिकाहरूले पनि साहित्यिक पत्रिकाहरू प्रतिको राज्यको उदासीन नीति तथा माथि उल्लेखित समस्याका कारण अस्तित्वको सङ्घर्ष गरिरहेका छन् । विभिन्न चरणमा प्रकाशित **सन्देश, ज्योत्स्ना, मानस-प्रभा, अन्तर्ध्वनि, गोचाली, छहरा, ऐसेलु, राप्तीदूत, हैमप्रभा, राप्ती सन्देश, खलिहान, इन्द्रेनी, प्रवाह, बहिङ्गा** पत्रिका दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन परम्पराका महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हुन् । यी पत्रिकाहरूले गुणात्मक रचनाहरू प्रकाशित गरी नेपाली साहित्यलाई विकसित गराएकाले महत्त्वपूर्ण साबित भएका छन् । हाल बन्द अवस्थामा रहेका तथा अस्तित्वमा रहेका सबै पत्रिकाहरूले दाङको साहित्यलाई विकसित तुल्याउँदै राष्ट्रिय प्रवाहमा समाहित गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । साथै शैक्षिक संस्थाबाट शैक्षिक/प्राज्ञिक उन्नयनका निम्ति प्रकाशित पत्रिकाहरूको योगदान निकै उल्लेखनीय रहेको छ ।

परिच्छेद-तीन

दाङका साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण

३.१ विषय प्रवेश

भारतको गोरखपुरमा अध्ययनका क्रममा गएका दङाली युवाहरूको सक्रियतामा प्रकाशित **विप्लव**बाट दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको सुरुआत भएको मानिन्छ । यद्यपि वनारसबाट प्रकाशित **सन्देश** दङाली साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा प्रामाणिक रूपमा पहिलो पत्रिका ठहर्दछ । दाङबाटै प्रकाशित हुने पहिलो पत्रिकाको श्रेय भने **प.प. हाइस्कुल पत्रिका** (**ज्योत्स्ना**)लाई मिल्दछ । त्यसै क्रममा यस सिलसिलालाई निरन्तरता दिँदै **मानस-प्रभा, पराग** पत्रिका देखा पर्दछन् ।

शैक्षिक संस्थाहरूबाट सुरुआत भएको दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा २०२४ सालमा आएको **अन्तर्ध्वनि**लाई महत्त्वपूर्ण पत्रिकाको रूपमा लिइन्छ । **अन्तर्ध्वनि**को प्रकाशनसँगै दाङमा भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने उद्देश्यका साथ उद्देश्यमूलक पत्रिका प्रकाशनको आरम्भ भएको मानिन्छ । यसै सिलसिलामा प्रकाशित **गोचाली, छहरा, ऐसेलु** जस्ता पत्रिकाहरूले पत्रिका प्रकाशनको परम्परालाई अझ मजबुत गराएको देखिन्छ । २०३४ सालमा गठन भएको **राप्ती साहित्य परिषद्**को मुखपत्र **राप्तीदूत** (२०३५) संस्थागत प्रकाशनको पहिलो नमुना हो । त्यस पश्चात् देखिएका **राप्ती सन्देश, खलिहान** पत्रिकाले दाङको साहित्यिक पत्रिकाको परम्परालाई सुदृढ बनाउँदै लगेको पाइन्छ । प्रजातन्त्रको प्राप्ति पश्चात् देशमा देखिएको परिवर्तनले साहित्यिक गतिविधिलाई अघि बढाउन सहज वातावरणको सिर्जना गरेको पाइन्छ । तत्कालै पत्रिका प्रकाशनले गति लिन नसके पनि साहित्यिक माहोललाई भने तताएको पाइन्छ । पचासको दशकमा देखिएका **इन्द्रेनी, प्रवाह, पहल, बहिङ्गा, बिम्ब प्रतिबिम्ब, आँखीझ्याल** पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासको लागि गरेको योगदान स्मरणीय रहेको छ । पछिल्लो चरणमा आउँदा साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको बाढी नै आएको छ । यस क्रममा परिमाणात्मक दृष्टिले सबैभन्दा धेरै पत्रिकाहरू प्रकाशित भएका छन् । कतिले प्रकाशन यात्रालाई बिचैमा छाडे भने कति अझै सङ्घर्षरत छन् । सङ्ख्यात्मक हिसाबले धेरै पत्रिका प्रकाशन भएको यो अवधिमा केही राम्रो सम्भावना बोकेका पत्रिकाहरूले पनि प्रकाशन आरम्भ गरेका छन् ।

यस परिच्छेदमा दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको विभिन्न चरणमा देखिएका प्रतिनिधि साहित्यिक पत्रिकाहरूबाट साहित्यिक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण रचनाहरूको छनौट गरी तिनको आधारमा साहित्यिक योगदानको निरूपण गर्ने प्रयास गरिएको छ । प्रतिनिधि पत्रिका छनौटको आधार दाङको साहित्यिक विकासका लागि पत्रिकाले खेलेको भूमिका, विधागत विशिष्टता, प्रकाशनको निरन्तरता, प्रकाशित अङ्क आदिलाई बनाइएको छ । पत्रिकामा प्रकाशित रचनालाई मुख्यतः कविता, कथा, नाटक र आख्यानेतर गद्य गरी चारओटा विधामा छुट्याएर तिनको साहित्यिक मूल्यको खोजी गरिएको छ ।

जस अन्तर्गत दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परालाई तीन चरणमा विभाजन गरिएको छ :

(१) पहिलो चरण : २०२४ साल पूर्व

(२) दोस्रो चरण : २०२४ देखि २०३३ साल सम्म

(३) तेस्रो चरण : २०३४ साल देखि वर्तमान सम्म

३.२ पहिलो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण

विप्लवबाट प्रकाशन यात्रा आरम्भ भएको भनिए तापनि यो पत्रिका अप्राप्य रहेकाले **सन्देश**लाई दाङको पहिलो प्रामाणिक पत्रिका मान्नु पर्ने देखिन्छ । यसपछि **प.प. हाइस्कुल पत्रिका (ज्योत्स्ना), मानस-प्रभा, पराग** पत्रिका यस चरणका प्राप्ति हुन् । यी मध्ये हाल उपलब्ध भएका **सन्देश, प.प. हाइस्कुल (ज्योत्स्ना), मानस-प्रभा** पत्रिका भित्र रहेका रचनाहरूको कलात्मक, शिल्पगत, विषयवस्तुगत मूल्यको खोजी गरिनु उचित हुने देखिन्छ । यस शीर्षकमा दाङबाट प्रकाशित पहिलो चरणका पत्रिकामा रहेका रचनाहरूलाई विधागत रूपमा विभाजन गरी तिनको साहित्यिक मूल्य निरूपण गरिएको छ । यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने पत्रिकाहरूमा सबैभन्दा बढी कविता विधाका रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् । त्यस्तै कथा तथा आख्यानेतर गद्यको पनि राम्रो उपस्थिति रहेको छ । अन्य विधाहरूमा राम्रो प्रगति भए पनि नाटकका लागि यो चरण सन्तोषजनक देखिँदैन । यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामध्ये **सन्देश**को दोस्रो अङ्कमा एउटा नाटक प्रकाशित भएको देखिन्छ । हाल प्राप्त **मानस-प्रभा**को तेस्रो र चौथो अङ्कमा पनि नाटक विधाका कुनै पनि रचना प्रकाशित भएको देखिदैन । त्यस्तै **ज्योत्स्ना** पत्रिकाका बारेमा भएको शोधकार्य पनि नाटकका बारेमा मौन रहेकाले यसमा पनि नाटक प्रकाशित नभएको बुझिन्छ । दाङको पत्रिका प्रकाशनको पहिलो चरणमा यात्रा आरम्भ गर्ने पत्रिकाहरूमा प्रकाशित रचनाहरूलाई यिनै चारओटा विधामा विभाजन गरी तिनीहरूको साहित्यिक मूल्यको निरूपण यहाँ गरिएको छ ।

३.२.१ कविताको विश्लेषण

सन्देश दाङको मात्र नभएर समग्र नेपाली साहित्यकै महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हो । नेपाली साहित्यमा स्थापित साहित्यकार तथा समालोचकहरूका विद्यार्थी जीवनका सिर्जनाहरू **सन्देश**मा देख्न सकिन्छ । तारानाथ शर्मा, वासुदेव त्रिपाठी, चूडामणि बन्धु, डिल्लीराम तिम्सिना, माधव भँडारी, रविलाल अधिकारी, नेत्रलाल अभागी, भानुभक्त पोखरेलका रचनाहरू सन्देशका प्रायजसो अङ्कहरूमा प्रकाशित भएका पाइन्छन् । त्यसै गरी त्यसबेलाका स्थापित स्रष्टाहरू भीमनिधि तिवारी, युद्ध प्रसाद मिश्रका रचनाहरूले पनि सन्देशलाई सबल बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । दाङबाट अध्ययनार्थ वनारस पुगेका दाङ तथा प्यूठानका विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा पत्रिका प्रकाशन भए पनि यसमा विद्यार्थीहरूका रचनाहरू मात्र नभएर समग्र नेपाल

भरिकै श्रष्टाहरूका रचनाहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । त्यस अतिरिक्त राप्ती क्षेत्रका स्थानीय कलमका वान्की पनि **सन्देश**मा देख्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरू शिल्प संरचनाका तथा कलात्मक मूल्यका दृष्टिले उत्कृष्ट रहेका छन् । रचना भित्रको विषयगत गहनता, शिल्प संरचनाको परिपालनाले **सन्देश**लाई दाङको उच्च कोटीको पत्रिकाका रूपमा लिनुपर्ने देखिन्छ । **सन्देश**को अङ्क नौमा रहेको रविलाल अधिकारीको *अँध्यारो धरतीमा* शीर्षकको कविताको निम्न अंशले यस कुराको पुष्टि गर्दछ :

दब्छे ग्रीष्म हुँदा असार भलमा उर्लेर बग्ने नदी,

साठी काटिसकेर दब्दछ त्यसै बैसालुको जिन्दगी ।

दब्छन् काल अधीन भै शरदका आनन्ददायी दिन,

*निर्धालाई दबाउने चलन यो दब्दैन कैल्यै किन ? (**सन्देश**, वर्ष ११, अङ्क ९ : २०२४) ।*

शास्त्रीय छन्द ढाँचाको पूर्ण पालना गरी लेखिएको प्रस्तुत कविता शिल्प संरचनाका दृष्टिले अत्यन्तै सबल देखिन्छ ।

ऽऽऽ ।।ऽ ।ऽ। ।।ऽ ऽऽ। ऽऽ। ऽ (म, स, ज, स, त, त, गु)

गण संरचनामा आधारित भएर लेखिने १९ अक्षरे शार्दूलविक्रिडित छन्दमा रचिएको प्रस्तुत कविता कलात्मकताका दृष्टिले पनि निकै नै सशक्त रहेको छ । सानालाई ठुला भनाउँदाले शोषण गर्ने चलनको विरोध यस कवितांशमा गरिएको छ । तथाकथित सम्पन्नहरू विपन्नहरू माथि निर्दयी, क्रुर व्यवहार प्रदर्शन गरेर मानवीय मूल्य मान्यतालाई नै बेवास्ता गर्ने विकृत व्यवहारलाई कवि अधिकारीले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । यसकारण यी र यस्ता सिर्जनाका वान्कीहरूले **सन्देश**को साहित्यिक मूल्यलाई बढाएका छन् ।

अन्याय र अत्याचारमा पिल्सिएकाहरूलाई जागरणको नव आलोक लिएर उठ्न आग्रह गरिएका कविता सिर्जनाहरू पनि **सन्देश**को साहित्यिक पाटोका अनमोल रत्न बनेका छन् । जब अन्याय र अत्याचारले सीमा नाघ्छ तब शोषितहरू आगोको ज्वाला बन्छन्, शोषकलाई खरानी पार्छन् । यस्ता विषय सन्दर्भलाई **सन्देश**का कविताहरूले निकै नै सशक्त रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । उदाहरणका रूपमा **सन्देश**को अङ्क एघारमा रहेको नेत्रलाल शर्मा 'अभागी'को *अन्यायले सीमा नाघ्दा* शीर्षकको कविताका केही अंशलाई प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

पिस्नुको पनि सीमा हुन्छ,

तान्नुको पनि रेखा हुन्छ,

पानी तातिई तब के हुन्छ ?

भाप भएर उड्छ,

काठ रगडी तब के हुन्छ ?

आगो दन्-दन् बल्छ,

जिस्क्याइँले सीमा नाघ्दा

मुक बतुरे बन्छ,

आन्द्राभित्र जेलिएको

*क्रोध, रिस, मुस्ठी पर्छ (**सन्देश**, वर्ष १३, अङ्क ११ : २०२६) ।*

पानीलाई धेरै तताए भाव भएर उडे झैँ, काठ रगडे आगो भएर बले झैँ, जब अन्याय, अत्याचारले सीमा नाघ्छ, मान्छे पिस्नसम्म पिसिन्छ तब उसले उग्र रूप धारण गर्दछ । अन्याय अत्याचारका पर्खालहरू निमेष भरमै ध्वस्त पार्दछ । पानी, काठ जस्ता निर्जिव बस्तुहरू त सीमा भन्दा बढी रगडे उग्र रूप लिन्छन् भने मान्छे त झन् चेतनशील प्राणी हो, त्यसैले सीमाभन्दा बढी भयो भने नबोल्ने मान्छे पनि बतुरे बन्छ, रिसले ज्वालाको रूप लिन्छ भन्ने भावलाई कविले माथिका अंशमा व्यक्त गरेका छन् ।

यसै चरणका अन्य पत्रिकाहरूमा पनि उत्कृष्ट कवितात्मक रचनाहरू रहेका पाइन्छन् । दङाली साहित्यिक पत्रिकाको यस चरणमा देखिएका **मानस-प्रभा, प.प. हाइस्कुल पत्रिका** भित्रका कविता सिर्जनाहरू पनि शिल्प एवम् भावका दृष्टिले अत्यन्तै सबल देखिन्छन् । यस्ता रचनाहरूले यस चरणका पत्रिकाहरूलाई अझ सशक्त बनाएका छन् । यसै सन्दर्भमा **मानस-प्रभा**को तेस्रो अङ्कमा नारायण प्र.श.ले लेखेको *धामी* शीर्षकको कविताका केही अंशलाई साक्ष्यका रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तैंले के भनिनस्

सिँगै आइमाईलाई बोक्सी भनिस्

मृत आत्मालाई प्रेत भनिस्

सती नारीको जगल्टो लुछिस्

स्वर्गीय बाबुलाई स्मशान भनिस्

तँ जस्तो मान्छे के थाक

*अझैँ त बक्दै छस् वक् (**मानस-प्रभा**, वर्ष ६, अङ्क ३ : २०२५) ।*

त्यसबेला समाजमा व्याप्त कुरीति, कुसंस्कार, अन्धविश्वास जस्ता सामाजिक कुपरम्परालाई ब्यङ्ग्यात्मक रूपमा नङ्ग्याउने प्रयत्न प्रस्तुत कवितामा गरिएको छ । शासन सत्ताका ज्यादति, अन्याय, अत्याचार, अमानवीय व्यवहारलाई कविले यस कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । तत्कालीन समयमा समाजमा व्याप्त बोक्सी प्रथालाई कविताले विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । मानवताको लिलाम गरेर दानवीय प्रबृत्तितर्फ उद्दत रहेका विकृत मानसिक अवस्थाबाट गुज्रेकाहरूको उछित्तो काढ्ने काम यस कवितामा गरिएको छ ।

यसै चरणमा प्रकाशन यात्रा थालनी गरेको **ज्योत्स्ना** पत्रिकाले पनि कविताका सुन्दर नमुनाहरू लिएर आएको छ । विविध भाव सौन्दर्यका छटाले **ज्योत्स्ना**को साहित्यिक पाटो उज्ज्वल

बनेको पाइन्छ । उदाहरणका रूपमा प्रणय भावलाई मूल कथ्य बनाई लेखिएको **ज्योत्स्ना**को तेस्रो अङ्कमा जीवराज डाँगी क्षेत्रीले *आशा* शीर्षकमा लेखेको गीति अंशलाई प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

जीवनको बैरागले बरालेर हो कि ?

जीवनको बहारले पगालेर हो कि ?

हाँसी-हाँसी कसैलाई हँसाउन हो कि ?

आँखा जोडी मलाई नै फसाउन हो कि ?

राती-राती चियाएर आकाशको झ्यालमा

*सारा मलाई हेर्दछन् मयालुको चालमा (**ज्योत्स्ना**, वर्ष ६, अङ्क ३ : २०२०) ।*

बैंसालु बयका चाञ्चल्यलाई माथिका गीति अंशले निकै नै कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । आँखा-आँखा जुधेका सन्दर्भ, त्यही जुधाईले मन चोरिएको सन्दर्भलाई यस गीति अंशमा पाउन सकिन्छ । बैंसको चञ्चलतामा भुवा जस्तै उड्ने मन आफ्नो नियन्त्रण भन्दा बाहिर जान्छ र विविध भाव ज्वारहरू उठ्न थाल्छन् । तिनै विविध भाव ज्वारहरूका उत्ताल तरङ्ग माथिका गीति अंशमा निकै नै सशक्त रूपमा अभिव्यञ्जित भएका छन् ।

यिनै विविध भाव तरङ्गहरू पहिलो चरणमा प्रकाशित पत्रिकाभित्रका कविता सिर्जनामा निकै नै सुहाएका छन् । जसले गर्दा यस चरणका पत्रिकाहरूको साहित्यिक महत्त्व बढेको पाइन्छ ।

३.२.२ कथाको विश्लेषण

दाङको पत्रिका प्रकाशनको आरम्भिक चरणमा आख्यान अन्तर्गत कथा विधाको उपस्थिति पत्रिकाहरूमा देखिन्छ । यस चरणमा प्रकाशित भएर प्राप्य पत्रिकाहरू **सन्देश, ज्योत्स्ना, मानस-प्रभा**मा कथा विधाका सुललित नमुना भेट्न सकिन्छ । तिनै कथाका वान्कीहरूले यस चरणका पत्रिकाहरूको साहित्यिक पाटोलाई समृद्ध र समुन्नत तुल्याएका छन् ।

शिल्प एवम् विषयगत रूपमा यस चरणका पत्रिकामा प्रकाशित कथाहरू निकै सफल एवम् सबल छन् भन्न सकिन्छ । यस चरणका पत्रिकाहरूमा प्रकाशित कथाहरूमा सामाजिक यथार्थको प्रत्याङ्कन, विकृति, विसङ्गतिको प्रस्तुति, अन्याय, अत्याचारको विरोध जस्ता विषय सन्दर्भ कथावस्तुका रूपमा आएको पाइन्छ । वर्गीय चिन्तन पनि यस कालखण्डका पत्रिकामा प्रकाशित कथाको मूल कथ्यका रूपमा रहेको देखिन्छ । यस्ता विषय सन्दर्भ अर्थात् भाव सम्प्रेषण गरेका कथाहरूमा विभिन्न किसिमका पात्रहरूको उपस्थिति देख्न सकिन्छ । प्रायजसो चरित्र प्रधान यस्ता कथाहरूमा सम्पन्न, बिपन्न, क्रान्तिकारी, परिस्थितिवादी, बाल, युवा, बृद्ध, त्यस्तै ग्राह्य तथा त्याज्य पात्रहरू रहेका पाइन्छन् । यस चरणका पत्रिकाहरूमा प्रकाशित कथाको परिवेशको कुरा गर्दा विभिन्न खालको परिवेशको प्रस्तुति पाउन सकिन्छ । ग्रामीण परिवेश, शहरीया परिवेश, शान्त, सौम्य परिवेश, त्यस्तै अशान्त एवम् विप्लवकारी परिवेशको चित्रण यस चरणका कथामा गरिएको छ । उद्देश्यका रूपमा यस चरणमा प्रकाशित पत्रिका भित्रका कथामा समानता, भ्रातृत्व,

समुन्नत समाज निर्माण रहेको पाइन्छ भने भाषा शैलीका दृष्टिले स्थानीय भाषिक प्रयुक्तिले सुललित शैलीको निर्माण भएको छ ।

दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको पहिलो चरणमा प्रकाशित भएर हाल उपलब्ध रहेका **सन्देश, ज्योत्स्ना, मानस-प्रभा** भित्रका कथाको अध्ययनबाट के देखिन्छ भने कथा विधामा यी पत्रिकाले उल्लेख्य योगदान गरेका छन् । विविध विषयवस्तुलाई कथावस्तुका रूपमा अवलम्बन गरेका यस चरणका कथामा प्रयुक्त कथावस्तुको उदाहरणका रूपमा असमान आर्थिक अवस्था, वर्गीय उचनीचको भावना, जमिन्दारी प्रथा, शोषण, अन्याय, अत्याचार लगायतका विषय सन्दर्भलाई मूल कथ्य बनाइएको **सन्देश** अङ्क ११ मा सुशील गौतमले लेखेको *बुरान* कथालाई लिन सकिन्छ । विकृत चालचलन तथा जातीय विभेदलाई मूल कथ्य बनाइएको कथाको उदाहरणका रूपमा **ज्योत्स्ना**को तेस्रो अङ्कमा टेकन प्रसाद शर्माले लेखेको *यो कस्तो अपराध* शीर्षकको कथालाई लिन सकिन्छ ।

पात्रको प्रयुक्तिका दृष्टिले पहिलो चरणमा प्रकाशित पत्रिकामा रहेका कथामा विविधता पाइन्छ , माथि उल्लेख गरिएकै कथा *बुरान*को पात्र धने सम्पन्न पात्र हो । ऊ त्याज्य पात्रका रूपमा कथामा उपस्थित भएको छ । त्यसैगरी यही कथाको छोट्को बिपन्न एवम् ग्राह्य पात्र हो । त्यस्तै **मानस-प्रभा**मा अङ्क तिनमा के.आर. न्यौपानेले लेखेको *कस्तो विषाद्* शीर्षकको कथामा दीपक र शेखर पनि त्याज्य पात्रका रूपमा आएका छन् ।

परिवेश विधानका दृष्टिले हेर्दा यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिका भित्रका कथामा पार्थक्य पाउन सकिन्छ । ग्रामीण परिवेश, शहरीया परिवेश, शान्त परिवेश एवम् अशान्त परिवेश यी पत्रिकामा प्रकाशित कथामा प्रयुक्त भएको देखिन्छ । **मानस-प्रभा**को तेस्रो अङ्कमा रहेको *कस्तो विषाद्* शीर्षकको कथाको परिवेश ग्रामीण एवम् शान्त रहेको छ । **मानस-प्रभा**को सोही अङ्कमा मेघराज पौडेलले लेखेको *प्रेमको मूल्य* शीर्षकको कथाको परिवेशका रूपमा शहर पनि आएको छ । त्यसैगरी **ज्योत्स्ना**को तेस्रो अङ्कमा टेकन प्रसाद शर्माले लेखेको *कस्तो अपराध* शीर्षकको कथाको परिवेश अत्यन्तै अशान्त रहेको छ ।

भाषा सिर्जनाको प्राण हो । भाषाले नै सिर्जनालाई सार्थक तुल्याउँछ । जब भाषिक रूपमा कलात्मक पारामा कुनै कुरा अभिव्यक्त हुन्छ तब त्यो सिर्जनाको उत्तम नमुना बन्दछ । यसै सन्दर्भमा सन् १९५५ देखि २०२३ सालसम्मको दङाली साहित्यिक पत्रिकाको पहिलो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित कथाको भाषिक प्रयुक्तिले नेपाली साहित्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेको देखिन्छ । प्रायजसो यस चरणका पत्रिकामा समेटिएका कथाहरूमा मौलिक भाषिक प्रयुक्ति पाइन्छ भने सुललित शैलीले कथालाई जीवन्त तुल्याएको देखिन्छ ।

कथा विधाको पूर्णताका लागि उद्देश्यलाई पनि आवश्यक तत्त्वका रूपमा लिने गरिन्छ । यस चरणमा यात्रा आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशन अवसर पाएका कथामा उद्देश्यका रूपमा समानता, भ्रातृत्व, समुन्नत समाजको निर्माण रहेको पाइन्छ । उदाहरणका रूपमा **मानस-प्रभा**को तेस्रो अङ्कको श्रीधर गौतमको *नौलो आकाङ्क्षा* शीर्षकको कथालाई लिन सकिन्छ । आफ्नो

पारिवारिक जटिलताका बाबजूत पनि निरञ्जन सामाजिक सुधारको अपेक्षासहित क्रान्तिमा समाहित हुनुलाई यसको ज्वलन्त उदाहरण मान्न सकिन्छ ।

विषयवस्तु, पात्र, परिवेश, भाषा शैली, उद्देश्य आदिका आधारमा यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने पत्रिकामा प्रकाशित कथामा विविधता पाइन्छ । दङाली पत्रिका प्रकाशनको पहिलो चरणदेखि नै कथाले आफ्नो उपस्थिति जनाएको छ । विषयवस्तु तथा भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले यस चरणका कथाहरू उत्कृष्ट रहेका छन् । यद्यपि केही कथाहरू भने विषयवस्तुका दृष्टिले अलि फितला रहेका छन् । जे होस् यस चरणमा कथा विधाले प्रशस्त मौलाउने अवसर पाएको छ । नेपाली साहित्यको विकासका निम्ति दङाली पत्रिका प्रकाशनको पहिलो चरण महत्त्वपूर्ण सावित भएको छ ।

३.२.३ आख्यानेतर गद्यको विश्लेषण

पहिलो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा आख्यानेतर गद्यको उपस्थिति अत्यन्तै सबल र सुदृढ देखिन्छ । **विप्लव**मा के कस्ता तथा के कति सामग्री प्रकाशित भएका थिए भन्ने बारेमा यो पत्रिका अप्राप्य रहेकाले सो भन्न सकिँदैन । २०१४ सालमा प्रकाशन सिलसिला आरम्भ गरेको **सन्देश**मा आख्यानेतर गद्यका रूपमा निबन्ध, पत्र, संस्मरण, समीक्षा/समालोचना जस्ता रचनाहरू प्रकाशित भएका पाइन्छन् भने यसै चरणबाट आफ्नो यात्रा थालेका **ज्योत्स्ना**, **मानस-प्रभा**ले पनि आख्यानेतर गद्यका माथि उल्लेखित सिर्जनाहरूलाई प्रकाशित गरेको देखिन्छ ।

यस चरणमा प्रकाशन सुरुआत भएका पत्रिकाहरूमा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यले विशेषतः सामाजिक यथार्थ, विकृति, विसङ्गति, अन्याय, अत्याचारको विरोधलाई मूल विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । त्यसैगरी भ्रातृत्व, समानता, मानवतावादी विषय सन्दर्भलाई यस चरणबाट प्रकाशनको यात्रा थालेका पत्रिकामा प्रकाशित निबन्ध, पत्र, संस्मरण, समीक्षा/समालोचनाले विषयवस्तुका रूपमा अवलम्बन गरेको देखिन्छ । मानवताको रक्षा गर्दै मानवीय धर्मको पालना गर्दा सामाजिक स्थितिमा सुधार आउने कुराहरू पनि यस किसिमका रचनामा देख्न सकिन्छ । सर्जकहरूले सिर्जनाका लागि चयन गरिएको विषयवस्तुको प्रभावकारी प्रस्तुतितर्फ विशेष ध्यान दिएको पनि पाइन्छ । पछिल्लो समयमा नेपाली साहित्यका मूर्धन्य श्रष्टाका रूपमा चिनिएका कतिपय सर्जकहरूका आरम्भिक चरणका आख्यानेतर गद्यका सिर्जनाहरू यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकाका सुरु-सुरुका अङ्कमा देख्न सकिन्छ । तारानाथ शर्मा, वासुदेव त्रिपाठी, चुडामणि बन्धु जस्ता सर्जकका सिर्जनाहरूलाई त्यसको साक्षी मान्न सकिन्छ ।

विविध विषय सन्दर्भमा लेखिएका यस चरणका आख्यानेतर गद्यहरू विषयगत गहनता र शैल्पिक सबलताले गर्दा नेपाली साहित्यमा यिनको योगदान अझ बढेको पाइन्छ । **मानस-प्रभा**को अङ्क तिनमा भक्तिराम शर्मा ज्ञवालीले लेखेको धर्म शीर्षकको निबन्धबाट उधृत गरिएको यो वाक्यले पनि सो कुरालाई पुष्टि गर्दछ : *'यो विश्वको प्रकृति कतै पनि कहिले पनि एकनासको हुँदैन तापनि अनेकत्त्वमा एकत्त्व, खण्डको अखण्ड, अन्धकारमा उज्यालो झैँ असमानतामा समानता, अज्ञानलाई ध्वंस गरेर ज्ञानको ज्योति लगाउनु नै कल्याणकारी*

*उन्नति हो' (**मानस-प्रभा,** अङ्क ३ : २०२५) ।* यस वाक्यको अध्ययनबाट दङाली पत्रिका प्रकाशनको आरम्भिक चरणमा देखिएका आख्यानेतर गद्यको विषयगत गहनताका बारेमा बुझ्न सकिन्छ ।

समाजमा व्याप्त विकृति र विसङ्गतिलाई मूल विषयवस्तु बनाएर लेखिएको आख्यानेतर गद्यको उदाहरणका रूपमा **ज्योत्स्ना** नवअङ्क ७ मा कृष्णराज डि.सी.ले लेखेको *अनुभूतिका तरङ्गहरू....* शीर्षकको निबन्धलाई लिन सकिन्छ । त्यस्तै यस चरणका आख्यानेतर गद्यले नेपाली भाषा साहित्य, देशको धार्मिक, सामाजिक, आर्थिक अवस्था आदिलाई आफ्नो विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । यसै चरणमा आख्यानेतर गद्य अन्तर्गतका संस्मरण, लेख आदिका सराहनीय नमुनाहरू पनि प्रकाशित भएको देखिन्छ ।

कुनै पनि सिर्जनाका पछाडि केही न केही उद्देश्य रहेकै हुन्छ । त्यस्तै यस चरण प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यको सिर्जना पनि विविध उद्देश्य लिएर भएको पाइन्छ । विकृति, विसङ्गतिको चित्रण गर्नु, प्राकृतिक एवम् सांस्कृतिक दृश्यहरूको वर्णन गर्नु, समाजलाई सुमार्गतर्फ उन्मुख गराउनु, ऐतिहासिक विषयवस्तुको खोजी गर्नु आदि विभिन्न उद्देश्यहरू यस चरणका पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यले बोकेको देखिन्छ ।

भाषाशैलीगत दृष्टिले दङाली पत्रिका प्रकाशनको पहिलो चरणमा देखिएका पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यको भाषाशैली सरल तथा सुबोध रहेको देखिन्छ । आख्यानेतर गद्य अन्तर्गत केही राजनीतिक तथा अन्य विषयमा केन्द्रित लेखहरूले पनि पत्रिकामा स्थान पाएको देखिन्छ । तर पनि ती विषयमा केन्द्रित रचनालाई छाडेर हेर्दा अन्य रचनाहरू साहित्यिक महत्त्वका दृष्टिले उच्च कोटीका छन् । नेपाली साहित्यको विकासका निम्ति पहिलो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ ।

३.२.४ नाटकको विश्लेषण

विधागत दृष्टिले हेर्दा दाङका पहिलो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने पत्रिकाहरूमा नाटकको उपस्थिति एकदमै न्यून रहेको छ । **ज्योत्स्ना**को बारेमा गरिएको शोधपत्रमा पनि नाटकको बारेमा केही उल्लेख गरिएको छैन र अध्ययनका क्रममा उपलब्ध **ज्योत्स्ना**का नवअङ्कमा नाटक विधाका रचनाहरू प्रकाशित भएको देखिँदैन । त्यस्तै **मानस-प्रभा**का उपलब्ध तेस्रो र चौथो अङ्कमा पनि नाट्य विधाका रचनाहरूको उपस्थिति देखिँदैन ।

सन्देशको दोस्रो अङ्कमा राम प्रसाद शर्माद्वारा लेखिएको *सुधार* शीर्षकको नाटक प्रकाशित भएको देखिन्छ । यो नै दङाली पत्रिकामा प्रकाशित पहिलो नाटक हो । जम्मा तीनओटा दृश्य रहेको यो नाटक रुढी परम्पराको अन्त्य गर्दै समाज सुधारका पक्षमा उभिएको देखिन्छ । विधवाले विवाह गर्न हुन्न भन्ने समाजमा व्याप्त कु-परम्पराको विरोधमा यो नाटक आएको छ । समाजमा व्याप्त विकृतिको चित्रण गर्दै त्यसमा सुधारको अपेक्षा यस नाटकले लिएको देखिन्छ । समाजमा पुरुषले जति विवाह गरे पनि हुने तर विधवा महिलाले पुनः विवाह गर्न हुँदैन भन्नु गलत हो । समाजका अन्य व्यक्ति सरह विधवाका पनि अनेकन इच्छा चाहनाहरू हुन्छन् त्यसैले विधवाले पनि पुनर्विवाह गर्न पाउनुपर्छ भन्ने आशय यस नाटकले बोकेको छ । सुरुमा विधवा विवाहको

विपक्षमा देखिएको समाज अन्त्यमा विधवा विवाहको पक्षमा सहमत हुनु समाज सुधारतर्फ उन्मुख भएको सङ्केत हो ।

नाटकमा ग्रामीण परिवेशको चित्रण गरिएको छ । यो नाटक २०१४/०१५ को सेरोफेरोमा लेखिएको भए पनि अहिलेकै देश, काल, वातावरण यसले समेट्न सफल भएको छ । नाटकमा झैँ विधवाले विवाह गर्न हुन्न भन्ने संस्कार अझैँ पनि हाम्रो समाजमा व्याप्त छ । त्यसैले यसले अहिलेको समयको समेत प्रतिनिधित्व गरेको छ । नाटकमा स्थानीय कथ्य भाषाको छनक पाइन्छ । नेपाली ग्रामीण समाजमा बोलिने विशुद्ध स्थानीय भाषाको प्रयोग नाटकमा भएको छ । नाटकमा छोटा छोटा संवादका साथै केही लामा संवादहरू समेत आएको देखिन्छ ।

विधवालाई समाजले हेर्ने विकृत मानसिकतालाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको यो नाटकले समाज सुधारको उद्देश्य लिएको देखिन्छ । स्थानीय भाषा एवम् शैलीको प्रयोग गरिएको नाटक धेरै पहिले लेखिएको भए पनि अहिलेको समय सान्दर्भिक समेत देखिन्छ । दङाली पत्रिका प्रकाशनको प्रारम्भिक चरणमा देखिएको यो नाटक दङाली क्षेत्रका लागि मात्रै नभएर समग्र नेपाली साहित्यकै लागि महत्त्वपूर्ण उपलब्धिका रूपमा देखिन्छ ।

समग्रमा हेर्दा दङाली पत्रिका प्रकाशनको आरम्भिक चरणमा सबैभन्दा बढी फस्टाउने अवसर कविता विधाले पाएको छ । यस चरणमा गद्य कविताका साथै शास्त्रीय छन्द ढाँचामा रचिएका उत्कृष्ट कविताहरू समेत प्रकाशित भएको देखिन्छ । त्यस्तै कथा विधाका पनि विभिन्न उत्कृष्ट नमुनाहरू यस चरणमा प्रकाशित भएको पाइन्छ । आख्यानेतर गद्यले राम्रो स्थान पाएको यो चरण नाटकका क्षेत्रमा भने त्यति सन्तोषजनक देखिँदैन । यस चरणमा प्रकाशित विभिन्न विधाका रचनाहरूमा परिवर्तनधर्मी चेतनाको स्वर बढी मात्रामा पाउन सकिन्छ । त्यस्तै समाजमा व्याप्त विकृति, विसङ्गतिको चिरफार गर्दै समुन्नत समाज निर्माणको कामना पनि पहिलो चरणमा प्रकाशित रचनाहरूमा पाइन्छ । स्थानीय भाषा भाषिकाको प्रयोगले गर्दा पहिलो चरणका कथा, नाटक तथा आख्यानेतर गद्यमा मिठास ल्याएको देखिन्छ ।

३.३ दोस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण

उद्देश्यमूलक पत्रकारिताकाको रूपमा यात्रा आरम्भ गरेको **अन्तर्ध्वनि**बाट सुरु भएको यो चरण दाङको साहित्यिक पत्रिकाको परम्परामा महत्त्वपूर्ण रहेको छ । दङाली पत्रिका प्रकाशन परम्पराको दोस्रो चरणमा **अन्तर्ध्वनि, गोचाली, गङ्गा, हाम्रो चिनो, छहरा** र **ऐसेलु** पत्रिका प्रकाशित भएका पाइन्छन् । साहित्यिक, भाषिक, खोजमूलक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक सामग्रीहरू प्रकाशित भएका यी पत्रिकाहरू मध्ये **गङ्गा** र **हाम्रो चिनो** अप्राप्य रहेका छन् । यस चरणमा सङ्ख्यात्मक दृष्टिले थोरै पत्रिकाहरू प्रकाशित भए पनि साहित्यिक मूल्यका दृष्टिले ती पत्रिकाहरू निकै गुणवान सावित भएका छन् । राष्ट्रिय स्तरमा स्थापित भइसकेका श्रष्टाहरू भीमनिधी तिवारी, नारायण प्रसाद शर्मा, अमर गिरी, कृष्णसेन इच्छुक, महादेव अवस्थी, नवीन विभास, गोविन्द आचार्य, रमेश क्षितिज, गणेश विषम आदिका रचनाहरूले दोस्रो चरणमा प्रकाशित

पत्रिकाहरूको साहित्यिक उचाइ चुलिएको छ । दोस्रो चरणमा प्रकाशित भएका **अन्तर्ध्वनि** र **छहरा** पत्रिकाको त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तह अन्तर्गत शोधकार्य समेत भइसकेको छ । जसले गर्दा यस चरणको साहित्यिक उचाइ अझ चुलिएको छ । **गोचाली** थारू भाषा साहित्यको उत्थानमा महत्त्वपूर्ण पत्रिका हुँदा हुँदै पनि नेपाली भाषाका पत्रिकामा यो शोधकार्य केन्द्रित रहेकाले **गोचाली**लाई अध्ययन क्षेत्रभित्र राखिएको छैन । दोस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरी हाल प्राप्य रहेका र नेपाली भाषालाई आफ्नो माध्यम बनाएका **अन्तर्ध्वनि, छहरा** र **ऐसेलु** पत्रिकामा प्रकाशित विभिन्न विधाका महत्त्वपूर्ण रचनाहरूलाई यस शीर्षकमा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.३.१ कविताको विश्लेषण

यस चरणमा प्रकाशन यात्रा थालनी गर्ने पत्रिकाहरू हेर्दा सबै पत्रिकाहरूमा कविता विधाको बाहुल्य पाइन्छ । पत्रिकाको करीब आधा भाग कविता विधाले नै ओगटेको छ । कवितामा पनि बढी मात्रामा गद्य कविताहरू प्रकाशित भएका छन् यद्यपि पद्य कविताहरू पनि पत्रिकामा प्रकाशित भइरहेकै छन् । दोस्रो चरणमै यात्रा आरम्भ गरेको **अन्तर्ध्वनि** पत्रिकाले २०६८ माघ-चैतको अङ्कलाई 'राप्तीको छन्द कविता विशेषाङ्क'का रूपमा प्रकाशित गर्दै गद्य कविताको बाढीले गर्दा विस्थापित हुँदै गरेको छन्द कवितालाई बचाउने प्रयास गरेको छ । राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिष्ठित तथा उदीयमान कविका कविताहरू यस चरणका पत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन् । यस चरणका कविताहरूमा प्रकृतिको चित्रण, वर्तमान जीवन भोगाइका तिक्ततापूर्ण प्रस्तुति, विभिन्न विकृति, विसङ्गतिको चित्रण, देश प्रेम, राष्ट्रियता, परिवर्तनको कामना आदिलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ ।

मानिस विवेकशील प्राणी भएकाले नै अरू प्राणी भन्दा सर्वश्रेष्ठ कहलिएको हो । तर त्यही सर्वश्रेष्ठ मानिसमा आज मानवता हराउँदै गएको छ, मानवमा अब दानवीय प्रवृत्तिहरूले बास गरिसकेका छन् । मानिस मानिस बिचको असमान खाडल, तल्लो वर्गप्रति गरिने पशुवत व्यवहारलाई **अन्तर्ध्वनि**को पहिलो अङ्कमा कवि भीमनिधी तिवारी आफ्नो *बिडम्बना* शीर्षकको कवितामा यसरी व्यक्त गर्छन् :

मानिसले मानिसको मासु खाँदैन,
तर उसले अर्को मानिसको पसिना घटघट पिउँछ
सेवाको चोक्टा चोक्टा लुछ्छ
अर्काको भावनालाई राक्षसले मुर्दाका हाड चपाएझैं
करम करम चपाउँछ,
प्रत्यक्ष चपाइरहेछ
*तैपनि मानिस श्रेष्ठ प्राणी रे !! (**अन्तर्ध्वनि**, वर्ष १, पूर्णाङ्क १ : २०२४)*

अन्तर्ध्वनिको पहिलो अङ्कमा प्रकाशित यस कविताले मानिसले मानिसको मासु नखाए पनि उसले त्यो भन्दा बढी शोषण, अत्याचार गरिरहेको कुरालाई व्यक्त गरेको छ । दानवीय वृत्ति भएका मानिसलाई सर्वश्रेष्ठ प्राणी भन्नुमा नै बिडम्बना भएको भाव कविले माथिको

कवितामा व्यक्त गरेका छन् । गद्य लयमा रचना गरिएको यस कविताले अहिलेको मानवमा रहेको अमानवीय क्रियाकलापलाई सशक्त ढङ्गले प्रस्तुत गर्दै मानवको सर्वश्रेष्ठता माथि नै प्रश्न चिन्ह खडा गरेको छ ।

प्रकृतिको चित्रण पनि यस चरणका कविताहरूमा प्रशस्त पाउन सकिन्छ । ऋतुहरू, आफू जन्मेको गाउँ, हिमाल, फूल आदि प्राकृतिक छटाहरूको चित्रणमा यस चरणका कविताहरू बढी केन्द्रित रहेका छन् । कविहरूले मनोरम प्राकृतिक दृश्यलाई आफ्ना कविताको विषयवस्तु बनाएका छन् । **ऐसेलु**को दोस्रो अङ्कमा प्रकाशित राम कुमार ज्ञवालीको *नेपालको प्रकृति* शीर्षकको कवितामा प्रकृतिको चित्रण यसरी गरिएको छ :

गोठालाको वन वन जसै शैल भाका सुनिन्छ
गाउँ जस्तो अति रहरिलो अन्त क्यै छैन हुन्छ
जहाँ हेर्‍यो अति रहरिलो मोहनी सिर्जना छ
*मायाँ लाग्दो प्रकृति मुटुमा उर्लदौं सम्झना छ । (**ऐसेलु**, वर्ष २, अङ्क २ : २०३४)*

प्रकृति चित्रणमा केन्द्रित रहेको यस कविताको शिल्प पक्ष पनि सबल रहेको देखिन्छ । ऽऽऽ ऽ।। ।।। ऽऽ। ऽऽ। ऽऽ। ऽ ऽ (म, भ, न, त, त, गु, गु) गण संरचनामा आधारित भएर लेखिने १७ अक्षरे मन्दाक्रान्ता छन्दमा रचित प्रस्तुत कविताको भाव तथा शिल्प दुवै पक्ष सशक्त देखिन्छ । गाउँमा मोहनी लगाउने सिर्जना भएको कुरा, गोठालाले वनहरूमा गीत गाएको कुरा गर्दै कविले गाउँ जस्तो रहर लाग्दो ठाउँ अन्त कतै नभएको भाव माथिको पद्यांशमा व्यक्त गरेका छन् । विविध विषयवस्तुलाई लिएर शास्त्रीय छन्दमा लेखिएका यस चरणका केही कविताहरूको शिल्प पक्ष सबल भए पनि भाव पक्ष भने फितलो रहेको पाइन्छ ।

यस चरणका पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूले परिवर्तनधर्मी चेतनाको स्वरलाई बुलन्द पारेका छन् । शोषण, पीडन र अत्याचारले जब सीमा नाघ्छ तब मान्छे सहेर बस्न सक्दैन ऊ विद्रोहमा गएरै छाड्छ । समाजमा जरा गाडेर बसेको अन्याय र अत्याचारलाई निमिट्यान्न पार्न शोषित, पीडितहरू उठि सकेको अवस्थालाई **छहरा**को पाँचौं अङ्कमा प्रकाशित के.आर. लम्सालको *जुम्रा* शीर्षकको कविताले यसरी व्यक्त गरेको छ :

जुम्रा विचार गर शोषण नीतिको अन्त गर
अब तेरो बास छैन, धेरै टिक्ने आश छैन
कपाललाई रात दिन कोर्ने गर्छु
काइँयोको धर्सासँग तँलाई तान्ने गर्छु
एक दुई दिन छिपी बस्लास अब तेरो अन्त गर्छु गर्छु
*जुम्रा विचार गर् आफ्ना शोषण नीतिको अन्त गर । (**छहरा**, वर्ष ५, अङ्क ५ : २०३६)*

प्रस्तुत हरफहरूमा जुम्रालाई पञ्चायती शासन व्यवस्थाको प्रतीकका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ भने काइँयोलाई क्रान्तिको प्रतीकको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । शोषण नीतिको अन्त्य नगरे दुई चार दिनमै अन्याय, अत्याचारको विरुद्धमा उत्रेर त्यसको अन्त्य गरेरै छाड्ने प्रण

कविले यस कविता गरेका छन् । तत्कालीन शासकीय व्यवस्था र त्यसको विरोधलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको यस कवितामा रात दिन कपाल कोर्ने गर्छु भन्नुले रात दिन जनताहरू पञ्चायती शासन व्यवस्थाको अन्त्यका लागि जुटिरहेको कुरालाई सङ्केत गरिएको छ । नेपालको पञ्चायतकालीन अवस्थालाई चिरफार गर्नमा यो कविता निकै सशक्त देखिन्छ ।

गरीबीका कारण यौवनावस्थामा विछोडिनु पर्दाका क्षणहरूलाई समेत यस चरणमा प्रकाशित कविताहरूले मर्मस्पर्शी ढङ्गले व्यक्त गरेका छन् । गरीबीका कारण विहान-बेलुकाको छाक टार्न धौ-धौ हुँदा नव विवाहित जोडीहरू छुट्टिएर बस्दा भोग्नु परेका पीडाहरूलाई **ऐसेलु**को पहिलो अङ्कमा प्रकाशित गिरिराज शर्माको *परदेशी लोग्नेलाई पत्र* शीर्षकको कविताले यसरी व्यक्त गरेको छ :

हरेक बेलुकी पख
हेर्दा-हेर्दै गोरेटाहरू
पट्टाई सके मेरा परेली पनि
तर, फर्कनौ तिमी मेरो खसम
*उदास-उदास जीवन मेरो यौवनको । (**ऐसेलु**, वर्ष १, अङ्क १ : २०३३)*

यौवनावस्थामा आफ्नो लोग्नेबाट छुट्टिएर बस्न विवश नारीको पीडादायी अवस्थालाई माथिको कविताले प्रस्तुत गरेको छ । हरेक बेलुकी श्रीमान्को बाटो हेर्दै चिसा रात काट्नु परेको परिस्थितिको चित्रण यस कवितामा गरिएको छ । आफ्नो श्रीमान्सँगै बसेर जीवनका सुख, दुःख काट्ने रहर कसलाई हुँदैन र ? तर गरीबीले लगाम लगाउँदा धेरैका रहरहरू रहरमै सीमित भएका छन् । यस्ता भावहरू व्यक्त गर्नमा यस चरणका कविताहरू निकै सशक्त देखिन्छन् ।

दङाली पत्रिका प्रकाशनको दोस्रो चरणमा देखिएका कविताहरू शिल्प तथा भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले निकै सबल मानिन्छन् । प्रायः गद्य कविताले वर्चस्व कायम गरेको यस चरणमा केही राम्रा पद्य रचनाहरू समेत प्रकाशित भएका छन् । उच्च स्तरका कविताहरू प्रकाशित भएको यस चरणमा शिल्प संरचना तथा विषयवस्तुका हिसाबले फितला कविताहरू पनि प्रकाशित भएका देखिन्छन् । उदीयमान श्रष्टाहरूलाई स्थान दिँदै उनीहरूको सिर्जनशीलतामा निखार ल्याउनमा यस चरणका पत्रिकाहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

३.३.२ कथाको विश्लेषण

यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने पत्रिकाहरूमा कविता पछि बढी उपस्थिति जनाएको विधा कथा हो । दोस्रो चरणका पत्रिकाहरूका प्रायः सबै अङ्कहरूमा कथाको उपस्थिति पाइन्छ । दोस्रो चरणको निर्माताका रूपमा रहेको **अन्तर्ध्वनि**को पहिलो अङ्कबाट नै कथाहरू प्रकाशित हुँदै आएको देखिन्छ । आरम्भदेखि नै कथालाई स्थान दिँदै आएको **अन्तर्ध्वनि**ले २०६४ साउन-असोजको पन्ध्रौँ अङ्कलाई कथा विशेषाङ्कका रूपमा प्रकाशन गरेर नेपाली साहित्यको कथा विधामा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको देखिन्छ । यस चरणका पत्रिकामा रामकुमार शर्मा घिमिरे, एकराज शर्मा, नरहरि ज्ञवाली, चन्द्र बहादुर थापा, नेत्र प्रसाद ज्ञवाली, रमेश विकल, नारायणप्रसाद शर्मा, नित्यानन्द शर्मा, नविन विभास, विपुल पोखेल, रमेश क्षितिज, महेन्द्र महक, दुर्गालाल के.सी,

सुवास आचार्य, भगवानदास यादव, पद्मप्रसाद शर्मा, सन्तोष श्रेष्ठ आदि प्रतिष्ठित तथा उदीयमान कथाकारहरूका कथा प्रकाशित भएका छन् । युद्धको सन्त्रासमय युग, बेरोजगारी समस्या, यथार्थको प्रत्याङ्कन, विभिन्न मुक्ति आन्दोलनहरू तथा विकृति, विसङ्गतिहरूको चित्रण यस चरणका कथाहरूमा पाउन सकिन्छ । विभिन्न विषयवस्तुलाई लिएर रचना गरिएका यस चरणका कथाहरू साहित्यिक मूल्यका दृष्टिले निकै महत्त्वपूर्ण रहेका छन् ।

रामकुमार शर्मा घिमिरेको **अन्तर्ध्वनि** पत्रिकाको पहिलो अङ्कमा प्रकाशित कथा *भूत र देवता*ले नेपाली समाजमा व्याप्त अन्धविश्वासलाई उजागर गरेको छ । बिरामी परेपछि भूतप्रेत तथा देवी देवतामा विश्वास गरी बिरामीलाई उपचार गर्नुको साटो धामी झाँक्री कहाँ लगेर झारफुक गराउने नेपाली ग्रामीण समाजको यथार्थ चित्रण प्रस्तुत कथामा पाइन्छ । ग्रामीण समाजमा व्याप्त भूत तथा देवाताप्रतिको विश्वास आजको आधुनिक युगमा आएर पनि हट्न नसकेको अवस्थालाई यस कथामा देखाइएको छ ।

छहराको अङ्क १६ मा रहेको नवीन विभासको *स्वयम्बर हाङ* कथामा कथाकारले मानवीय विवशतालाई व्यक्त गरेका छन् । घर व्यवहार धान्न धौ-धौ पर्दा बाध्यतामा परेर विदेशिन बाध्य युवाहरूको प्रतिनिधित्व यस कथाले गरेको छ । आफ्नै देशमा रमाउने, साथी भाइ, घर परिवारसँग बस्ने चाहना हुँदा हुँदै पनि आर्थिक विषमताका कारण विदेशिन बाध्य आम नेपाली दाजुभाइहरूको मर्मलाई यस कथाले समेटेको छ ।

यसैगरी **अन्तर्ध्वनि**को संयुक्ताङ्क ३/४ मा रहेको रमेश विकलको *ऊ आफ्नै धर्ती खोज्नेछ* कथामा भारतले नेपालमाथि साम्राज्य बिस्तार गर्दै गएको कुरालाई विषयवस्तु बनाइएको छ । नेपालमा भारतीय प्रभाव कसरी बढ्दै आयो र भारतले नेपालमा कसरी हस्तक्षेप गर्दै आयो भन्ने प्रसङ्गलाई कथामा मुख्य कथ्य बनाइएको छ । नेपाली भूमि भारतीय विस्तारवादको शिकार हुन पुगेको, नेपालको राजनीतिक अस्थिरताको फाइदा उठाउँदै भारतले चलखेल बढाउँदै लगेको कुरालाई कथाकारले यस कथामा व्यक्त गरेका छन् । भारतले सीमा क्षेत्रमा गर्दै आएको अन्याय, अत्याचार तथा सीमा अतिक्रमणको यथार्थ चित्रण यस कथाले गरेको छ ।

अन्तर्ध्वनिको पन्ध्रौँ अङ्क 'राप्ती कथा विशेषाङ्क'मा रहेको नित्यानन्द शर्माको *जिन्दावाद !* कथामा स्वतन्त्रता प्राप्तिका लागि गरिएको जनआन्दोलनलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ । शासकहरूले स्वतन्त्रताका पक्षपातीहरू माथि गर्ने गरेको अन्याय, अत्याचारलाई समेत यस कथाले मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । स्वतन्त्रता खोज्नेलाई अराष्ट्रिय तत्त्व भन्दै देश निकाला गरे पनि, निहत्था जनतामाथि लाठी प्रहार गरे पनि, गोलीको शिकार बनाए पनि क्रान्तिले एकदिन सफलता पाएरै छाड्ने कुरालाई कथामा देखाइएको छ । शासकको आडमा गाउँले निहत्था जनतामाथि अन्याय गर्ने जिम्दार तथा ठुला भनाउँदाहरूको चित्रण गर्नमा पनि कथा निकै सफल रहेको छ ।

विषयवस्तुगत विविधता रहेका यस चरणका कथामा ग्रामीण तथा शहरिया दुवै परिवेशको चित्रण पाइन्छ । विशेष गरेर यथार्थको प्रत्याङ्कनमा यस चरणका पत्रिकामा प्रकाशित कथाहरू बढी केन्द्रित देखिन्छन् । मध्यम तथा निम्न वर्गीय पात्रहरूको बढी प्रयोग यस चरणका कथाहरूमा पाउन सकिन्छ । त्यस्तै यस चरणको उत्तरार्द्धमा प्रकाशन थालनी गरेको **ऐसेलु** पत्रिकाको दोस्रो

अङ्कमा प्रकाशित नरहरि ज्ञवालीको *कथामय जीवन* कथाले आत्मीक प्रेमलाई महत्त्व दिएको देखिन्छ । जसलाई आत्मीक प्रेम गरिन्छ उसको वियोग कति कष्टकर हुन्छ भन्ने कुरा यस कथाले देखाएको छ ।

दोस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने पत्रिकाहरूमा कथा विधाकै लघु रूप लघुकथाले निकै व्यापकता पाएको छ । जीवन जगत्का स-साना क्षणहरूलाई सटिक ढङ्गले अभिव्यक्त गर्नमा लघुकथा निकै सफल रहेका छन् । यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने पत्रिकाहरू मध्येको **अन्तर्ध्वनि**ले लघुकथाको विकासमा निकै सहयोग पुऱ्याएको छ । **अन्तर्ध्वनि**का विभिन्न अङ्कमा प्रकाशित लघुकथाहरूले यथार्थको चित्रण, समाजमा व्याप्त विकृति, विसङ्गतिको प्रस्तुति, समाजमा व्याप्त आर्थिक विषमता, तल्लो वर्गका मानिसहरू प्रति गरिने शोषण आदिलाई विषयवस्तु बनाएका छन् ।

अन्तर्ध्वनिको पूर्णाङ्क २७ मा प्रकाशित सूर्यनाथ सापकोटाको *अनुहारहरू* शीर्षकको लघुकथाले सरकारी कार्यालयमा काम गराउन जाँदा सोझा सिधा जनताहरूलाई दिइने दुःख, कर्मचारीमा व्याप्त घुसखोरी, जनताद्वारा चुनिएका नेताले जनताकै काम गराइदिए वापत गर्ने श्रम शोषणलाई सटिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेको छ । त्यस्तै **अन्तर्ध्वनि**कै पूर्णाङ्क १५ मा प्रकाशित कृष्णराज सर्बहारीको *क ख ग घ* शीर्षकको कथाले शिक्षित जनशक्ति बेरोजगार बस्नु परेको तथ्य, रोजगारीका लागि मागिने अनुभवका प्रमाणपत्रको रोगले ऋण, सापट गरेर राम्रो डिभिजनमा पास गर्दा समेत रोजगारीको अवसर नपाइएको अवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ । **अन्तर्ध्वनि**कै सोही अङ्कमै प्रकाशित वशन्त विवश आचार्यको *स्वतन्त्रता* शीर्षकको कथाले समाजमा व्याप्त विकृति, विसङ्गतिलाई, दामु मर्सिफुलको *कविता* शीर्षकको कथाले प्रगतिशील भनाउँदा मान्छेको दोहोरो चरित्रलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

विविध विषयवस्तुमा रचना गरिएका यस चरणका कथा विधाका रचनाहरूमा निम्न वर्गहरूले भोग्नुपरेका समस्याहरू, समाजमा व्याप्त विकृति विसङ्गति जस्ता यथार्थ घटनाहरूको चित्रण गर्दै समतामूलक, सभ्य तथा सुसंस्कृत समाज निर्माणको परिकल्पना गरिएको छ । स्थानीय बोलीचालीकै भाषाको प्रयोग यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गर्ने पत्रिकाका कथाहरूमा पाइन्छ । प्रायः कथाहरूमा सरल, सुबोध भाषाको प्रयोग गरिएको भए पनि केही कथाहरू भने बौद्धिक स्तरका रहेका छन् । सामान्य शैली तथा स्थानीय भाषाको प्रयोग गरी लेखिएका कथाहरू नै सबै वर्गका पाठकका लागि सम्प्रेषणीय र साहित्यिक मूल्यका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेका छन् ।

३.३.३ आख्यानेतर गद्यको विश्लेषण

दोस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकाहरूमा आख्यानेतर गद्यले राम्रो स्थान पाएको देखिन्छ । आख्यानेतर गद्यको उपस्थितिले यस चरणको साहित्यिक उचाइ अझ चुलिएको छ । यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका **अन्तर्ध्वनि, छहरा** र **ऐसेलु** लगायतका पत्रिकाले आख्यानेतर गद्यलाई निकै समृद्ध गराएको देखिन्छ । **अन्तर्ध्वनि**ले आफ्नो १९औं अङ्कलाई ‘राप्ती निबन्ध विशेषाङ्क’का रूपमा प्रकाशित गरेर निबन्ध विधाको विकासको निम्ति सराहनीय काम गरेको छ । आख्यानेतर गद्य अन्तर्गत पनि निबन्ध र संस्मरण विधाको यस चरणमा राम्रो विकास भएको छ ।

समीक्षा/समालोचनाका, पत्र साहित्यलाई पनि यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकाले प्रकाशित गर्दै आएका छन् । यस चरणका आख्यानेतर गद्यले समाजमा रहेका विकृति, विसङ्गति, अन्याय, अत्याचारलाई विषयवस्तु बनाई यथार्थको प्रकटीकरण गरेका छन् । साथसाथै राष्ट्रियता, प्रकृति प्रेम, जीवन भोगाईका अनुभूति, विकृति, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गर्दै लेखिएका आख्यानेतर गद्यमा समृद्ध नेपाल निर्माणको परिकल्पना गरिएको छ ।

यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा देखिएका आख्यानेतर गद्यमा प्रायः भाव तत्त्व प्रबल रहेको पाइन्छ । विविध सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिक, धार्मिक, नैतिक तथा स्वदेशप्रेमी विषयवस्तुको प्रस्तुतिले गर्दा यस चरणका गद्य रचनाहरू उत्कृष्ट ठहरिएका छन् । दोस्रो चरणमा यात्रा आरम्भ गरेका पत्रिकाहरूमा समसामयिक विषयवस्तुलाई आधार बनाएर लेखिएका उत्कृष्ट गद्यका नमुनाहरू देख्न सकिन्छ । समसामयिक विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिएको निबन्धको उदाहरणका रूपमा **छहरा**को पन्ध्रौं अङ्कमा नवीन विभासले लेखेको *सपनाको याम-सम्झनाको ऐनामा हेर्दा* शीर्षकको निबन्धलाई लिन सकिन्छ । सरकार र माओवादी बिचको दशवर्षे युद्ध र त्यसको चपेटामा परेका नेपाली जनताको मर्मलाई प्रस्तुत गर्नमा यो निबन्ध सफल रहेको छ । निवन्धका केही अंश उधृत गर्दा : *यतिबेला रोइरहेछ कफ्र्यूको रातमा रात पनि । निदाएको स्वाङ पार्दा पार्दै निदाएझैं छ घोराही । तर भित्तामा झुण्ड्याइएको मेरो भित्ते घडीको सुई भने एकतमासले हिडिरहेछ-न रात, न दिन, न झरी, न घाम ! हेर्छु अनि आश्चर्यमा परेर सोच्छु-किन रोकेन कफ्र्यूको रातले किन छेकेन संकटकालले' (**छहरा**, अङ्क १५ : २०५९) ।* युद्धताकाको नेपाल र नेपालीको बिग्रँदो स्थितिलाई माथिको पङ्तिले प्रस्तुत गरेको छ । शान्ति सुरक्षा कायम गर्न भनेर प्रशासनले लगाउने गरेको कफ्र्यूको समय, देशमा लगाइएको सङ्कटकालको आतङ्कमा पिल्सिएर बाँच्न विवश नेपालीहरूका पीडालाई माथिका पङ्तिमा प्रस्तुत गरिएको छ । स्वतन्त्र धरातलमा विचरण गर्न चाहने मानिसका चाहनाहरू बन्धक बनाइएको, मनमा अनेकन ज्वारभाटाहरू उत्पन्न हुँदा समेत निदाएको भान गर्नुपर्ने, केही चलमलाएको पाइएमा दुवै पक्षको निशाना हुनुपर्ने जस्ता अत्यन्तै पीडादायक क्षणलाई निबन्धले प्रकट गरेको छ । साथसाथै जस्तोसुकै अवस्थामा पनि समयलाई कसैले रोक्न नसक्ने भाव प्रस्तुत भएको यस निबन्धमा समय आफ्नो कर्तव्यबाट कहिल्यै पनि बिचलित नभएको कुरा व्यक्त गरिएको छ । निबन्धकारले म पात्रका व्यक्तिगत अनुभूतिहरूलाई निबन्धमा प्रस्तुत गरेको भए पनि युद्धकालीन अवस्थामा पीडादायी जीवन बिताउन बाध्य आम नेपाली जनताको प्रतिनिधित्व यो निबन्धले गरेको छ ।

त्यस्तै समाजमा विद्यमान असमानताका कारण नै विश्वमा अशान्ति व्याप्त भएको कुरालाई समेत यस चरणमा देखिएका आख्यानेतर गद्यले आफ्नो कथ्य बनाएका छन् । मानिसमा रहेको अज्ञानताको अन्त्य गर्दै सन्तोषको अनुभूति नभएसम्म विश्वमा शान्ति स्थापना हुन नसक्ने भाव प्रकट गर्दै यस चरणमा देखिएका केही गद्यले शान्तिको महिमागान गरेका छन् । जसको साक्ष्यका रूपमा **ऐसेलु**को द्वितीय अङ्कुरमा प्रकाशित गङ्गामणि शर्माको *शान्तिको शिखर तिर* शीर्षकको निबन्धलाई लिन सकिन्छ । शान्तिको महत्त्वलाई निबन्धमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

*शान्ति सगरमाथा जस्तै उच्च छ र समुद्र जत्तिकै गहिरो पनि (**ऐसेलु**, वर्ष २, अङ्क २ : २०३४) ।* निबन्धले शान्तिको अपरिहार्यतालाई दर्शाउँदै विश्वमा भइरहेका सबैखाले युद्ध तथा हिंसा अन्त्यको कामना गरेको छ । समाजमा गरिबीसँग सङ्घर्ष गरिरहेका निम्न वर्गीय परिवारका पीडाहरूलाई पनि यस चरणका निबन्धले मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । जसको साक्ष्यका रूपमा **अन्तर्ध्वनि** पूर्णाङ्क १२ मा लेनिन बञ्जाडेले लेखेको *आऊ माटो छुँदै रोऔँ* शीर्षकको निबन्धलाई लिन सकिन्छ । जस्तै : *'घाउभन्दा उधुमले मन दुख्यो । देशको कर्णधार र कर्णधारकी जननी आधा पेटमै रातसँग पौठेजोरी खेलिरहेछन्' (**अन्तर्ध्वनि**, वर्ष ४०, अङ्क १ : २०६३) ।* दिनभर परिश्रम गरेर साँझ बिहानको छाक टार्ने निम्न वर्गीय परिवारमा काम गरेर आर्थिक गर्जो टार्ने व्यक्ति नै बिरामी भएर काममा जान नसक्दा आधा पेट खाएर अनिदा रातहरू काट्नु पर्दाको पीडादायी क्षणलाई माथिको पङ्तिले प्रस्तुत गरेको छ । भोलिका देशका कर्णधारहरूका रूपमा चिनिने बालबालिकाहरू भोक, रोग र अभावमा पिल्सिदा उनीहरूको भविष्य कस्तो बन्छ र उनीहरूबाट देशले के अपेक्षा गर्ने ? यस्तै समस्यालाई यस निबन्धले प्रस्तुत गरेको छ ।

माओवादीको दशवर्षे 'जनयुद्ध' र देशमा व्याप्त सङ्कटकालको बेलाका अनुभव र अनुभूतिमा आधारित भएर लेखिएका संस्मरणहरूले संस्मरण विधाको विकासमा निकै महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । द्वन्द्वको विकास सँगसँगै संस्मरण साहित्यका फाँटमा पनि निकै नै विकास भएको देखिन्छ । यही समयसँगै सन्दर्भित रहेर लेखिएका संस्मरणहरूले अहिले बजारमा निकै हलचल ल्याएका छन् । नवीन विभासले **अन्तर्ध्वनि**को पूर्णाङ्क १२ मा लेखेको *बिर्सनै नसकेर* शीर्षकको जेल संस्मरणमा पूर्व घटनाहरू यसरी सम्झन्छन् : *क्यान्सरसँग लडिरहेका हुमागाईँ केही बोल्न खोज्दै थिए मसँग तर बोल्न चाहेर पनि शरीरले इन्कार गरिरहेथ्यो । ठीक मजस्तै-कुनै याममा अर्थात् हिरासतमा बोल्न मन लागे पनि बोल्न पाउँदैनथिएँ, कुटाइ खाइन्थ्यो बोली खोसिएको थियो (**अन्तर्ध्वनि**, वर्ष ४०, अङ्क १ : २०६३) ।* सरकार-माओवादी बिच युद्ध चलिरहेको अवस्थामा धेरै नेपाली नागरिकले अनाहकमा दुःख ब्यहोर्नु पऱ्यो, कैयौँको हत्या भयो, कतिको अवस्था अझै अज्ञात छ भने कति जेलको यातनासँग सङ्घर्ष गर्दै मानवअधिकारकर्मी तथा नागरिक समाजको पहलमा मुक्त भए । क्यान्सरबाट पीडित भएर बोल्न चाहँदा चाहँदै पनि बोल्न नसकेका हुमागाईं र जेलमा रहँदा बोल्न चाहँदा चाहँदै आफू बोल्न नपाएको अवस्थाको तुलना विभासले आफ्नो संस्मरणमा गरेका छन् । हुमागाईंको बोल्ने चाहनालाई क्यान्सरले हरण गरेको थियो भने विभासको वाक् स्वतन्त्रता मान्छेले नै हनन् गरेका थिए । रोगका कारण बोल्न नसक्दाको पीडा भन्दा मान्छेको स्वतन्त्रता मान्छेद्वारा नै हनन् हुँदाको अवस्था निकै पीडादायी हुने भाव माथि उल्लिखित पङ्तिमा पाउन सकिन्छ ।

यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकाहरूमा समालोचनात्मक रचनाहरूको उपस्थिति अन्य विधाको तुलनामा न्यून रहेको पाइन्छ । यस चरणमा देखिएका पत्रिकामा प्रकाशित समालोचनाहरू कृति तथा रचनाको गुणमा नै बढी केन्द्रित रहेको देखिन्छ । समालोचनाले कृति तथा रचनाको विषयवस्तु तथा प्रवृत्तिलाई केलाउने काम गरेका छन् । तुलनात्मक रूपमा रचनाहरूको दोष अर्थात् सीमाहरूलाई भन्दा पनि रचनाका राम्रा पक्षहरू खुट्याउनमै

समालोचनाहरू केन्द्रित रहेको देखिन्छ । समालोचनामा स्तरीय भाषा शैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । जसको साक्ष्यका रूपमा **ऐसेलु**को द्वितीय अङ्कुरमा *नेपाली लोक साहित्यको धुरीतिर घुम्दा* शीर्षकमा लेखिएको ठाकुर प्रसाद आचार्यको समालोचनालाई लिन सकिन्छ : *लोक साहित्य त्यो उन्मुक्त दुनियाँ हो जसमा न अलङ्कारका जञ्जीर छन् न त साँघुरा काव्यका लक्षण, तर सही मस्तिष्कका सही अवस्थामा उद्गारहरूमा अलङ्कार, रस आदिले नदीको भेललाई काठ, मूढा, माटोले पछ्याए झैं पछ्याइएको हुन्छ, जहाँ प्रत्येक विन्दुमा इन्दुको मूल्य लुकेको हुन्छ (**ऐसेलु**, वर्ष २, अङ्क २ : २०३४) ।* प्रस्तुत उद्धरणमा स्तरीय मानक भाषाको प्रयोग गरिएको छ । जसले समालोचनाको काव्यिक मूल्यलाई उच्च बनाएको छ । प्रायः यस चरणका पत्रिकामा प्रकाशित समालोचनाको भाषिक प्रयुक्ति स्तरीय देखिन्छ ।

समग्रमा यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्य यथार्थको चित्रण, विकृति, विसङ्गतिको चित्रण, स्वदेश प्रेमको भावना, प्रणय भावको अभिव्यक्ति जस्ता विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेको पाइन्छ । समाजमा व्याप्त विकृति विसङ्गतिको अन्त्यको अपेक्षा गर्दै सभ्य तथा सुसंस्कृत समाज निर्माणको कामना यस चरणमा देखिएका पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । प्रेमका विविध पक्षको उद्घाटन, यथार्थको प्रत्याङ्कन, स्वतन्त्रताको चाहना, युद्धजन्य सन्त्रासबाट मुक्ति आदि उद्देश्य समेत आख्यानेतर गद्यले अङ्गिकार गरेका छन् । निष्कर्षमा भन्नु पर्दा यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यले नेपाली साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् ।

३.३.४ नाटकको विश्लेषण

दोस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकाहरूमा पूर्णाङ्की तथा एकाङ्की दुवै किसिमका नाटकहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । अन्य विधाहरूको तुलनामा नाट्य विधाका रचनाहरूको उपस्थिति एकदमै न्यून रहेको छ । त्यसमा पनि पूर्णाङ्की नाटक भन्दा एकाङ्की नाटक नै अधिक रहेका छन् । परिमाणात्मक हिसाबले कम नाट्य रचनाहरू प्रकाशित भए पनि परिणामात्मक दृष्टिले हेर्दा यो चरण निकै उपलब्धिपूर्ण रहेको छ ।

सामाजिक तथा राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिको प्रस्तुति, भ्रष्ट आचरण र त्यसले निम्त्याएको भयावह स्थितिको चित्रण तथा युद्धजन्य सन्त्रासलाई पनि यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित नाटकहरूले आफ्नो विषयवस्तु बनाएका छन् । विकृति विसङ्गतिको चित्रण गर्दै **छहरा**को अङ्क १६ मा *प्रजातन्त्र र शान्ति* शीर्षकमा बी.एस. टाइमपासले लेखेको नाटक नाटकीय तत्त्वका आधारमा निकै उत्कृष्ट रहेको छ । स्वतन्त्रताका नाममा बढ्दै गएको अराजकतालाई यस नाटकले निकै सटिक रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । मानिसहरूमा देखिएको हतियारको होडबाजीलाई देखाउँदै नाटकले बुद्धका मूर्ति बेचेर हतियार भित्र्याउने नेपाली परम्परालाई समेत व्यङ्ग्य गरेको छ । प्राप्त उपलब्धिको रक्षा गर्न नसक्नेले नयाँ क्रान्तिका नाममा हतियार उठाउनु मूर्खता भएको ठहर गर्दै मान्छे बढी महत्त्वाकांक्षी भएकाले नै युद्धजन्य वातावरण सिर्जना भएको भाव नाटकमा पाइन्छ । विकृत मानसिकताले अझ बढी विकृति

निम्त्याउँछ । मान्छे मानवीय मूल्य मान्यतालाई नै बेवास्ता गर्दै विसङ्गतितर्फ उद्यत भएको सन्दर्भ यस नाटकमा प्रस्तुत भएको छ । प्रजातन्त्रका नाममा व्यापार गर्नेहरूलाई नाटकमा भनिएको छ : *कलाको अर्थ कलाकारलाई थाहा हुन्छ, ठेकेदारलाई होइन । जसको दिमाग नाफासँग मात्र सीमित हुन्छ (**छहरा**, अङ्क १६ : २०६०) ।* यसरी प्रजातन्त्रका नाममा भइरहेको अराजकता, युद्धको सन्त्रासबाट मानिसहरू ग्रसित भइरहँदा केही मानिसहरू आफ्नै स्वार्थमा लागेको देखाउँदै यस पङ्तिमा उनीहरूलाई ठेकेदारको उपमा दिइएको छ । प्रस्तुत नाटकले आणविक होड, युद्धजन्य सन्त्रास, मान्छेमा हावी हुँदै गएको आततायी प्रवृत्तिलाई अत्यन्तै कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । मान्छे भावना शून्य, संवेदनाहीन भएको छ यही तथ्यको उद्घाटनमा यो नाटक निकै सफल देखिन्छ । छोटा तथा सरल संवादहरूको प्रयोग रहेको यो नाटक अभिनयका दृष्टिले पनि निकै सशक्त रहेको छ ।

यस चरणमा सामाजिक विषवस्तुलाई लिएर लेखिएका नाटकहरूमा समाजमा देखिएका विकृति, विसङ्गति र जटिलताहरूलाई उद्घाटन गरिएको छ । **अन्तर्ध्वनि**को पूर्णाङ्क १२ मा प्रकाशित कृष्ण शाह यात्रीको *मृत्यु सम्पादन* नाटक यस्तै विषयवस्तुमा आधारित नाटक हो । समाजमा विद्यमान विकृति, विसङ्गतिका साथै मानिसमा बढ्दै गएको उद्दण्डता र यसबाट पर्ने मानसिक असरलाई समेत यस नाटकमा चित्रण गरिएको छ । पात्रगत विविधता रहेको यस नाटकमा सामाजिक विषयवस्तुको उठान गरिए पनि मृतात्मालाई जीवन दिएर कथावस्तुलाई गतिशील तुल्याइएको छ । त्यसैले यो नाटक प्रयोगवादी नाटकका रूपमा देखा पर्दछ । यस चरणमा देखिएका नाटकले राष्ट्र, राष्ट्रियता र देशभक्ति भावनालाई समेत अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । गणेश वली 'टुहुरे'को **अन्तर्ध्वनि**को पूर्णाङ्क ८ मा प्रकाशित *जन्मभूमिको माया* शीर्षकको एकाङ्कीले यस्तै भावनालाई आत्मसात गरेको छ ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिएको यस एकाङ्कीले देशभक्ति भावनालाई अभिव्यक्त गरेको छ ।

यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेको **अन्तर्ध्वनि**को पूर्णाङ्क १६ मा प्रकाशित दुर्गालाल के.सी.को *परिवर्तन यसरी हुन्छ* शीर्षकको नाटकले समाजमा व्याप्त अन्धविश्वास तथा कुरीतिहरूको चिरफार गर्दै परिवर्तनको अपेक्षा बोकेको छ । सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित यस नाटकले नेपाली समाजको ग्रामीण भेगमा विद्यमान बोक्सीप्रथाको चित्रण गर्दै त्यसको उछितो काढ्ने काम गरेको छ । प्रगतिको बाधकका रूपमा रहेका यस्ता सामाजिक कुरीतिहरूको अन्त्य गर्दै अगाडि बढ्नुपर्ने स्वर यस नाटकमा पाइन्छ ।

यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित नाटक प्रायः सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिएका छन् । त्यसमा पनि युगीन सन्त्रास, विकृति, विसङ्गति, आणविक होड, लैङ्गीक विभेद, दमन, शोषण जस्ता सामाजिक विषयवस्तुमा नाटक केन्द्रित रहेको पाइन्छ । समाजमा जरा गाडेर बसेका यस्ता गलत परम्परा विरुद्ध नाटकमा विद्रोह गरिएको छ । समग्रमा हेर्दा यस चरणमा प्रकाशित नाटक तथा एकाङ्कीहरूमा विषयवस्तु, स्थान, पात्र र भाषाशैलीगत नवीनता पाइन्छ । यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामध्ये **ऐसेलु**मा नाटक प्रकाशित भएको देखिँदैन भने **अन्तर्ध्वनि** र **छहरा** पत्रिकामा पनि नाटकको उपस्थिति निकै न्यून रहेको छ । नाट्य विधाका सन्दर्भमा दङ्गाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको दोस्रो चरण

सङ्ख्यात्मक दृष्टिले सन्तोषजनक नभए पनि गुणात्मक दृष्टिले उपलब्धिपूर्ण रहेको छ । केही नाटकमा जबर्जस्त रूपमा बौद्धिकता, वैचारिकता अनि दार्शनिकता लादिएको छ । कुनै नाटकहरूमा प्रयुक्त लामा संवादहरूले नाटकको मञ्चनीयतामा बाधा पुऱ्याएको देखिन्छ । निष्कर्षमा भन्नुपर्दा यो चरण नाटक विधाको उत्थानका निम्ति उपलब्धिपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको दोस्रो चरणमा सङ्ख्यात्मक हिसाबले थोरै पत्रिका प्रकाशित भए पनि गुणात्मक दृष्टिले यो चरण निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । यसै चरणको सुरुआत कर्ताका रूपमा आएको युगान्तकारी पत्रिका **अन्तर्ध्वनि** अहिले पनि निरन्तर प्रकाशित भइरहेको छ । त्यस्तै **छहरा, ऐसेलु**को योगदान पनि त्यत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । दोस्रो चरणमै प्रकाशन आरम्भ गरेको **गोचाली** दाङको मात्र नभएर नेपालकै थारू भाषामा प्रकाशित पहिलो थारू भाषाको पत्रिकाका रूपमा स्थापित रहेको छ । **गोचाली** पनि यस चरणको महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हो । दोस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा साहित्यका प्रायः विधाका रचनाहरू प्रकाशित भएका देखिन्छन् । यति हुँदा हुँदै पनि कविता विधाले आफ्नो वर्चस्व कायमै राखेको देखिन्छ । कविता विधाका विभिन्न भेदहरू मुक्तक, गीत, गजल जस्ता लघु रूपका रचनाहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । त्यस्तै कथा तथा नाटक विधाका उत्कृष्ट रचनाहरू पनि यस चरणमा प्रकाशित भएका छन् । आख्यानेतर गद्य अन्तर्गतका निबन्ध, समालोचना, पत्र, संस्मरण जस्ता विधाको पहिचान स्थापित गराउनमा पनि यस चरणमा प्रकाशित पत्रिकाले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । दङाली साहित्यलाई राष्ट्रिय प्रवाहमा समाहित गर्नमा यस चरणमा प्रकाशित पत्रिका सफल भएका छन् । यो चरणमा प्रकाशित पत्रिका दङाली साहित्यका मात्रै नभएर समग्र नेपाली साहित्यकै उपलब्धिका रूपमा रहेका छन् । जसले नेपाली साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । यस चरणमा प्रकाशित पत्रिकाले प्रतिष्ठित श्रष्टालाई स्थान दिनाका साथै नव श्रष्टाहरूलाई स्थापित गराउन खेलेको भूमिका विशेष उल्लेखनीय रहेको छ ।

३.४ तेस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको विधागत विश्लेषण

२०३४ सालमा स्थापना गरिएको **राप्ती साहित्य परिषद्**सँगै सुरु भएको दङाली साहित्यिक पत्रिकाको तेस्रो चरणमा पत्रिका प्रकाशनले निकै व्यापकता पाएको देखिन्छ । यस चरणमा करीब छ दर्जन पत्रिका प्रकाशित भएका देखिन्छन् । यस चरणका महत्त्वपूर्ण उपलब्धिका रूपमा **राप्तीदूत, राप्ती सन्देश, खलिहान, इन्द्रेनी, प्रवाह, पहल, बहिङ्गा, बिम्ब प्रतिबिम्ब, उत्साह, नवयुग, शब्द लहर** पत्रिका रहेका छन् । **राप्तीदूत**ले यस चरणकै उठान गर्ने ऐतिहासिक कार्य गरेको छ भने **राप्ती सन्देश**ले एक अङ्क मात्रै प्रकाशित भए पनि प्रगतिशील नेपाली साहित्यको विकासका निम्ति महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । **खलिहान** पत्रिका जसले नेपाली साहित्यलाई मौलिकता दिनमै आफूलाई समर्पित गऱ्यो । त्यस्तै **इन्द्रेनी** र **बिम्ब प्रतिबिम्ब** साहित्यिक हवाई पत्रिकाका महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हुन् । साथै **उत्साह**ले गजल विधालाई, **नवयुग**ले नाटक विधालाई, **शब्द लहर**ले मुक्तक विधालाई आफ्नो विधागत पहिचान बनाउँदै सम्बन्धित विधाको विकासका निम्ति महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । सबैभन्दा बढी पत्रिका प्रकाशित भएको

यो चरण साहित्यिक महत्त्वका दृष्टिले पनि त्यत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको यो चरणमा शैक्षिक संस्थाबाट, व्यक्तिगत रूपमा भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने उद्देश्यका साथ तथा संस्थागत रूपमा तिनै तहबाट पत्रिका प्रकाशन भएका देखिन्छ । विशेष गरेर विद्यार्थीहरूको पहलमा प्रकाशित पत्रिकाहरूमा उनीहरूले आफ्नो प्रतिभा माझ्ने अवसरका रूपमा पत्रिकालाई प्रयोग गरेका छन् । यो चरण स्थापित श्रष्टाको सम्मान गर्दै नयाँ श्रष्टालाई माथि उकास्नमा निकै महत्त्वपूर्ण सावित भएको छ । यस शीर्षक अन्तर्गत दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित विभिन्न विधाका महत्त्वपूर्ण रचनाहरूलाई यस शीर्षकमा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.४.१ कविताको विश्लेषण

दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरण पत्रिका प्रकाशनका दृष्टिले निकै उर्वर रहेको छ । यस चरणमा देखिएका करीब छ दर्जन पत्रिकाहरूको अध्ययनबाट के प्रष्ट हुन्छ भने दङाली साहित्यमा सबैभन्दा फस्टाएको विधा कविता हो । यस चरणका पत्रिकामा पनि सबैभन्दा बढी सङ्ख्यामा कविता विधाकै रचनाहरू प्रकाशित भएका देखिन्छ । यो चरणमा प्रकाशित पत्रिकामा पद्य कविताहरू निकै कम मात्रामा प्रकाशित भएका छन् । अझ भन्नुपर्दा पद्य कविताहरूलाई गद्य कविताले बिस्थापित गर्दै गएको छ । यो चरणमा प्रशस्त पत्रिकाहरू प्रकाशन भएकाले नवोदित श्रष्टाका लागि यो चरण निकै उपलब्धिपूर्ण रहेको छ । यस चरणका पत्रिकामा नवोदित श्रष्टाका कविता विधाका रचनाका साथै राष्ट्रिय स्तरमा पहिचान बनाइसकेका श्रष्टाहरूका उत्कृष्ट कविताहरू समेत प्रकाशित भएका छन् । नेपाली साहित्यको मूल धारमा देखिएको प्रबृत्तिलाई नै दङाली साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित कविताले आत्मसात गरेको पाइन्छ । यस चरणका कविताहरूमा देशको समसामयिक परिस्थितिको चित्रण विशेष रूपमा गरिएको पाइन्छ । दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको पहिलो तथा दोस्रो चरणमा पञ्चायती शासन व्यवस्थाको जगजगी भएकाले श्रष्टाहरू स्वतन्त्र रूपमा लेख्न पाइरहेका थिएनन् । त्यसैले उनीहरू राजनीतिबाट निरपेक्ष रहेर कविता सिर्जना गर्दथे तर पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्यसँगै राजनीति सापेक्ष रहेर पनि धेरै कविताहरूको सिर्जना भएका छन् ।

त्यस्तै देशमा 'जनयुद्ध'को थालनीसँगै देखिएको हिंसात्मक गतिविधिको विरोध गर्दै कविताहरू सिर्जना गरिएको पाइन्छ । यद्यपि केही श्रष्टाहरूले घुमाउरो पारामा तथा प्रष्ट रूपमै नेपालीको मुक्तिको लागि युद्ध थालनी भएको भन्दै युद्धको समर्थनमा समेत कविताहरू लेखेका छन् । युद्धको विरोध तथा समर्थन जे गरे पनि ती कविताहरूमा शान्तिको कामना गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै २०६२/०६३ को आन्दोलनसँगै राजतन्त्रको विरोध तथा गणतन्त्रको पृष्ठपोषण गर्दै लेखिएका कविताहरू पत्रिकामा प्रकाशित भएको देखिन्छ । यस अवस्थामा सडकमा उर्लिएको जनलहरलाई तेस्रो चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूले सम्बोधन गरेका छन् । त्यसैगरी पछिल्लो चरणमा राजनीतिमा देखिएको विकृतिदेखि वाक्क भएका नेपाली कविहरूले आफ्ना कवितामा राजनीति प्रतिको वितृष्णा भाव समेत प्रकट गरेका छन् ।

स्वतन्त्रता प्राप्तिका लागि आफ्नो सम्पूर्ण जीवन अर्पण गर्ने महान् योद्धाहरू जसले गर्दा आज हामी यो अवस्थामा आइपुगेका छौं । परिवर्तनको महान् लक्ष्य लिएर अगाडि बढेका तिनै युवाहरूलाई निरङ्कुश एवम् शोषक प्रबृत्तिका व्यक्तिहरूले देशघाती, फटाहा, हुल्याहाको संज्ञा दिँदै समाज धुमिल्याउने काम गरे पनि परिवर्तनकामी युवाहरू अविचलित भएर अगाडि बढेको प्रसङ्गलाई समेत यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित कविताले अभिव्यक्त गरेका छन् । जसको साक्ष्यका रूपमा **राप्ती-सन्देश** वर्ष १, अङ्क १ मा प्रकाशित अमर गिरीको *नयाँ सिर्जना* शीर्षकको कविताका यी अंशलाई लिन सकिन्छ :

हामीलाई बदमास भन कि तिमीहरू
हुल्याहा भन
हामीलाई विध्वंसक भन कि तिमीहरू
हत्यारा भन
तर साथीहरू सावधान ! होशियार !!
हाम्रो नयाँ सिर्जनामा काँप्नेहरूका जवाफ हुन् यी त
हामीले त नयाँ विरुवा रोप्न थालि राखेका छौं
*हामीले त नयाँ सिर्जना गर्न थालिराखेका छौं (**राप्ती-सन्देश,** वर्ष १, अङ्क १ : २०४०)*

स्वतन्त्रताका पक्षमा उभिएका परिवर्तनका स्वरहरूलाई निरंकुशताका मतियारहरूले विभिन्न आरोपहरू लगाउन खोजेकोमा त्यस बारेमा नेपालीलाई सावधान रहन कवितामा आग्रह गरिएको छ । साथै आफूहरू उनीहरूले भने जस्तो फटाहा, बदमास, हुल्याहा नभएर नयाँ सिर्जनाका विरुवा रोप्न अगाडि बढेको स्पष्टोक्ति कविले यस कवितामा दिएका छन् । साथै उनीहरूका यी आरोपहरू नयाँ सिर्जनादेखि डराएर आएका अभिव्यक्तिहरू भएको कवि बताउँछन् ।

सत्तामा पुग्नुभन्दा पहिले राष्ट्रियताका कुरा गर्ने नेताहरूलाई व्यङ्ग्य गर्दै लेखिएको उत्तमकृष्ण मजगैयाँको **अन्तर्ध्वनि** वर्ष २८, अङ्क ५ मा प्रकाशित *रातारात* शीर्षकको कवितामा यस्तो अभिव्यक्ति पाइन्छ :

कसरी यो जङ्गली खम्बा सऱ्यो रातारात
आफ्नो बास विदेशमा पऱ्यो रातारात
अघि-पछि नेताजीका नाराहरूभित्र
*उर्लिन्थ्यो त राष्ट्रियता ! मऱ्यो रातारात ? (**अन्तर्ध्वनि,** वर्ष २८, अङ्क ५ : २०६२)*

भारतीय विस्तारवादले सीमाना मिच्दै आएको प्रसङ्गलाई कविले यस कविताको विषयवस्तु बनाएका छन् । सीमा स्तम्भका रूपमा रहेका खम्बाहरू रातरात नेपाली भूमि मिच्दै सारिँदा साँझ नेपाली भूमिमा सुतेका सीमा क्षेत्रका नेपाली बिहान भारतीय भएर उठ्नु पर्ने विवशतालाई कवितामा व्यक्त गरिएको छ । साथै अघि-पछि आफूलाई राष्ट्रियताका पूजारी सम्झने र भारतीय बिस्तारवाद विरुद्ध चर्का नारा लगाउने नेताहरू नेपाली भूमि अतिक्रमित हुँदा समेत भारतीय प्रभुका सामु घुडा टेक्ने गरेको यथार्थलाई कविताले अभिव्यक्त गरेको छ । राष्ट्रियताका सवालमा कुर्लिने नेताहरू राष्ट्रियता सङ्कटमा पर्दा भने मौन बस्ने गरेको विकृत

स्थितिलाई कविताले सशक्त रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले निकै सबल रहेको यो कविता शैल्पिक दृष्टिले हेर्दा कविताका प्रत्येक पङ्ति मुक्तकीय संरचनामा रहेका देखिन्छन् ।

यस चरणका कवितामा युगीन सन्त्रासमय जनजीवनको चित्रण पाइन्छ । दण्डहीनता, हत्या, हिंसा आदिले सिर्जना गरेको मानवीय मूल्यको अवमूल्यनको प्रतिबिम्बन यस चरणका कविताहरूमा पाउन सकिन्छ । **खलिहान**को दोस्रो अङ्कमा प्रकाशित सुधा धितालको *मेरो मृत्युमा* शीर्षकको कवितामा यस्तै अभिव्यक्तिहरू पाउन सकिन्छ :

हो, आमा !
यहाँ जन्मदै छन् प्रशस्तै यमदूतहरू
तिम्री छोरी पर्नेछ निश्चय
ती कालरूपी राक्षसका दाह्राहरू बीच,
तैपनि, झम्टिए पनि तिम्री अबला छोरी,
हुक्का छोडी नरुनु आमा,
यहाँ रुन पाइँदैन ।
...
पहाडका छाँगाहरूमा खोज्न नभुल्नु
छुरीको धार छातीमा परेर
*घोप्टिएर पल्टिएको हुन सक्छु म त्यहाँ (**खलिहान**, वर्ष १, अङ्क २ : २०४३) ।*

प्रस्तुत कवितांशमा नेपाली धर्तीमा मानव होइन यमदूतहरू जन्मने गरेको भाव अभिव्यक्त भएको छ । ती राक्षसहरूबाट नेपाली छोरीचेलीहरू बलात्कृत हुँदा दोषीमाथि कारबाही नहुने, विभत्स हत्या गरिएका लाशहरू यत्रतत्र भेटिन सक्ने सन्त्रासमय स्थितिको चित्रण कवितांशमा गरिएको छ । आफ्ना छोरीचेलीको मृत्युमा आमाहरूले रुन समेत नपाउने स्थितिको चित्रण गर्दै मानवीय मूल्यहीनताको चरम स्थितिको शब्द चित्र कवितामा उतारिएको छ । गद्य लयमा रचना गरिएको यस कविता संरचनात्मक दृष्टिले भन्दा पनि भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले अत्यन्त सबल रहेको छ ।

२०६२/०६३ को जनआन्दोलनसँगै प्राप्त उपलब्धि संस्थागत गर्नलाई दबाब दिने किसिमका कविताहरू समेत यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा देखिन्छन् । नेपालीहरूलाई नयाँ नेपालको प्रत्याभूति हुन नपाइरहेको अवस्थामा उनीहरू सपनामै भए पनि नयाँ नेपाल देखेर निदाउन चाहन्छन् । यस्तै अभिव्यक्ति **बहिङ्गा** अङ्क ८ मा प्रकाशित पुरुषोत्तम खनालको *सपनीमा बाँच्न देऊ* शीर्षकको कवितामा देख्न सकिन्छ :

म हटारु
एकपसर नूनको लागि
एक पेट खान
एक फेरो लाज ढाक्नका लागि
पहाड मधेस धाउँदा धाउँदै
ढल्किएको मेरो उमेर

एकछिन भए पनि तरुनो रहन पाए
सपनीमा भए पनि नयाँ नेपाल देख्न पाए
जीवन सार्थक हुने थियो
आमा तिम्रो न्यानो काखमा यो शीर राख्न देऊ
*मलाई मीठो सपनीमा बाँच्न देऊ (**बहिङ्गा,** अङ्क ८ : २०६७) ।*

प्रस्तुत कवितांशमा एक पसर नून र एक पेट खानका लागि तराई पहाड गर्ने हटारुको समपनामै भए पनि नयाँ नेपाल देख्न चाहने उत्कट अभिलाषालाई अभिव्यक्त गरिएको छ । यथार्थमा नयाँ नेपाल देख्न नपाए पनि सपनामै भए पनि नयाँ समृद्ध नेपाल देख्न पाएमा जीवन सार्थक हुने भन्दै वर्तमान राजनीतिक विकृतिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । नयाँ नेपाल निर्माण गर्न चुनिएका जनप्रतिनिधिहरू स्वार्थमा नै अल्झिरहेको अवस्थामा राम्ररी दुई छाक खान नपुग्ने हटारुको देशप्रतिको चिन्ता प्रस्तुत कवितांशमा प्रकट भएको छ ।

त्यस्तै यस चरणका पत्रिकाहरूमा प्रकाशित कविताहरूमा राजनीतिक विकृतिका कारण प्रजातन्त्रप्रति नै वितृष्णाको भाव व्यक्त गरिएको पाइन्छ । यस्तै अभिव्यक्ति **इन्द्रेनी** वर्ष १, अङ्क ४ मा प्रकाशित नवराज पथिकको *प्रजातन्त्र* शीर्षकको कवितामा पाइन्छ :

कैयौँको आँशु खायो
कैयौँको रगत खायो
फटाहालाई दशैँ आयो
*जनताले के पायो ? (**इन्द्रेनी,** वर्ष १, अङ्क ४ : २०५२)*

प्रस्तुत कवितामा नेपालीले रगत र आँशु बगाएर ल्याएको प्रजातन्त्रमा फटाहाहरूले मात्र मोज मस्ती गरेको र सोझा सिधा जनताले केही नपाएको भाव व्यक्त गरिएको छ । यसबाट प्रजातन्त्रप्रति नै नेपालीहरूले प्रश्न चिन्ह उठाएको देखिन्छ ।

यस चरणका पत्रिकाहरूमा कविताको मध्यम रूप देखि लुघत्तम रूपसम्मका रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् । आयामगत दृष्टिले लघुत्तम रूपका भए पनि भाव तथा शैली संयोजनका दृष्टिले यस्ता रचनाहरू उत्कृष्ट रहेका छन् । खगी मञ्जरीको *दुई हाइकु* शीर्षकमा लेखिएको हाइकु यस्तै उत्कृष्ट रचना मध्येको एक हो :

मरेछु भने
अजम्बरी सम्झना
*स्वर्गमा भेट (**बिम्ब प्रतिबिम्ब** , विशेषाङ्क : २०६०) ।*

प्रस्तुत कवितामा यस लोकबाट मरेर गए पनि स्वर्गमा भेट हुन्छ भन्दै अमर प्रेमको महिमागान गरिएको छ । आयामका दृष्टिले छोटो भए पनि प्रस्तुत कविता भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले निकै सशक्त रहेको छ ।

गजलप्रधान पत्रिका **उत्साह**मा प्रकाशित राजेश राईको गजलले मानव जीवनको साश्वत सत्यको चित्रण यसरी गरेको छ :

फूल्न सक्यो भने सुन्दर फूल हुन्छ जिन्दगी
पलाउन सक्यो भने निर्मल मूल हुन्छ जिन्दगी

...

कर्म गर्न पाइलाहरू अगाडि बढाएनौँ भने
*भोलि आफ्नै लागि घातक शुल हुन्छ जिन्दगी (**उत्साह**, वर्ष १, अङ्क ४ : २०६२) ।*

प्रस्तुत गजल शेरहरूमा रूपक अलङ्कारका माध्यमबाट जीवनलाई फूलमा आरोपित गर्दै जीवन जगत्को साश्वत सत्यको चित्रण पहिलो शेरमा गरिएको छ । त्यसैगरी दोस्रो शेरमा जीवनलाई कर्मशील बनाउन सकिएन भने जीवन आफ्नै लागि घातक हुने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

दङाली पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरण पत्रिका प्रकाशनका दृष्टिले निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । यो चरणमा करीब छ दर्जन पत्रिका प्रकाशित भएको र ती पत्रिकाहरूमा पनि सबैभन्दा बढी कविता विधाका रचनाहरू नै प्रकाशित भएका छन् । यस चरणमा अधिकांशतः गद्य कविता प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस चरणमा भर्खरै उच्च शिक्षा आर्जन गर्न गएका विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा धेरै पत्रिकाहरू प्रकाशित भएका देखिन्छन् । त्यसैले गर्दा त्यस किसिमका पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूमा त्यति निखारता आउन भने सकेको छैन । यद्यपि गुणस्तरीय कविता सिर्जनाहरू पनि यस चरणमा प्रशस्त प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस चरणमा कविताको मध्यम रूप देखि लघुत्तम रूप हाइकु सम्मका कविता सिर्जनाहरू प्रकाशित भएका छन् । यस चरणमा देखिएको **उत्साह**ले गजल विधालाई आफ्नो विधागत पहिचान बनाउँदै यसलाई माथि उठाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ भने **शब्द लहर**ले मुक्तक विधालाई अङ्गाल्दै यसलाई समृद्ध तुल्याएको छ । यस चरणमा देखिएका कविताहरू शिल्प तथा भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले निकै सबल मानिन्छन् । गद्य कविताको वर्चस्व रहेको यस चरणमा थोरै सङ्ख्यामा भए पनि उत्कृष्ट पद्य कविताहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । अत्यधिक सङख्यामा पत्रिका प्रकाशित भएकाले नव आगन्तुक कविहरूका लागि यो चरण निकै नै उपलब्धिपूर्ण रहेको देखिन्छ । यो चरणमा प्रकाशित पत्रिकाहरूले धेरै कवि श्रष्टाहरूलाई स्थापित हुने अवसर प्रदान गरेका छन् । त्यसैले दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरण नेपाली कविता विधाको विकासका निम्ति निकै उपलब्धिपूर्ण रहेको छ ।

३.४.२ कथाको विश्लेषण

दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणमा आख्यान साहित्यले पनि फस्टाउने राम्रो अवसर पाएको देखिन्छ । यस चरणमा आख्यान साहित्य अन्तर्गतको कथा विधा निकै विकसित भएको पाइन्छ । कथा नेपाली जनमनको लोकप्रिय विधा भएकाले पनि यस विधाका रचनाहरू उल्लेख्य सङ्ख्यामा प्रकाशित भएका छन् । कथाको लघु रूप लघुकथा पनि यस चरणमा निकै लोकप्रिय बन्दै गएको देखिन्छ । यस चरणका पत्रिकामा नारायणप्रसाद शर्मा, इस्माली, डा. ऋषिराज बराल, मुकुन्द तुफान, नवीन विभास, उत्तमकृष्ण मजगैयाँ, पुरुषोत्तम खनाल, नित्यानन्द शर्मा, टीकाराम उदासी, महेन्द्र महक, दुर्गालाल के.सी, अमर शाह, के.एल. पीडित, पद्मप्रसाद

शर्मा, विज्ञान शर्मा, शरद देवकोटा, सविन प्रियासन जस्ता लब्ध प्रतिष्ठित तथा नव उदीयमान कथाकारहरूका कथा प्रकाशित भएका छन् । यस चरणमा प्रकाशित कथाहरूले समाजका निम्न वर्गका मानिसहरूप्रति गरिने अन्याय, अत्याचार, शोषण, उत्पीडनलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । प्रेमका विविध पक्षको चित्रण गर्दै आत्मीक प्रेमलाई उद्‌घाटन गरी लेखिएका कथाहरू पनि यस चरणमा प्रकाशित भएका छन् । युद्धकालीन सन्त्रासमय वातावरण, युद्धले निम्त्याएका दुष्परिणामहरू, राजनीतिक अस्थिरताका कारण उब्जिएका दुर्दशा तथा विभिन्न सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिएका थुप्रै कथाहरू यस चरणमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । समाजमा लिङ्ग तथा जातका आधारमा हुने भेदभावलाई पनि यस चरणका कथाले आफ्नो विषयवस्तु बनाएका छन् । दङाली पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणमा ०५० पूर्वका पत्रिकाहरूमा प्रायः प्रगतिवादी कथाहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । जाति तथा वर्गका रूपमा उभिएका पर्खालहरू भत्काउँदै समतामूलक समाज निर्माणको अपेक्षा यस्ता कथाहरूमा गरिएको छ । यस्तै एउटा प्रगतिवादी कथाको रूपमा **खलिहान**को पहिलो अङ्कमा प्रकाशित मोदनाथ प्रश्रितको *स्कूल जाने नानीहरू र भैंसी चराउने सानी* शीर्षकमा लेखिएको जेल छँदाको एक दिनको दैनिकीलाई लिन सकिन्छ । प्रश्रितले आफू जेल रहँदा स्कूल जाने नानीहरूमा देखेको वर्गीय विभेदलाई यस आख्यानको विषयवस्तु बनाएका छन् । देशका भावी निर्माताका रूपमा रहेका यी नानीहरूमा बाल्यावस्थामै देखिएको वर्गीय विभेदले शान्तिपूर्ण निकास पाउन नसक्ने भन्दै युद्धको सम्भावना देखाएका छन् । आख्यानका केही अंश यस्ता रहेका छन् : *स्कूल जाने नाङ्गा खुट्टेहरू, लङ्गडीहरू र साइकलवालहरूबाट पिटिनेहरू भैंसी चराउने सानीको जमातसित एक दिन अवश्य एकजुट हुनेछन् । तिनको स्कूलको अनुभव र यिनको पसिनाको अनुभवले नै भावी देशको लगाम र भार थाम्नेछन् । लङ्गडीलाई धक्याउने झराझुट्टे केटी, किशोरीहरूलाई जिस्क्याउने केटो र साथीलाई पिट्ने साइकलवाला भोलिका खुङ्खार पङ्तिमा हुनेछन् र सानीले हाँकेको युगको डढेलोमा पुतली झैँ खाक हुनु तिनको नियति हुनेछ (**खलिहान**, वर्ष १, अङ्क १ : २०४३)*। प्रस्तुत पङ्तिले आजका उच्च वर्गका स्कुले नानी र निम्न वर्गका नानीहरू (जो भैंसी चराउने सानीको पङ्तिमा रहेका छन्) बिच हुने द्वन्द्वको अवस्थालाई देखाएको छ । आज अपाङ्गहरूलाई धक्याउने, धनको रवाफमा केटीहरू जिस्क्याउने र निम्न वर्गका नानीहरूलाई पिट्दै हिड्ने व्यक्तिहरू भोलि तिनै सानीहरूको नेतृत्वमा हुने प्रलयबाट नष्ट हुने र त्यसपछि मात्रै समतायुक्त नेपालको निर्माण हुने भाव यस पङ्तिमा अभिव्यक्त भएको छ । लेखकको जेल छँदाको एक दिनको डायरीका रूपमा रहेको यस आख्यानले प्रगतिवादी स्वरलाई बुलन्द पारेको छ । समाजमा विद्यमान सबैखाले असमानताको अन्त्य गर्दै समुन्नत समाज निर्माणको उद्देश्य यस कथाले लिएको देखिन्छ । सामान्य बोलीचालीकै भाषामा लेखिएर सबै किसिमका पाठकका लागि बोधगम्य हुनु यसको भाषिक तथा शैलीगत विशेषता हो । सामान्य शैलीमा लेखिएको यस कथा भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले निकै नै सशक्त रहेको छ ।

समाजमा विद्यमान वर्गीय खाडलबाट युद्धजन्य अवस्थाको सिर्जना भएको भाव यस चरणका कथाहरूमा पाउन सकिन्छ । विभिन्न मुक्ति आन्दोलनले गरीबहरूलाई कुनै मुक्ति नभई अझ जन्जीरमा बाँधेको र घर न घाटको बनाएको अभिव्यक्ति यस चरणका कथाहरूमा पाउन

सकिन्छ । मुक्तिका नाममा टाँठाबाँठाले रजाइँ गर्ने र गरीबलाई साधनका रूपमा प्रयोग गर्दै दुरावस्थामा पुऱ्याएको विषयवस्तुलाई **बहिङ्गा**को पहिलो अङ्कमा प्रकाशित सौगात आचार्यको *एउटा मुक्तिको कथा* शीर्षकको कथाले अभिव्यक्त गरेको छ । दासताको जञ्जीरबाट मुक्तिको आकाङ्क्षा लिएर मुक्ति सभामा जाँदा आफू बस्दै आएको घरबाट मालिकले लखेटेको पीडादायी अवस्थाको चित्रण यस कथामा पाउन सकिन्छ । मालिक विरुद्ध उत्रिदा उल्टो पुलिसको गोली खानु परेको प्रसङ्गले नेपालको प्रशासनिक क्षेत्रमा देखिएको विसङ्गतिलाई प्रष्ट पारेको छ । कमैयाको कष्टपूर्ण जीवनलाई देखाइएको यस कथाका केही अंश हेर्दा : *'बाजे ! बाजे हजुर !' - 'का हो र मुसा !'* यस संवादबाट जिम्दारहरूले कमैयालाई गर्ने गरेको शोषणको झलक प्रष्ट पाउन सकिन्छ । उनीहरूको बोली त त्यति गिर्दो छ भने व्यवहार कस्तो होला त्यो त सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । छोटा-छोटा र सटिक संवादहरूको प्रयोग गरिएको यस कथाले ग्रामीण परिवेशलाई संवरण गरेको छ । ठाउँ-ठाउँमा थारू भाषाका संवादहरूको प्रयोग गरिएको यो कथा सामाजिक विकृति तथा गरीबहरूको दुरावस्थाको चित्रण गर्न सफल रहेको छ । जिम्दारका विरुद्धमा उभिदा ज्यान गुमाएको अवस्था देखिए पनि शोषणको विरुद्धमा उभिएको देखाइएकाले यसमा परिवर्तनको सङ्केत प्रष्टै पाउन सकिन्छ । यस्तै गरीबहरूको दीनहीन अवस्थालाई **राप्तीदूत**को तेस्रो अङ्कमा प्रकाशित पुरुषोत्तम खनालको *होली* शीर्षकको लघुकथाले चित्रण गरेको छ । ठूला अनि धनी भनाउँदाका कपडासँग पनि होली खेलिने तर तिनै साहुको घरमा काम गर्न बसेका गरीबहरूलाई रङ्गको टीका सम्म पनि नलगाइदिने विषम परिस्थितिको प्रस्तुति यहाँ पाइन्छ । गरिबीकै कारण चाडवाड तथा अन्य अवसरमा साथीभाइसँग खुशीका क्षणहरू बिताउनबाट बञ्चित वर्गको प्रतिनिधित्व यस कथाले गरेको छ । कथाका यी अंशले गरिबको विवशता अनि सङ्घर्ष गर्नु पर्ने बाध्यतालाई यसरी प्रकट गर्दछ : *भित्र बाहिर गर्दा उसलाई ठेस लाग्छ । उसको बुढी औंलाको नङनेर बाट रातो रगत बगेको देख्छ । त्यही रगतलाई आफ्नो औंलाले निधारमा टीका लगाई होली खेल्छ । मन मनै गरिबीको विरुद्ध जुझ्न र आफूलाई अपमान गर्नेहरूको विरुद्ध जुझ्न प्रतिज्ञा गर्छ (**राप्तीदूत**, वर्ष २१, अङ्क ३ : २०५५) ।* समाजिक विसङ्गतिका रूपमा रहेको वर्गीय असमानता र उनीहरूमाथि गरिने भेदभावपूर्ण स्थितिलाई प्रस्तुत पङ्तिले व्यक्त गरेको छ । यस्तै अन्यायले चरम सीमा नाघ्दा नै सङ्घर्षको बाध्यात्मक स्थिति सिर्जना हुने कुरा यस कथाले अभिव्यक्त गरेको छ । छोटो आयाममा संरचित यस लघुकथा सामाजिक विसङ्गतिको प्रस्तुतिका हिसाबले सफल रहेको छ ।

युद्धमय सन्त्रासको स्थितिको चित्रण पनि यस चरणमा प्रकाशित कथामा प्रशस्त पाउन सकिन्छ । द्वन्द्वरत पक्षबीच जतिबेला पनि हुनसक्ने सम्भावित युद्ध र त्यसमा पिल्सिएका नेपालीहरूको पीडादायी अवस्थाको प्रस्तुति कथाहरूमा पाइन्छ । बन्दुक, बम, बारुदको आतङ्क अनि कर्फ्युको चपेटामा गुम्सिएका सर्वसाधारणको स्थिति कथामा निकै सशक्त रूपमा आएका छन् । यस्तै कथाको साक्षीका रूपमा **बहिङ्गा**को दोस्रो अङ्कमा प्रकाशित नवीन विभासको *अस्पताल* शीर्षकको कथालाई लिन सकिन्छ । जसका केही अंशहरू यस प्रकार छन् : *हिँजोसम्म त भोक थियो, शोक थियो, रोग थियो । छन त सबथोक थियो । तर यति सारो सन्त्रास र भयावह थिएन । आज हो कि भोलि ? हराउँ न बिराउँ कतिखेर गइने हो सधैं मृत्युको प्रतिक्षामा बस्नु त*

*पर्दैनथ्यो (**बहिड्गा**, वर्ष ३, अङ्क २ : २०५९)* । पहिलेका दिनहरूमा जीवनयापनका समस्याहरू यथावत रहे पनि अहिलेको जस्तो सन्त्रासमय स्थिति नभएको भाव प्रस्तुत पङ्तिमा पाइन्छ । गरीबहरूका लागि भोक, रोग र शोक स्वीकार्य रहे पनि स्वतन्त्रता गुम्दा उनीहरूको धैर्य टुट्न जान्छ । दिनभर काम गरेर साँझ बिहानको छाक टार्ने गरीबका लागि सङ्कटकाल अनि कर्फ्यु साँच्चिकै सङ्कट भएर देखा पर्दछ । विना कारण सन्त्रासमा बाँच्नु पर्ने, दिनभर काम गरेर खान नपाउने अनि मृत्यु पर्खेर बाँच्नुपर्ने युद्धकालीन अवस्थाको जगजगी र विसङ्गत स्थितिको चित्रण प्रस्तुत कथामा गरिएको छ । बाहिर निस्कन नपाउँदा दिसा पिसाव ओछ्यानमै गर्नु पर्ने, बिरामी हुँदा उपचार गर्न जान नपाइने, आफ्नै घरमा पनि नारकीय एवम् जेल जीवन व्यतित गर्नु परेको युद्धावस्थाको प्रत्याङ्कन यस कथामा गरिएको छ । कथ्य भाषालाई लेख्य रूप दिइएकाले प्रशस्त स्थानीयताको झलक पाइने यो कथा भाषा शैलीगत दृष्टिले पनि उत्कृष्ट रहेको छ । कथाको मुख्य उद्देश्य युद्धकालीन अवस्थामा नेपालीहरूले भोग्नु परेका दुःख, कष्टहरूको चित्रण गर्नु रहेको देखिन्छ । त्यस्तै **आँखीझ्याल**को पहिलो अङ्कमा रहेको के.बी. उदयको *बैकल्पिक भोजन* शीर्षकको लघुकथाले पनि युद्धकालीन अवस्थाको चित्रण गरेको छ । नेपाल द्वन्द्वको चरम चपेटामा परेको अवस्थालाई परिवेश बनाएर लेखिएको यस कथामा गाई पाइन छोडेकाले गिद्धले मानिसका लासलाई बैकल्पिक भोजनका रूपमा लिएको विषय मूल कथ्यका रूपमा आएको छ । जसलाई पुष्टि गर्नाका लागि कथाका केही अंश लिँदा : *घना जङ्गलको खोल्सामा कुकुर र कौवाहरूले खाँदै गरेका दर्जनौँ मानिसका लासहरूलाई उनीहरूले त्यसरी नै लुछाचुडी सुरु गरे जसरी मरेको गाई-गोरुको लास (सिनो)लाई गर्दथे (**आँखीझ्याल**, वर्ष १, अङ्क १ : २०५९)* । प्रस्तुत वाक्यांशमा युद्धकालीन अवस्थामा अनाहकमा मारिएका नेपालीका वेवारिसे लास गाई-गोरुको भन्दा सहजै पाइने भन्दै गिद्धहरूले बैकल्पिक भोजनका रूपमा त्यसलाई खाने गरेको अभिव्यक्ति पाइन्छ । यस कथाले मानवमा हराउँदै गरेको मानवताप्रति व्यङ्ग्य गरेको छ । नेपाली-नेपाली बिचको युद्ध र मारामार, काटाकाटको स्थितिबाट दिनदिनै अनगिन्ति मानिस मर्ने गरेको यथार्थ कथामा पाइन्छ ।

यस्तै यस चरणमा प्रकाशित कथाहरूमा प्रेमका विविध पक्षको उद्घाटन पनि गरिएको भेटिन्छ । प्रेमका पाएको धोकाका कारण निरश जीवन बिताउन बाध्य हुनु परेको, धोकाकै कारण आत्महत्या गर्न विवश भएको, जीवन निस्सारता अनि मृत्युबोधतर्फ उन्मुख भएको तथा आत्मीक प्रेमलाई महत्त्व दिएर लेखिएका कथाहरू यस चरणमा प्रकाशित भएका देखिन्छन् । माया विना जीवन महत्त्वहीन हुने भन्दै आत्मीक प्रेमलाई नै यस चरणमा प्रकाशित कथाले महत्त्व दिएको देखिन्छ । यस्तै आत्मीक प्रेमलाई महत्त्व दिएको कथाका रूपमा **आमोद**को पाँचौँ अङ्कमा प्रकाशित अनोज कुमार खत्रीको *साँचो प्रेम* शीर्षकको कथालाई लिन सकिन्छ । जसका केही अंश यस प्रकार छन् : *वास्तवमा प्रेम भनेको धन दौलतसँग नभई दुई मुटु एक हुनु हो । लङ्गडो पनि मानिस हो उस्को पनि त जीवन छ (**आमोद**, अङ्क ५ : २०५१)* । प्रस्तुत वाक्यांशले प्रेम धन, सम्पत्ति र रूपसँग नभएर आत्मासँग गरिने कुरालाई अभिव्यक्त गरेको छ । साङ्ग हुँदादेखिको प्रेम अपाङ्ग भएपछि झन् बढेको र दुई आत्माको मिलन नै साँचो प्रेम भएको देखाउँदै कथाले आत्मीक प्रेमलाई उजागर गरेको छ । परिवारबाट निकै अवरोध आउँदा पनि कथाका मुख्य पात्रहरू आफ्नो प्रेमपथबाट विचलित भएका छैनन् ।

समाजमा प्रगतिको बाधकका रूपमा रहेको छुवाछुत प्रथालाई विषयवस्तु बनाएर पनि थुप्रै कथाहरू लेखिएका छन् । समाज आधुनिकताको दौडमा जतिसुकै अगाडि भए पनि समाजमा व्याप्त छुवाछुत प्रथा अझै अन्त्य हुन नसकेको यथार्थ यस चरणका कथामा अभिव्यक्त भएको छ । **प्रतिबिम्ब**को दोस्रो अङ्कमा रहेको पुरुषोत्तम खनालको *टिमुरी दिदी* शीर्षकको कथाले यस्तै भावभूमि अङ्गालेको छ । अघिपछि घरको सबै काम सम्हाल्ने टिमुरी दिदी दलितसँग बिहे गर्दैमा अछुत भएको र घरमा प्रवेश नपाएको अवस्थाको चित्रण कथामा गरिएको छ । जन्मदै कोही दलित भएर जन्मने अनि कोही बाहुन, क्षेत्री भएर जन्मने यो कस्तो अन्ध परम्परा ? यही अन्ध परम्पराको विरोध गर्दै छुवाछुत मुक्त समाजको निर्माण गर्ने उद्देश्य कथाले लिएको देखिन्छ । जसलाई पुष्टि गर्नाका लागि कथाका केही अंश आभार गर्न उचित हुन्छ : *समाजमा रहेको जातिप्रथा एउटा रोग हो भने छुवाछुत रोग बिग्रेको क्यान्सर, हामीलाई क्यान्सरले दुःख दिइरहेछ भने त्यसबाट भोलिका सन्ततिलाई मुक्त गर्न जातिप्रथा रोगको अन्त्य हुन जरुरी छ (**प्रतिबिम्ब,** वर्ष २, अङ्क २ : २०५९) ।* समाजमा विद्यमान सानो ठूलो जातलाई रोगका रूपमा हेरिएको प्रस्तुत वाक्यांशले छुवाछुतलाई क्यान्सर जस्तो भयानक रोगका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । त्यसैले यसबाट मुक्त हुनाका लागि समाजमा रहेको जाति प्रथाको अन्त्य गर्दै महिला र पुरुष दुई जाति मात्र हुनु पर्नेमा प्रस्तुत पङ्तिले जोड दिएको छ । त्यसैगरी समाजका वादी समुदायमा रहेको देहव्यापारको कु-परम्परालाई **प्रवाह**को तेस्रो अङ्कमा प्रकाशित नित्यानन्द शर्माको *उसको सपना* शीर्षकको कथाले प्रस्तुत गरेको छ । कथाले देह व्यापारमा लाग्न विवश बनाउन खोज्ने बाबु आमालाई कठ्घरामा उभ्याउँदै यस्ता परम्पराको अन्त्य आवश्यक रहेको देखाएको छ । देहव्यापारलाई गरिबी निवारणको माध्यम बनाउँदै आएका वादी समुदायमा विद्यमान यस परम्पराले समाजलाई विसङ्गतितर्फ धकेल्दै गरेकाले त्यसको अन्त्य देखाउनु कथाको अभीष्ट रहेको देखिन्छ । समाजमा जरा गाडेर बसेका कु-परम्परालाई अन्त्य गर्दै सु-संस्कृत र सभ्य समाज निर्माणको परिकल्पना कथाले गरेको छ ।

दङाली पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणमा कथा विधा निकै नै विकसित भएको देखिन्छ । यस चरणका कथाहरूमा वर्गीय विभेद र त्यसले सिर्जना गरेका असमानताका खाडलहरू प्रष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ । निम्न वर्गहरूले भोग्नुपरेका समस्याहरू, अशिक्षित समाजमा विद्यमान विभिन्न कु-परम्पराहरू, बेरोजगारी समस्या, युद्धमय सन्त्रास र मानव मनका कुन्ठाहरू तथा विसङ्गत सामाजिक विषयवस्तुमा नै यस चरणका कथाहरू केन्द्रित रहेको देखिन्छ । मुख्य रूपमा समाजका विसङ्गतिहरूको यथार्थ चित्रण गर्दै ती विकृति, विसङ्गतिबाट समाजलाई मुक्त बनाउने चेष्टा कथाहरूमा पाइन्छ । स्थानीय बोलीचालीको भाषा प्रयोग गरिएका कथाका साथै विभिन्न भाषिकाको प्रयोग गरिएका संवादहरू पनि कथामा देख्न पाइन्छ । यस चरणमा प्रकाशित कथाको मुख्य उद्देश्य क्रान्तिको अपरिहार्यतामा जोड, दासताबाट मुक्तिको चाहना, विसङ्गतिको अन्त्य गर्दै सभ्य समाज निर्माणको कामना, वर्ग विभेदको अन्त्य, आत्मीक प्रेममा जोड, जातिप्रथाको अन्त्य, विसङ्गतिको चित्रण गर्नु रहेको देखिन्छ । प्रायः कथाहरूमा ग्रामीण परिवेशको चित्रण पाइन्छ । भाषाशैली पनि परिवेश सुहाउँदो रहेको छ । कथामा प्रयुक्त सरल, सुबोध भाषाशैलीले सबै किसिमका पाठकको मन जित्न सफल भएको देखिन्छ । यद्यपि छिटपुट रूपमा बौद्धिक स्तरका कथाहरू पनि प्रकाशित नभएका भने होइनन् । तर पनि सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिएका सबै पाठकका लागि सम्प्रेषणीय कथाहरू नै प्रभावशाली देखिन्छन् ।

३.४.३ आख्यानेतर गद्यको विश्लेषण

परिमाणात्मक रूपमा पत्रिका प्रकाशनको निकै नै उर्वर कालका रूपमा दाङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणलाई लिनु पर्ने देखिन्छ । साहित्यका प्रायःजसो विधाहरूलाई यस चरणमा प्रकाशन यात्रा आरम्भ गरेका पत्रिकाले आफ्ना विभिन्न अङ्कहरूमा समेटेको पाइन्छ । यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकाहरूमा प्रकाशित सामग्रीमा रहेको विधागत विविधतालाई पुष्टि दिनाका लागि आख्यानेतर गद्यलाई उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । यस चरणमा आफ्नो प्रकाशन थालेका पत्रिकाहरूमा आख्यानेतर गद्यका रूपमा निबन्ध, पत्र, संस्मरण, समीक्षा/समालोचना आदि प्रकाशित भएको देखिन्छ । पत्रिका प्रकाशनको तीब्र बाढी नै आएको यस चरणका प्रायजसो सबै पत्रिकाहरूमा आख्यानेतर गद्यका कुनै न कुनै रचना प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका **राप्तीदूत, प्रवाह, बहिङ्गा, आँखी झ्याल, अतिरिक्त** लगायतका पत्रिकाहरूमा यस किसिमका रचनाहरू प्रकाशित भएका देखिन्छ ।

अन्याय, अत्याचारको विरोध, निरङ्कुशतन्त्रको विरोध, समाजमा व्याप्त विकृति, विसङ्गतिको प्रस्तुति, जीवनका विविध यामको उद्घाटन यस चरणका पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यका मूल कथ्यका रूपमा रहेको पाइन्छ । त्यसो त यथार्थ पनि यस चरणमा प्रकाशन आरम्भ गरेका पत्रिकामा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यको विषयवस्तुका रूपमा आएको देखिन्छ । नेपालको प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन र बयान पनि मूल कथ्यकै रूपमा यस किसिमका रचनामा आएको पाइन्छ । प्राकृतिक सुन्दरताले पेटको भोक मेटिदैन । प्राकृतिक सुन्दरता र सम्पदातले हामी जति नै सम्पन्न रहे पनि अन्य यावत् कुराहरूको अभावले गर्दा हामी बिपन्न छौं । हाम्रा थुप्रै बस्तीहरू अझै पनि एक मुट्ठि सामलको जोहोमा हप्तौं कुर्न बाध्य भएका विषय सन्दर्भ यस चरणका पत्रिकामा अत्यन्तै भावमय रूपमा प्रकाशित भएका छन् । **राप्तीदूत** वर्ष २८, अङ्क ५ मा गोविन्द आचार्यले लेखेको *डोल्पादेखि रोल्पासम्म* शीर्षकको निबन्धलाई यसकै उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । यही यात्रा निबन्धका केही अंशलाई उल्लेख गर्दा यस कुरालाई पुष्टि गर्न सकिन्छ : *दुई दिन नेपाल बन्द हुँदा नारा जुलुस लगाउने राजधानीले डोल्पामा हुने गरेको पुस्तौं पुस्ताको नेपाल बन्द र नाकाबन्दी थाहै पाएको छैन । आलु र वन्य कन्दमुलमा जीवन धान्छन् अधिकांश डोल्पालीहरू (**राप्तीदूत,** वर्ष २८, अङ्क ५ : २०६२) ।* सुदूर बस्तीहरू राजधानीको कोलाहल, घच्चा घमासानबाट बेखबर छन् । एक सितो भातको अभावमा कन्दमुलसँग पेटको भोक सौदा गर्ने ग्रामीण जनजीवनलाई टपक्क टिप्ने प्रयत्न आचार्यले यस लेखमा गरेका छन् । आजको मानव विवेकबाट चल्नुको साटो यान्त्रिकतातर्फ अघि बढिरहेको कुरालाई **बहिङ्गा**को पहिलो अङ्कमा प्रकाशित निर्मल गौतमको *कुकुर ! एक चिनारी !* शीर्षकको व्यङ्ग्यले निकै सशक्त रूपमा अभिव्यक्त गरेको छ । जसका केही अंश यस प्रकार छन् : *अब त हामी कुकुरका पछिपछि लाग्नुपर्ने स्थिति भइरहेको छ किनकि मानव अब यन्त्रसँगको नजदिकी सम्बन्धले गर्दा यन्त्र विनाको मानवको अस्तित्व नै छैन किनकि हामी विवेकको प्रयोग कम यन्त्रको प्रयोग ज्यादा गर्ने बानी परिसकेको कारण हाम्रो विवेक यन्त्रवत् भइसकेको छ । यस्तो सङ्कटको बेलामा बुद्धि प्रयोग गरी चल्ने र चलाउने एक मात्र जीव भनेको कुकुर नै हो (**बहिङ्गा,** वर्ष १, अङ्क १ : २०५७) ।* आधुनिकतासँगै मानिस विवेकभन्दा यन्त्रको भरमा चल्दा उसको

सिर्जनशीलता हराउँदै गएको भाव व्यक्त भएको यस पङ्तिले मानिसभन्दा कुकुरलाई विवेकशील प्राणीका रूपमा प्रस्तुत गर्दै आधुनिक मानवप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रकट गरेको छ । यसै व्यङ्ग्यकै अर्को पङ्ति यस्तो रहेको छ : *यस कुकुरको सौभाग्य नै भनौँ यस कुकुर सिधै ठूला दरबारमा बस्ने सौभाग्य समेत देखाइसकेको छ । चाँडै बौलाउने र रेविज सार्ने जस्ता खतराजन्य अवस्था विद्यमान भएको यस कुकुरमा नेपाली मौलिकपन भने भेटिन्छ । ... यो कुकुर आफ्नो मालिकप्रति पूर्ण बफादार रहन्छ । र, परि आएमा आफ्नो दरबारीया मालिकलाई ज्यानै दिएर पनि बचाउन हिम्मत गर्छ ... (**बहिङ्गा**, वर्ष १, अङ्क १ : २०५९)* । प्रस्तुत पङ्तिले नेपालका अवसरवादी नेताहरूलाई कुकुरका रूपमा प्रस्तुत गर्दै दरबारप्रति निकै बफादार रहने यस्ता कुकुरहरू जनताका लागि रेविज रोग जस्तै घातक हुने भाव व्यक्त गरेको छ । दरवार पुग्दा बफादारी देखाउन कुकुर जस्तै पुच्छर हल्लाउने नेताहरू दरबारका लागि मरिमेटे पनि जनताका लागि महामारीका रूपमा देखिएका छन् ।

यस चरणमा आख्यानेतर गद्य अन्तर्गतकै एउटा सशक्त विधाका रूपमा देखिएको संस्मरणले पनि मानव जीवनका विभिन्न अनूभूतिलाई प्रकट गर्दै साहित्यिक विकासका लागि खेलेको भूमिका अतुलनीय रहेको छ । बालक छँदा निश्चल एवम् खुशी रहने मानिस व्यवहारले च्याप्दै जाँदा अशान्त, असन्तुष्ट एवम् तनावग्रस्त हुने कुरालाई **बहिङ्गा**को अङ्क ७ मा उदय आलेको *जीवानुभूति* शीर्षकमा प्रकाशित गद्यले व्यक्त गरेको छ । जस्तै : *बाल्यकालमा रुँदा पनि हाँसो झल्कन्थ्यो अनुहारमा । गालामा आँशुका थोपा टल्कदा पनि मनमा द्वैष हुँदैनथ्यो । कति स्वच्छ, पवित्र र निष्टल हुन्थ्यो आत्मा, ती सुन्दर दिनहरूमा । ...आजभोलि हेर्छु गालामा आँशुका थोपा नभए पनि भित्र-भित्र रोइरहे जस्तो, जहिलेसुकै केही नपाए जस्तो, मनभरि अशान्ति बोकेर हिडिरहे जस्तो र निन्द्रामै व्यूझिएर दौडिए जस्तो । मान्छेको अनुहार जतिसुकै साबुनले धोए पनि भित्री मन भने मैलो रहे जस्ता (**बहिङ्गा**, वर्ष १०, अङ्क ७ : २०६६)* । मान्छेमा उमेर चढ्दै जाँदा असीम इच्छाहरू जाग्दै जाने र व्यवहारमा बाँधिनु पर्ने हुँदा मानिस सँधै अशान्त र असन्तुष्ट देखिने कुरालाई प्रस्तुत पङ्तिले अभिव्यक्त गरेको छ । बाल्यकाल र प्रौढ अवस्थाको तुलना गरिएका यी वाक्वांशमा मान्छेको मनमा रहेको अतृप्ताले गर्दा उसको मन कहिल्यै पवित्र हुन नसकेको भाव प्रकट भएको छ । यस चरणमा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यमा युद्धजन्य सन्त्रासबाट मुक्तिको चाहना राख्दै शान्तिको कामना समेत गरिएको पाइन्छ । युद्धकालीन अवस्थामा बेपत्ता भएका नागरिकका परिवारहरू आफ्ना परिवारका सदस्यको अवस्थाबारे जान्न आतुर रहेका कुरा पनि यस चरणका संस्मरणमा अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । यस्तै उद्देश्य लिएको आख्यानेतर गद्यको नमुनाका रूपमा **अतिरिक्त**को पाँचौँ अङ्कमा प्रकाशित नवीन विभासको *बेपत्ता परिवारसँग* शीर्षकको संस्मरणलाई लिन सकिन्छ । बेपत्ता नागरिकले भोग्नु परेका चित्कार अनि परिवारको सदस्य बेखबर हुँदा आहात भएका परिवारका गुनासाहरू प्रस्तुत गरिएको यस संस्मरणले शान्ति स्थापनाको उद्देश्य लिएको देखिन्छ । त्यस्तै समाजमा रहेको जातीय छुवाछुत/भेदभावको अन्त्यको कामना पनि यस चरणका आख्यानेतर गद्यमा पाउन सकिन्छ । जसको साक्ष्यका रूपमा **आखीझ्याल**को पहिलो अङ्कमा प्रकाशित जानकी सुनारको *अब कहाँ जाने दिदी ?* शीर्षकको गद्यलाई लिन सकिन्छ । यस गद्यले समाजका शिक्षित एवम् कुरीति विरुद्ध लागेका व्यक्तिहरूमा

समेत छुवाछुतको पर्दा हट्न नसकेको भाव व्यक्त गरेको छ । दलित भएकै कारण कोठा छोड्नु पर्दा अनि कोठा खोज्दा नपाउँदाका पीडालाई प्रस्तुत गद्यले आफ्नो विषयवस्तु बनाएको छ । प्रस्तुत गद्यमा अभिव्यक्त *'कहिले हुन्छ दुनियाँमा नारी र पुरुष मात्रको दुई जात ?'* भन्ने वाक्यबाट यसको उद्देश्य छुवाछुत मुक्त समाजको निर्माण रहेको भाव प्रष्ट हुन्छ ।

यस चरणमा आख्यानेतर गद्य अन्तर्गतको समालोचना विधाका उत्कृष्ट नमुनाहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । समालोचनाका क्षेत्रमा पनि हाल प्रभाववादी समालोचना हावी भएको देखिन्छ । कृतिले समालोचकमा के कस्तो प्रभाव छोड्न सफल भयो त्यसमै केन्द्रित रहेर गरिने समालोचना प्रभाववादी समालोचना हो । यस चरणमा केही त्यस्ता मूल्यवान समालोचनाहरू प्रकाशित भएका जो समालोचकीय परि पुऱ्याएर लेखिएका छन् । यस्तै समालोलचनाको साक्ष्यका रूपमा **राप्ती**को प्रवाह १ मा प्रकाशित चेतन आलेको *पारिजातको क्रमिक विकासको मोडमा 'तोरीबारी बाटा र सपनाहरू'* शीर्षकमा लेखिएको समालोचनालाई लिन सकिन्छ । यस रचनामा समालोचकले पारिजातका कृतिभित्रका राम्रा पक्षको मात्र होइन नराम्रा पक्षको समेत खुलेर चित्रण गरेका छन् । लेखिकाले 'कस्तो हुनुपर्छ' भन्नेतिर होइन 'कस्तो छ' तिर बढी ध्यान दिएको समालोचकको धारणा छ । साहित्य समाजको ऐना मात्र नभएर मीठो प्रेरणा दिने साथी पनि हो भन्दै उनले जनपक्षीय साहित्यकारले यी दुवैलाई ध्यान दिनुपर्ने कुरा यस समालोचनमा दर्शाएका छन् । पारिजात पहिलाका कृतिहरूमा निस्सारता र मृत्युबोधको दुर्गन्ध पाइने भन्दै *तोरीबारी बाटा र सपनाहरू*मा जीवनका नयाँ अर्थहरू उम्रिएकाले पारिजातको यस कृति प्रगतिशीलतातर्फ उन्मुख भएको समालोचकको ठम्याइ छ । सबैले बुझ्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण शब्दहरूलाई अङ्ग्रेजीमा राखिनुलाई कमजोरीका रूपमा प्रस्तुत गर्दै यी शब्दहरू नेपालीमा सामान्यीकृत गरी सबै पाठकका लागि बोधगम्य हुनुपर्ने उनी बताउँछन् । यस कृतिमा शैली एकदमै राम्रो भए पनि भाषामा समस्या भएको समालोचक बताउँछन् । स्तरीय तर सरल भाषाको प्रयोग गरिएको यो समालोचनामा कृतिका राम्रा तथा नराम्रा दुवै पक्षको खुलेर चर्चा गरिएको छ । समालोचकीय कसीमा यो समालोचना यस चरणको उदाहरणीय समालोचना बन्न पुगेको छ ।

प्राकृतिक छटाको वर्णनमा समेत यस चरणका आख्यानेतर गद्य निकै शक्तिशाली सावित भएका छन् । यात्राको क्रममा भोगेका अनुभवमा आधारित भएर लेखिएको **अतिरिक्त**को पाँचौं अङ्कमा रहेको निर्मोही दिलको *रारामा छुटेको मेरो मन*ले प्रकृतिको सुन्दरतालाई यसरी अभिव्यक्त गरेको छ : *राराको तिरैतिर भएर जुम्ला फर्कन हिँड्यौं हामी । सबै चुप थिए । रारा पटाक्ष हुनै लाग्दा मेरो दुई आँखाको चोपा-चेपा आँसु छल्किरहेथे । अन्तिम पटक पछाडि फर्किएँ म । रारा उस्तै सुन्दर थियो, विदाइको घाम रारामा हाँसिरहेको थियो, हामी जङ्गले बाटो छिर्दा (**अतिरिक्त**, वर्ष २, अङ्क ५ : २०६८) ।* राराको प्राकृतिक सौन्दर्यबाट मोहित भएका निर्मोही त्यस सुन्दर स्थल छाड्नुपर्दा निकै दुखित भएका छन् । आँखाभरि राराको सौन्दर्यलाई लिएर उनी आफ्नो गन्तव्यतर्फ लाग्न बाध्य भएका छन् । यस चरणका आख्यानेतर गद्यमा स्तरीय काव्यात्मक भाषा शैलीको प्रयोग भएको देखिन्छ । जस्तै : *बोल्न मन छैन । स्याउ चिसो । छानाबाट असिना ओइरिरहेछ बलेंसीमा । बाटामा धुमधुम असिना । चिसोले हात बउरेछन् । हेमा नदी चिसो गरी सुसेली मुन्तिर । हामी आगो फुक्दै-सेकिँदै । झमक्क साँझ भइसकेको छ (**अतिरिक्त**, वर्ष २,*

अङ्क ५ : २०६८) । छोटा-छोटा क्रियाविहीन वाक्यहरूद्वारा निर्मित यस गद्यमा भाषा शैलीगत वैशिष्ठ्य पाउन सकिन्छ । भाषा शैलीगत वैशिष्ठ्यले गर्दा यस चरणका केही आख्यानेतर गद्य बुझ्न सामान्य पाठकका लागि अलि जटिल हुने देखिन्छ ।

पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणमा आइपुग्दा आख्यानेतर गद्य निकै विकसित भएको देखिन्छ । यस चरणका सबैजसो पत्रिकाले आख्यानेतर गद्यलाई निकै महत्त्वका साथ स्थान दिएका छन् । यस चरणमा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यले समाजमा रहेका विभिन्न आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक विकृति विसङ्गतिलाई प्रस्तुत गरेका छन् । प्राकृतिक सुन्दरता, युद्धको सन्त्रासमय स्थितिको चित्रण आदि विषयवस्तुलाई समेत गद्यले प्रस्तुत गरेको छ । समाजमा व्याप्त विभिन्न असमानताको अन्त्य गर्दै समुन्नत समाज निर्माणको कामना, शान्तिको कामना, विकृति, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गर्नु, जीवन जगतका यथार्थलाई प्रकट गर्नु यस चरणका आख्यानेतर गद्यको मुख्य उद्देश्य रहेको देखिन्छ । यस चरणमा प्रकाशित गद्यहरू सरल, सुबोध, सुललित हुनाका साथै कतिपय रचनाहरू जटिल र दुर्बोध्य पनि रहेका छन् । सामान्य ग्रामीण बोलिचालीको भाषा र स्तरीय काव्यात्मक दुवै किसिमका भाषा यस चरणमा प्रकाशित आख्यानेतर गद्यको विशेषता रहेको छ । दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरणमा कविता विधा पछिको सशक्त विधाका रूपमा देखिएको आख्यानेतर गद्य समग्र नेपाली साहित्यमा मूल्यवान सावित भएको छ ।

३.४.४ नाटकको विश्लेषण

दङाली पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरण नाटक विधाका लागि सबैभन्दा समृद्ध चरणका रूपमा देखा पर्दछ । यस चरणमा पूर्णाङ्की र एकाङ्की दुवै किसिमका नाटकहरू प्रकाशित भएका छन् । अगाडिका चरणमा निकै थिचिएको नाट्य विधा यस चरणमा भने विकसित भएको देखिन्छ । यो चरण नाटक विधाका लागि सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिले समृद्ध रहेको छ । पहिलो र दोस्रो चरणमा नाट्य विधाका रचनाहरू निकै न्यून सङ्ख्यामा प्रकाशित भए पनि यस चरणमा भने नाटक प्रकाशनले व्यापकता लिएको देखिन्छ ।

यस चरणमा नाटकले आफ्नो विषयवस्तुलाई पनि व्यापक बनाएको देखिन्छ । नेपाली समाजबाटै विषयवस्तु लिइए पनि ती विषयवस्तुमा विविधता पाइन्छ । यस चरणका नाटकले समाजमा हुने गरेका थिचोमिचो, अन्याय, अत्याचार, शोषण, कुरीति, वर्गीय असमानता, युगीन त्रासदीलाई विषयवस्तुको रूपमा चयन गरेका छन् । त्यस्तै सीमा आसपासमा बसिरहेका नेपालीहरूले भोग्नु परेका समस्याहरू, एसएसबीको आतङ्क, चेलिबेटीहरूमाथि हुने गरेका दुर्व्यवहारका घटनाहरूलाई पनि यस चरणका नाटकले निकै मर्मस्पर्शी रूपमा प्रकट गरेका छन् । नेपाल भारत सीमा क्षेत्रमा बसोबास गरिरहेका नेपाली नागरिकहरूले भोग्नु परेका पीडाहरू अनि भारतीय गुण्डा र एसएसबीबाट हुने अत्याचारलाई **पहल**को वर्ष ९, अङ्क ४ मा प्रकाशित दुर्गालाल के.सी.को *जहाँ पुगिएला* शीर्षकको नाटकले प्रस्तुत गरेको छ । अत्याचारले बसी खान नदिए पछि बाध्य भएर कर्मथलो छोडेर जान विवश नाकावासीको पीडा नाटकमा यसरी अभिव्यक्त भएको छ : *ह्याँ दिनदिनै जिउँदै मनुभन्दा अन्यत्रै गएर एकैचोटी मर्नु बेस । गरेर खान पाइने ठाउँ भयो भने जसरी पनि त जिउ पाल्न सकिन्छ । ह्याँ त गरिखान पनि नपाइने भो ।*

*इज्जत जोगाउन गाह्रो भो, जिउ जोगाउन गाह्रो भो । दुनियाँलाई इज्जत लुटाएर कति दिन बसुँ यो पापी ठाउँमा ? (**पहल**, वर्ष ९, अङ्क ४ : २०६६) ।* नाकाबासीहरूले आफ्ना दश नङ्ग्रा खियाएर पनि दुई छाक राम्रोसँग खान पाएका छैनन्, उनीहरूले शान्तिको अनुभूति कहिल्यै गर्न पाएनन् । अस्मिता लुटाएर बेइज्जतपूर्ण जीवन जिइरहेका छन् नाकाबासीहरू । पल पल नाङ्गिरहेका छन् चेलीहरू, मेलापात गएका छोरीचेली कहिल्यै सकुशल घर फर्केनन् । चोरी, डकैतिको पराकाष्टा छ, राज्यले सुरक्षाको प्रत्याभूति दिन सकिरहेको छैन । यस्तो विषम परिस्थितिबाट आजित भएर आफ्नो घरबास छाड्दै गन्तव्यहीन बनेका नेपाली नागरिकका पीडालाई नाटकले प्रस्तुत गरेको छ । त्यस्तै कसैका नाममा सयौँ बिगाहा जमिन भएको तर कसैलाई साँझ बिहानको छाक टार्न पनि मुस्किल परेको सन्दर्भलाई पनि नाटकहरूले समेटेका छन् । व्यवहार चलाउन लिएको ऋणको ब्याज तिर्नमै गरिबका सारा दिन बितिरहेका छन् । भूमिको असमान वितरणले गर्दा दुईओटा वर्गको सिर्जना भएको छ-एउटा हुने खाने वर्ग र अर्को हुँदा खाने वर्ग । हुने खाने वर्गले हुँदा खाने वर्गलाई सदा दानवीय प्रबृत्ति लादिरहन्छन्, उनीहरूमाथि पशुवत् व्यवहार गरिन्छ । यस्तै वर्गीय असमानतालाई **राप्तीदूत**को छैटौँ अङ्कमा प्रकाशित नारायण प्रसाद शर्माको *पच्चिस बिगाहा* शीर्षकको नाटकले उजागर गरेको छ । एउटा व्यक्तिका नाममा पच्चिस बिगाहाभन्दा बढी जग्गा राख्न नपाउने सरकारी निर्णय र त्यसपछि आत्तिएका जमिन्दारहरूको मनोदसालाई चित्रण गर्न नाटक सफल रहेको छ ।

दश वर्षे सशस्त्र युद्ध र त्यसबाट आजित भएका नेपाली जनताको दर्दनाक अवस्थालाई नाटकले निकै सशक्त रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । युद्धकालीन अवस्थामा राज्य पक्ष र युद्धरत पक्षबीच हुने विभिन्न भ्कडपहरूमा अनाहकमा सर्वसाधारणहरूले ज्यान गुमाउनु परेको यथार्थ हाम्रा साम् ताजै छ । यिनै त्रासदीपूर्ण घटनाहरूलाई पनि यस चरणका नाटकले विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । दुवै पक्षबीच युद्ध चलिरहँदा धेरै नेपालीले अनाहकमा ज्यान गुमाउनु पऱ्यो । किसान, मजदूर, बृद्ध, बृद्धा, स्कूले बालबालिका जो कोही पनि बन्दुक, बारुदको शिकार बन्न पुगे । यस्तै विषयवस्तुलाई **नवयुग**मा प्रकाशित गुमान पाण्डेको *रित्तिएको काख* शीर्षकको नाटकले प्रस्तुत गरेको छ । जसका केही अंश आभार गर्दा विषयवस्तुको गाम्भीर्यता प्रष्ट हुन्छ : *कसरी भनु मैले बुढी आमालाई तिम्रा खेल्ने नानीहरू अब कहिल्यै तिम्रो काखमा आउन सक्दैनन् भनेर ! कसरी भनु मैले ? केरी श्रीमतीलाई तिम्रा कलेजोका टुक्रा बेबारिसे बमले क्षतविक्षत भएका छन् भनेर (**नवयुग**, वर्ष १, अङ्क १ : २०६२) ।* स्कूल गएका बच्चाहरू बाटैमा बमको शिकार भएको कारुणिक दृश्यलाई माथिको पङ्तिले प्रस्तुत गरेको छ । बच्चाको प्रतिक्षामा बसेका बाबु आमालाई छोराछोरी कहाँ गए भनिदिने ? प्रश्न अनुत्तरित छ । एउटी आमालाई त्यो भन्दा दुःखको कुरा के हुन सक्छ ? यिनै प्रश्नहरू नाटकमा उब्जिएका छन् । साथै यस चरणका नाटकमा त्रासदीपूर्ण युगको अन्त्य भई दीगो शान्ति स्थापना हुनुपर्ने आवाज पनि प्रबल भएको देखिन्छ । **नवयुग**मै प्रकाशित मित्रलाल पार्देको *के बुद्ध जन्मदैन ?* शीर्षकको नाटकले शान्ति स्थापनाको उद्देश्य लिएको छ । बुद्ध जन्मेको देशमा युद्ध हुनु दुर्भाग्य भएको भन्दै युद्ध कसैको हितमा नहुने भाव नाटकमा पाइन्छ । बुद्ध पुनः जन्मने र शान्ति स्थापना गरेरै छोड्ने भन्दै नाटकमा भनिएको छ : *अवश्य पनि*

*एक दिन बुद्ध जन्मनेछ । म विश्वास गर्छु एकदिन बुद्धले युद्धलाई तुर्लुङ्ग्याएर छाड्नेछ (**नवयुग**, वर्ष १, अङ्क १ : २०६२) ।* बुद्धको पुनर्जन्मसँगै युद्धको अन्त्य हुने भाव प्रस्तुत वाक्यांशमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । जे होस् युद्धकालीन समयको त्रासदीपूर्ण अवस्थाको चित्रण गर्दै दीगो शान्ति स्थापना हुनुपर्ने भाव यस चरणका नाटकमा प्रबल भएको पाइन्छ ।

जन्मदिने बाबुआमालाई छाडेर श्रीमानप्रति समर्पित भएका नारीहरूमाथि हुने अन्याय अत्याचारलाई पनि यस चरणका नाटकले सशक्त रूपमा उठाएका छन् । एउटा पतिब्रता नारीको अस्मितामाथि आफ्नै श्रीमानले प्रश्न उठाउँदा नारी सहेर बस्न सक्दैन भन्ने भाव **प्रवाह**को अङ्क तिनमा प्रकाशित सहदेव श्रेष्ठको *एउटा अवसान* शीर्षकको नाटकले व्यक्त गरेको छ । दिनदिनै जुवा तथा जाँड, रक्सीको आहालमा डुबेर श्रीमतीको सतित्वमा शंका गर्दै ज्यान लिन खोज्ने पुरुषलाई श्रीमतीले नै मारेको प्रसङ्ग नाटकमा आएको छ । नारी मन जति कोमल हुन्छ त्यति नै कठोर पनि हुन्छ भन्दै नाटकले अस्तित्व रक्षाका लागि नारी नरसिंहा पनि हुन्छे भन्ने भाव अभिव्यक्त गरेको छ । यस्तै जाँड, रक्सीमा सम्पत्ति सिध्याउने र परिवारप्रति अनुत्तरदायी रहने बाबुहरूको क्रियाकलापलाई **बहिङ्गा**को दोस्रो अङ्कमा प्रकाशित गोविन्द चीसको *सफल जीवन* नाटकले उजागर गरेको छ । साथै बालबालिकाको भविष्यप्रति सचेत रहन र समाजमा विद्यमान सम्पूर्ण विसङ्गतिको अन्त्य गर्दै देश विकासमा लाग्न नाटकले सबैमा आह्वान गरेको छ ।

समाजमा जरा गाडेर बसेको विधवा महिलाप्रतिको नकारात्मक धारणामा परिवर्तनको अपरिहार्यतालाई **आँखीझ्याल**मा प्रकाशित सहदेव श्रेष्ठको *रातो सारी* नाटकले अङ्गिकार गरेको छ । घरमा श्रीमती हुँदै पुरुषले अर्को विवाह गर्न हुने तर विधवा महिलाहरूले सारा जिन्दगी एक्लै बिताउनु पर्ने सामाजिक बन्धनलाई चुनौती दिँदै विधवाको पुनः विवाह भएको देखाएर नाटकले प्रगतिवादी विचारलाई अगाडि बढाएको छ । यौवनावस्थामै आफ्ना इच्छा, आकाङ्क्षालाई तिलाञ्जली दिएर बसेका विधवाहरूको पक्षमा नाटक उभिएको छ । यसैगरी सामाजिक बेथितिका रूपमा रहेको छुवाछुतको अन्त्यको उद्देश्य पनि यस चरणका नाटकले लिएको देखिन्छ । **राप्तीदूत**को पाँचौं अङ्कमा प्रकाशित नारायण प्रसाद शर्माको *अन्तर्जातीय विवाह* शीर्षकको नाटकले समाजमा विद्यमान छुवाछुत प्रथाको अन्त्यको अपेक्षा लिएको छ । ब्राह्मण र दलित (कामी) बीच विवाह भएको देखाएर नाटकले मानिस समयसँगै परिवर्तन हुने पर्ने विचार अभिव्यक्त गरेको छ ।

भोलिका देशका कर्णधारका रूपमा रहेका बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको ज्योतिबाट बञ्चित गर्न नहुने स्वर यस चरणका नाटकमा पाइन्छ । त्यस्तै युवाहरूमा देखिएको लागुपदार्थ दुर्व्यसनलाई पनि नाटकले विषयवस्तु बनाएका छन् । युवाहरूमा देखिएको दुर्व्यसनलाई **राप्तीदूत**को रजत विशेषाङ्कमा *छहारी* शीर्षकमा प्रकाशित डा. भागवत प्रसाद शर्माको नाटकले प्रस्तुत गरेको छ । दुर्व्यसनीको शिकार भएकाहरूलाई एउटा गुरुको माध्यमबाट पुनः सत्मार्गमा ल्याइएको देखाइएको यस नाटकले समाज सुधारको उद्देश्य बोकेको छ । बालबालिकालाई उचित शिक्षादीक्षा दिनुपर्ने, पढाइबाट बालबालिकाहरूलाई बञ्चित गर्न नहुने भाव **अतिरिक्त**को पहिलो अङ्कमा प्रकाशित कृष्ण शाह यात्रीको *लक्ष्मीपूजा* बाल एकाङ्कीले व्यक्त गरेको छ ।

देशमा विद्यमान विभिन्न असमानता, अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचोलाई पनि यस चरणका नाटकले आफ्नो विषयवस्तु बनाएका छन् । समाजको प्रगतिका बाधकका रूपमा रहेका गरिबमारा शोषकहरूको उछितो काढ्ने काम पनि नाटकले गरेको देखिन्छ । **बहिङ्गा**को पाँचौं अङ्कमा प्रकाशित शरद अधिकारीको *तमसुकको अन्त्य* शीर्षकको नाटकले जालझेल गरेर गरिबहरूमाथि शासन जमाइराख्न खोज्ने शोषकहरूको पतन देखाएको छ । सोझा सिधा जनतामा जब क्रान्तिको चेत आउँछ तब सबै शोषकहरू युगीन ज्वालामुखीमा जलेर बिलिन हुन्छन् भन्ने भाव नाटकले अभिव्यक्त गरेको छ । गरिबहरूमा आएको चेतना स्वर नाटकमा यसरी प्रकट भएको छ : *अब हामीले पनि पुरानो हिसाब किताब चुक्ता गर्नुपर्छ । गरिब झनै गरिब बनिरहने, धनी दिनदिनै धनी बनिरहने ? यस्तो अवस्थाको अन्त्य हुनुपर्छ (**बहिङ्गा**, वर्ष ७, अङ्क ५ : २०६३) ।* प्रस्तुत वाक्यांशले गरिबहरूमा देखिएको प्रतिशोधको भावनालाई अभिव्यक्त गरेको छ । गरिबहरू आफूहरू गरिब हुनाका कारण खोज्न र साहुको छक्कापञ्जा निर्मुल पार्न जागरुक भएको भाव माथिको पङ्तिमा प्रष्ट देख्न सकिन्छ । यी र यस्ता नाटकहरूले समाजमा हुने सम्पूर्ण अन्याय, अत्याचार र शोषण अन्त्यको उद्देश्य लिएको देखिन्छ ।

यस चरणका नाटकहरूमा मानव जीवनका जटिलताहरू, समाजमा विद्यमान विभिन्न कुप्रथाहरू, उच्च वर्गले निम्न वर्गका व्यक्तिमाथि गर्ने अन्याय, अत्याचार, युद्धकालीन त्रासदी, युवा वर्गमा देखिएको दुर्व्यसनी, भारतीय विस्तारवाद र त्यसको चपेटामा परेका नाकाबासीका समस्याहरू, नारी अस्मिताको लिलाम गर्न उद्दत दानव बृत्तिका मानवको चित्रण गरिएको छ । यस चरणका नाटकहरू जे जति कोणबाट लेखिए पनि ती नाटकहरूमा शान्त, समुन्नत, समतामूलक र सुसंस्कृत समाजको निर्माण गर्ने उद्देश्य नै प्रमुख रूपमा आएको छ । केही नाटकमा पात्रमा दर्शन थोपरिएको हुनाले नाटक पट्यार लाग्दा देखिन्छन् । यस चरणका नाटकमा स्तरीय भाषाको प्रयोग गरिएको छ । नाटकमा पुरानो विचारधाराको र नयाँ विचारधाराको, युद्धप्रेमी र युद्धविरोधी, उच्च वर्ग र निम्न वर्ग आदि विभिन्न किसिमका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । नाटकमा पुरानो पुस्ता र नयाँ पुस्ता बीच सङ्घर्ष देखाई नयाँ पुस्ताको विजय भएको देखाइएको छ । जसबाट पुराना गलत परम्पराको अन्त्य र नयाँ मूल्य मान्यताको स्थापना हुनु पर्ने स्वर बुलन्द भएको छ । कतिपय नाटकहरूलाई यसरी राजनीतिकरण गरिएको छ कि जुन नाटक नभएर पार्टीका घोषणापत्र हुन् । यसरी नाटकको कला र भाव पक्षलाई उपेक्षा गरिएर नाटकमा राजनीतिक विचार लादिनुलाई यस चरणको सीमाका रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ ।

३.५ निष्कर्ष

नेपाली साहित्यलाई आजको स्थितिसम्म पुऱ्याउनका लागि विभिन्न पत्रिकाहरूले खेलेको भूमिका अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण सावित भएको छ । भारतीय भूमिबाट सुरु भएको नेपाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको सिलसिला दाङका सन्दर्भमा पनि मिल्न गएको छ । दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको सुरुआत पनि भारतीय भूमिबाटै प्रकाशित **विप्लव, सन्देश** जस्ता पत्रिकाबाट भएको मानिन्छ । राजधानी तथा देशका अन्य भागमा प्रकाशित पत्रिकाले झैँ दङाली पत्रिकाले पनि नेपाली साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । प्रकाशनको पाँच दशक लामो

कालखण्डमा दाङमा पनि थुप्रै साहित्यिक पत्रिकाहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । **विप्लव, सन्देश, ज्योत्स्ना, मानसप्रभा, अन्तर्ध्वनि, गोचाली, छहरा, ऐसेलु, राप्तीदूत, राप्ती सन्देश, खलिहान, इन्द्रेनी, पहल, बहिङ्गा**लाई दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा महत्त्वपूर्ण प्राप्तिका रूपमा लिनु पर्ने देखिन्छ । अझ भन्नु पर्दा यी पत्रिकाहरू समग्र नेपाली साहित्यिक पत्रिकाकै महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हुन भन्न सकिन्छ ।

प्रकाशनको पाँच दशक लामो कालखण्डमा दाङ अनि समग्र राप्ती क्षेत्रको साहित्यिक गतिविधिलाई अघि बढाउन पत्रिकाहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । पत्रिका प्रकाशनको यो लामो समयावधिमा विधागत विविधता भएका पत्रिकाका साथै केही विधागत विशिष्टता भएका पत्रिकाहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । मूलतः दङाली साहित्यिक पत्रिकाले विधागत विविधतालाई नै आत्मसात गरेको देखिन्छ । नेपाली साहित्यका प्रायः विधाहरूलाई स्थान दिँदै ती विधाको विकासमा दङाली साहित्यिक पत्रिकाले खेलेको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ । पत्रिकाहरूले राष्ट्रियस्तरका श्रष्टाका रचनाहरूका साथै नव श्रष्टाका रचनाहरूलाई पनि स्थान दिँदै आएका छन् । पत्रिका प्रकाशनको आरम्भिक चरणमा साहित्य सिर्जनामा देखिएका श्रष्टाहरू अहिले राष्ट्रिय स्तरमा आफ्नो पहिचान स्थापित गर्न सफल भइसकेका छन् । शैक्षिक संस्थाबाट आरम्भ भएको पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा व्यक्तिगत रूपमा उद्देश्यमूलक पत्रिका र संस्थागत पत्रिका प्रकाशनले पनि गति लिएको देखिन्छ । दङाली साहित्यलाई राष्ट्रिय प्रवाहमा समाहित गर्न दङाली पत्रिकाले खेलेको भूमिकालाई महत्त्वपूर्ण योगदानका रूपमा लिन सकिन्छ । चेतनाको स्तर बढाउन, शोषित, पीडित समुदायमा क्रान्ति चेत फिजाउनमा पत्रिकाको योगदान निकै उपलब्धिपूर्ण रहेको छ । अवसरको अभावमा लुप्त रहेका दङाली सर्जकहरूलाई रचना प्रकाशनको अवसर दिई साहित्यिक फाँटमा ल्याउनु, शैक्षिक एवम् बौद्धिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउनुलाई पनि दङाली साहित्यिक पत्रिकाको योगदानका रूपमा लिन सकिन्छ ।

साहित्यका विभिन्न विधाहरूको विकासमा दाङका पत्रिकाले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । पत्रिका प्रकाशनको यो समयावधिमा सबैभन्दा बढी विकसित विधाका रूपमा कविता विधा नै देखा परेको छ । कविता विधामा पनि गद्य कविता लेखनले निकै व्यापकता पाएको देखिन्छ । त्यसका अतिरिक्त कथा, निबन्ध, संस्मरण, पत्र, समालोचना, नाटक आदि विधाहरूले पनि फस्टाउने राम्रो अवसर पाएका छन् । कथा विधाका निकै उत्कृष्ट रचनाहरू प्रकाशित हुनुले दङाली साहित्यलाई नेपाली साहित्यको मूलधारमा समाहित गर्न धेरै सहयोग पुगेको देखिन्छ । सुरुका चरणमा न्यून सङ्ख्यामा प्रकाशित हुने नाटक विधाका रचनाहरूले पछिल्लो चरणमा राम्रै उपस्थिति जनाएका छन् । त्यसैले साहित्यका प्रायः सबै विधाको विकासका लागि दङाली पत्रिकाको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको देखिन्छ । पत्रिकाहरूमा प्रकाशित कतिपय रचनाहरू साहित्यिक महत्त्वका दृष्टिले निकै उच्च कोटीका रहेका छन्, यी रचनाहरूलाई दङाली मात्र नभएर समग्र नेपाली साहित्यकै महत्त्वपूर्ण प्राप्तिका रूपमा लिनु पर्ने देखिन्छ । यिनै विविध कारणहरूले गर्दा नेपाली साहित्यको विकासमा दाङका साहित्यिक पत्रिकाको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको पाइन्छ ।

प्रवृत्तिगत रूपमा हेर्दा दाङका पत्रिकाहरूमा प्रकाशित साहित्यिक रचनाहरूले साझा प्रवृत्तिलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ । सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक क्षेत्रमा देखिएका विकृति

विसङ्गतिको चित्रण, यथार्थको प्रस्तुति, प्रेमका विविध पक्षको उद्घाटन, देशभक्ति, राष्ट्रिय स्वाधीनता रक्षाका सवाल आदि विषयवस्तुलाई दाङका साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । अशिक्षा, बेरोजगारी र आर्थिक बिपन्नताका कारण दक्ष युवा शक्ति विदेशिनु परेको अवस्था, सामन्तहरूको शोषण, अन्धविश्वास, विधवा एवम् नारीलाई समाजले हेर्ने दृष्टिकोण, धर्म एवम् संस्कृतिका नाममा भइरहेका अन्याय, अत्याचार आदि विभिन्न विषयवस्तुलाई यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गर्ने काम पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूले गरेका छन् । मानव जीवनका जटिलताहरू, समाजमा विद्यमान विभिन्न कुप्रथाहरू, उच्च वर्गले निम्न वर्गका व्यक्तिमाथि गर्ने अन्याय, अत्याचार, युद्धकालीन त्रासदी, युवा वर्गमा देखिएको दुर्व्यसनी, सीमाबासीसम्म अन्य नागरिक सरह पुग्न नसकेको राज्यको दृष्टि, नाकाबासीका समस्याहरू आदि सन्दर्भलाई पनि साहित्यिक रचनाहरूले छर्लङ्ग पारेका छन् । पत्रिका प्रकाशनका सुरुका चरणमा प्रकाशित रचनाहरूमा शोषण, दमन तथा निरङ्कुशता विरुद्ध विद्रोहको स्वर निकै उच्च रहेको छ । यस चरणका रचनाहरूमा दासताको अन्त्य र मुक्तिको चाहना प्रबल देखिन्छ । त्यस्तै पछिल्लो समयावधिमा प्रकाशित रचनाहरूले राजनीतिमा देखिएको छाडापनको चित्रण गर्दै नयाँ नेपाल निर्माणप्रति शङ्का भाव प्रकट गरेका छन् । विविध विषयवस्तुमा आधारित भएर लेखिएका विभिन्न विधाका रचनाहरूमा शान्त, समुन्नत, समतामूलक र सुसंस्कृत समाजको निर्माण गर्ने उद्देश्य नै प्रमुख रूपमा आएको छ । यसरी साहित्यिक विकासका साथै सभ्य तथा सुसंस्कृत समाज निर्माणमा पनि पत्रिकाले महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको देखिन्छ ।

परिच्छेद-चार

उपसंहार तथा निष्कर्ष

४.१ उपसंहार

भारतीय भूमिबाट प्रकाशित **विप्लव** र **सन्देश**ले कोरेको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको गोरेटो यहाँसम्म आइपुग्दा निकै फराकिलो भइसकेको छ । सन् १९५५ मार्चबाट सुरु भएको दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन श्रृङ्खला निरन्तर गतिशील बन्दै आएको छ । नेपाली पत्रकारिताको सुरुआत साहित्यिक पत्रकारिताबाट भए झैँ दाङमा पनि पत्रकारिताको सुरुआत साहित्यिक पत्रकारिताबाटै भएको देखिन्छ । प्रकाशनको झन्डै छ दशक लामो समयावधिमा दाङमा करीब सात दर्जन साहित्यिक पत्रिकाहरू प्रकाशन भएका छन् । फाट्टफुट्ट रूपमा प्रकाशित हुँदै बन्द हुँदै गइरहेको पत्रिका प्रकाशन सिलसिलाले बहुदलीय व्यवस्थाको थालनीसँगै गति लिएको पाइन्छ । बहुदलीय व्यवस्थाको आरम्भ पूर्व केही पत्रिकाहरू प्रकाशित भए पनि ती पत्रिकाहरूमा शासकीय कुदृष्टि परेपछि पत्रिका प्रकाशनले निरन्तरता पाउन सकेन । निरङ्कुश शासन व्यवस्थाको विरुद्धमा रचनाहरू प्रकाशित गर्न नपाइने अवस्थामा पत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीकै कारण पत्रिकाहरूको प्रकाशन यात्रा नै अबरुद्ध हुन पुग्यो । विविध कारणले प्रकाशन यात्रालाई बिचमै रोकी हाल निरन्तरतामा रहेका तथा निरन्तरतामा नरहेका ती पत्रिकाहरू पत्रिका प्रकाशनको पृष्ठभूमि निर्माण र साहित्यिक दुवै दृष्टिले निकै मूल्यवान सावित भएका छन् । पञ्चायतकालीन अवस्थामा शासकको नजर छल्दै क्रान्ति चेतना फैलाउनमा पत्रिकाहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । निरङ्कुश शासनको विरोध गर्दै जनतालाई निरङ्कुशताका विरुद्ध लाग्नमा पत्रिकाहरूले निकै अभिप्रेरित गरेको पाइन्छ । त्यसैले पत्रिकाहरूलाई परिवर्तनको संवाहकका रूपमा पनि लिनु पर्ने देखिन्छ । त्यस्तै समाजमा व्याप्त विकृति, विसङ्गति, असमानता, वर्ग भेदको चिरफार गर्दै समतामूलक, सुसंस्कृत समाज निर्माणमा पत्रिकाहरूले खेलेको भूमिकाले पत्रिकाको मूल्यलाई उच्च बनाएको छ । विविध विषयवस्तुको चित्रण गर्दै साहित्यका विभिन्न विधाको विकासमा दङाली साहित्यिक पत्रिकाले दिएको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय राखिएको छ । शोध परिचयको सुरुमा विषय परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसपछि प्रस्तुत शोधकार्यका समस्या के-के हुन् तिनलाई राखिएको छ, जसमा मूलतः तीनओटा समस्याहरू रहेका छन्- दाङका साहित्यिक पत्रिकाहरूको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि के-कस्तो रहेको छ ?, साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा के-कस्ता चरणहरू देखा परेका छन् ? र दाङका साहित्यिक पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा के-कस्तो योगदान दिएका छन् ? शोधकार्यको उद्देश्यमा माथि उल्लेखित समस्या बमोजिमका उद्देश्य राखिएको छ । दाङको साहित्यिक इतिहास तथा साहित्यिक पत्रिकाका बारेमा लेखिएका लेख तथा समीक्षात्मक टिप्पणीलाई पूर्वकार्यको समीक्षाका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसपछि अध्ययनको

औचित्यमाथि प्रकाश पारिएको छ । अध्ययनको सीमा, सामग्री सङ्कलन विधि, सैद्धान्ति ढाँचा र शोधविधि र अन्त्यमा शोधपत्रको रूपरेखा के-कस्तो रहने त्यस बारेमा जानकारी दिइएको छ ।

दोस्रो अध्याय दाङका साहित्यिक पत्रिकाको विकासक्रम तथा चिनारी शीर्षकको रहेको छ । यस अध्यायभित्र दाङमा साहित्यिक पत्रिकाको विकास क्रमलाई चरणगत रूपमा विभाजन गर्दै प्रत्येक चरणमा देखिएका पत्रिकाहरूको सङ्क्षिप्त चिनारी दिइएको छ । पत्रिका प्रकाशनको झन्डै छ दशक लामो यो समयावधिमा करीब सात दर्जन पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ । दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको यो यात्रामा नेपाली भाषाका अतिरिक्त विभिन्न भाषा भाषिकाका साहित्यिक पत्रिकाहरू पनि प्रकाशित भएको देखिन्छ । २०२८ सालमा प्रकाशित **गोचाली** थारू भाषाको नेपालकै पहिलो पत्रिका हो । शैक्षिक संस्था अथवा विद्यार्थीहरूको प्रयासमा प्रकाशित पत्रिकाबाट सुरु भएको पत्रिका प्रकाशन परम्परालाई भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने उद्देश्यका साथ व्यक्तिगत रूपमा प्रकाशन गरिएका पत्रिकाले र साहित्यिक संस्थाबाट प्रकाशित पत्रिकाले समृद्ध बनाउँदै लगेका छन् । साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको करीब आधा हिस्सा शैक्षिक संस्था अथवा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले नै सम्हाल्दै आएको अध्ययनबाट प्रष्ट हुन्छ । तर संस्थागत रूपमा प्रकाशित र गुणात्मकतालाई ख्याल गर्ने पत्रिकाहरू नै अहिले निरन्तरतामा रहेका छन् । **विप्लव, सन्देश, ज्योत्स्ना, मानस-प्रभा, अन्तर्ध्वनि, गोचाली, छहरा, ऐसेलु, राप्तीदूत, राप्ती सन्देश, खलिहान, इन्द्रेनी, पहल, बहिङ्गा** दङाली साहित्यिक पत्रिकामा महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हुन् । यिनै विभिन्न पत्रिकाहरूको प्रकाशनको पृष्ठभूमि, पत्रिका प्रकाशनको उद्देश्य, प्रकाशन, सम्पादन, पत्रिकाले झेल्नु परेका समस्याहरू, पत्रिकाको किसिम आदि बारे जानकारी दिइएको यस अध्यायको अध्ययनबाट दङाली साहित्यिक पत्रिकाका बारेमा जान्न सहज हुने देखिन्छ । विभिन्न कालखण्डमा प्रकाशित यी दङाली साहित्यिक पत्रिकाले दङाली साहित्यलाई राष्ट्रिय प्रवाहमा समाहित गर्दै नेपाली साहित्यको विकासमा दिएको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

चौथो अध्यायमा दाङका साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित प्रतिनिधि रचनाहरूको विश्लेषण गरिएको छ । प्रतिनिधि रचना छनौटको आधार विषयवस्तु तथा भावगत गहनता र शिल्प संरचनागत सबलतालाई बनाइएको छ । यस अध्यायमा दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनका तिन चरणमा देखिएका विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरूको चरणगत रूपमा विश्लेषण गरी योगदानको निरूपण गरिएको छ ।

कविताको पद्य भेद अन्तर्गतका कविता, गीत, गजल, मुक्तक, हाइकु जस्ता रचनाहरूको नै सबैजसो पत्रिकाहरूमा आधिक्यता पाइन्छ । पत्रिकाको करीब आधा भाग कविता विधाले नै ओगटेको देखिन्छ । त्यस्तै कथा विधाका रचनाहरूले पनि पत्रिकामा बाक्लो उपस्थिति जनाएका छन् । निबन्ध, संस्मरण, पत्र, समीक्षा/समालोचना विधाका रचनाहरू पनि पत्रिकामा प्रकाशित देखिन्छन् । सङ्ख्यात्मक तल माथि भए पनि सबै विधाका रचनाहरू विषयवस्तु तथा भाव सम्प्रेषणका हिसाबले प्रभावकारी रहेका छन् । विकृति विसङ्गतिको प्रस्तुति, मुक्तिको चाहना, राष्ट्रियता, प्रणय भावको अभिव्यक्ति, धर्मका नाममा विभिन्न जाति, विधवा तथा महिलामाथि हुने अत्याचारहरू, उच्च वर्गले निम्न वर्गप्रति गर्ने अन्याय, अत्याचार, बेरोजगारी तथा आर्थिक

बिपन्नताका कारण विदेशीने गरेको युवा जनशक्ति, युगीन त्रासदी, युवाहरूमा देखिएको दुर्व्यसनी आदि विषयवस्तुगत प्रवृत्तिलाई दङाली पत्रिकामा प्रकाशित प्रायः विधाका रचनाहरूले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । शास्त्रीय छन्द ढाँचामा लेखिएका र गद्य लयमा लेखिएका दुवै किसिमका कविताहरू शिल्प तथा भाव दुवै दृष्टिले निकै सबल रहेका छन् । कथा विधाका रचनालाई पनि गम्भीर विषयवस्तु तथा प्रभावकारी प्रस्तुतिले स्तरीय बनाएको छ । न्यून सङ्ख्यामा देखिए पनि विषयवस्तु तथा भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले नाटक विधाका रचनाहरू निकै सफल रहेका छन् । कविता विधाका केही रचनाहरूमा संरचना पक्षमा केही विचलन भएको देखिए पनि भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले ती रचनाहरू सशक्त रहेका छन् । दङाली पत्रिकाका विभिन्न अङ्कमा प्रकाशित आख्यानेतर गद्य अन्तर्गत रहेका निबन्ध, पत्र, संस्मरण पनि साहित्यिक मूल्यका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । अभिव्यक्तिगत प्रभावकारिता, विषयवस्तुगत प्रस्तुति, भाव सम्प्रेषणमा सशक्तता, शैल्पिक सचेतता यी विविध कोणबाट हेर्दा आख्यानेतर गद्यले दङाली साहित्यिक पत्रिकालाई थप उचाइमा पुऱ्याएको छ । नैतिक आग्रह, सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक विकृति र विसङ्गतिको प्रस्तुति, देशप्रेमी भावनाको अभिव्यक्ति यस्ता रचनामा मूल कथ्य एवम् विषयवस्तुगत प्रवृत्तिका रूपमा रहेका छन् ।

शोधपत्रको चौथो तथा अन्तिम अध्यायमा उपसंहार तथा निष्कर्षलाई राखिएको छ । यस शोधपत्रको अध्यायगत कार्यको समीक्षा र दाङका साहित्यिक पत्रिकाका प्राप्ति र सीमालाई निष्कर्षमा उल्लेख गरिएको छ ।

दङाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनले नेपाली साहित्यिको विकासका निम्ति महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ । दाङमा लुप्त अवस्थामा रहेका साहित्यिक श्रष्टाहरूलाई रचना प्रकाशनको अवसर दिई साहित्य साधनामा अग्रसर गराउन दङाली पत्रिकाले खेलेको भूमिका स्मरणीय रहेको छ । यी पत्रिकाहरूले गरिब तथा निमुखा जनतामाथि हुने गरेको अन्यायलाई छर्लङ्ग पार्दै त्यसका विरुद्धमा लाग्न जनतालाई सुसुचित गराएका छन् । अन्याय, अत्याचारको अन्त्य गर्दै परिवर्तनको स्वरलाई बुलन्द पार्ने काम पत्रिकाहरूले गरेका छन् । त्यसैले यी पत्रिकाहरूलाई परिवर्तनको संवाहकका रूपमा पनि लिन सकिन्छ । साहित्यका उत्कृष्ट बान्कीहरू दिँदै रसास्वादन गराउने काम दङाली पत्रिकाहरूले गरेका छन् । साहित्यिक अभावलाई पूर्ति गर्दै साहित्यिक गतिविधिलाई गतिशील तुल्याउनमा पत्रिकाहरू निकै गुणवान साबित भएका छन् । साहित्यका माध्यमबाट समतामूलक, सभ्य तथा सुसंस्कृत समाज निर्माणको महान् उद्देश्य पत्रिकाहरूले लिएको पाइन्छ । पत्रिका प्रकाशनको यो लामो कालखण्डमा धेरै पत्रिकाहरू प्रकाशित भए । केही अझै निरन्तर प्रकाशित भइरहेका छन्, केहीले लुप्त रूप लिइसके । जे जति अङ्क प्रकाशित भए पनि आ-आफ्नो क्षेत्रबाट ती पत्रिकाहरूले दिएको साहित्यिक मूल्य स्मरणीय रहेको छ । साहित्यका प्रायः विधाहरूको उपस्थिति अनि राष्ट्रिय र स्थानीय सर्जकहरूका रचनाहरूले दङाली साहित्यिक पत्रिकालाई निकै मूल्यवान साबित बनाएका छन् । स्थानीय भाषा भाषिकाको प्रयोगले रचनाहरूलाई मौलिक बनाउन थप सहयोग पुगेको देखिन्छ । यी पत्रिकाहरूले बाह्य प्रभावबाट नेपाली साहित्यलाई बचाउँदै नेपाली साहित्यलाई आफ्नो छुट्टै पहिचान दिलाउन सफल भएका छन् । यी विभिन्न आधारमा नेपाली साहित्यको विकासका निम्ति दङाली साहित्यिक पत्रिकाले दिएको योगदान महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

४.२ निष्कर्ष

भारतीय भूमिबाट सुरु भएको दङ्गाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशन परम्पराले झन्डै छ दशक लामो यात्रा पार गरिसकेको छ । यो समयावधिमा प्रकाशित विभिन्न पत्रिकाहरूले नेपाली साहित्यको विकासका निम्ति दिएको योगदान सराहनीय रहेको छ । दाङका साहित्यिक पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा दिएको योगदान सहित प्रस्तुत अध्ययनको समग्र निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा सन् १९५५ मार्च/वि.सं. २०११ मा भारतको गोरखपुरबाट प्रकाशित **विप्लव** पहिलो साहित्यिक पत्रिका मानिन्छ । पत्रिकाका सम्पादक तोयनाथ धिताल र अन्य जानकार व्यक्तिहरूले **विप्लव**लाई पहिलो साहित्यिक पत्रिका भने पनि पत्रिका उपलब्ध हुन नसक्दा भारतको वनारसबाट २०१४ सालमा प्रकाशित **सन्देश** नै प्रामाणिक रूपमा पहिलो दङ्गाली साहित्यिक पत्रिका ठहर्दछ ।

२. दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको समयावधिलाई तीन चरणमा बाँड्न सकिन्छ । जस अन्तर्गत पहिलो चरण-२०२४ साल पूर्व, दोस्रो चरण-२०२४ देखि २०३३ साल सम्म र तेस्रो चरण-२०३४ साल देखि वर्तमान सम्म रहेको छ ।

३. प्रकाशनका दृष्टिले हेर्दा दङ्गाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको तेस्रो चरण निकै सबल रहेको छ । यस चरणमा मात्रै छ दर्जन साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भएका छन् ।

४. दङ्गाली साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा करीब सात दर्जन साहित्यिक पत्रिकाहरूले आफ्नो प्रकाशन आरम्भ गरेका छन् । त्यसमध्ये हाल **ज्योत्स्ना, अन्तर्ध्वनि, गोचाली, राप्तीदूत, हैमप्रभा, प्रवाह, बहिङ्गा** पत्रिका मात्र प्रकाशनको निरन्तरतामा रहेका छन् । पछिल्लो समयावधिमा देखिएका **साहित्याकाश, जनसंस्कृति, अतिरिक्त, अलङ्कार, टीकाचुली** पत्रिकाहरू आफ्नो पहिचान स्थापित गर्न सङ्घर्षरत छन् ।

५. **विप्लव, सन्देश, ज्योत्स्ना, मानस-प्रभा, अन्तर्ध्वनि, गोचाली, छहरा, ऐसेलु, राप्तीदूत, राप्ती सन्देश, खलिहान, इन्द्रेनी, पहल, बहिङ्गा, उत्साह, नवयुग, शब्द लहर** पत्रिका दङ्गाली साहित्यका महत्त्वपूर्ण प्राप्ति हुन् । तीमध्ये **गोचाली** थारू भाषामा प्रकाशित नेपालकै पहिलो पत्रिका हो भने **उत्साह, नवयुग** र **शब्द लहर** क्रमशः गजल, नाटक र मुक्तक विधालाई आफ्नो विशिष्ट पहिचान बनाएर प्रकाशित पत्रिका हुन् ।

६. अध्ययनका खातिर भारतमा गएका विद्यार्थीहरूको प्रयासमा प्रकाशित **विप्लव**बाट सुरु भएको दाङको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशनको परम्परामा शैक्षिक संस्था, व्यक्तिगत र साहित्यिक संस्था गरी तिन तहबाट पत्रिका प्रकाशनलाई निरन्तरता दिइएको छ । त्यसमा पनि प्रकाशनको आधा हिस्सा शैक्षिक स्तरबाट पूर्ति हुँदै आएको छ ।

७. पत्रिकाहरूमा साहित्यको पद्य भेद अन्तर्गत कविताको मध्यम रूप देखि लघुत्तम रूप सम्मका रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् भने गद्य भेद अन्तर्गतका कथा, निबन्ध, पत्र, संस्मरण, नाटक, समीक्षा/समालोचना प्रकाशित भएका छन् ।

८. दङाली साहित्यिक पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरू मध्यम स्तरका रहेका छन् । विषय, भाव अनि शील्प सबै कोणबाट कविता विधा सशक्त रहेको छ भने त्यसपछि कथा विधाले आफ्नो स्थान सुरक्षित गरेको छ । न्यून सङ्ख्यामा प्रकाशित भए पनि विषयवस्तुगत गहनता र भाव सम्प्रेषणका दृष्टिले नाट्य विधाका रचनाहरू सफल रहेका छन् ।

९. दङाली साहित्यिक पत्रिकाहरूले नयाँ श्रष्टाहरूलाई स्थापित गर्नमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । यिनै पत्रिकाहरूबाट साहित्य सिर्जनामा लागेका श्रष्टाहरू अहिले राष्ट्रियस्तरमा स्थापित भइसकेका छन् ।

१०. दङाली साहित्यलाई राष्ट्रिय प्रवाहमा समाहित गर्न दङाली पत्रिकाहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । त्यसैले यी पत्रिकाहरू दाङका मात्रै नभएर समग्र नेपाली साहित्यकै उपलब्धिका रूपमा रहेका छन् ।

११. लहडका रूपमा पत्रिका प्रकाशन गर्ने र गुणात्मकता ध्यान नदिनाले तथा विद्यार्थीहरूको सक्रियतामा प्रकाशित पत्रिकाहरूमा अधिकांश रचनाहरू भर्खर-भर्खर साहित्य सिर्जनामा लागेका विद्यार्थीहरूका हुने भएकाले कमजोर शिल्प तथा भावका रचनाहरू प्रकाशित भएका देखिन्छन् जसको आस्वादन गर्दा खल्लो महसुस हुन्छ । यस्ता रचनाहरूको विधा पहिचान हुन नसक्नु पनि कमजोरीका रूपमा रहेको छ ।

१२. कतिपय रचनाहरूलाई निकै राजनीतिकरण गरिएको छ, जुन रचनाहरू पढ्दा पार्टीका घोषणापत्र हुन् जस्तो लाग्छ । यसरी साहित्यको कला र भाव पक्षलाई उपेक्षा गरिएर साहित्यमा राजनीतिक विचार लादिनुलाई साहित्यिक पत्रिकाको सीमाका रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ । त्यसैगरी साहित्यिक पत्रिका हुँदाहुँदै पनि पत्रिकाहरूमा साहित्य इतरका राजनैतिक, वैचारिक, दार्शनिक सामग्रीहरू पनि प्रकाशित भएका पाइन्छन् । यो पनि पत्रिकाको सीमाका रूपमा रहेको देखिन्छ ।

१३. पत्रिका प्रकाशनले निकै व्यापकता लिएको भए पनि निरन्तरता पाउन नसक्नाले नेपाली साहित्यलाई ठूलो घाटा भएको छ । आवश्यक स्रोत, साधनको पहिचान नगरी लहडका रूपमा पत्रिका प्रकाशन गर्नु र त्यसको गुणात्मकतामा ध्यान नदिनु पनि दङाली साहित्यिक पत्रिकाको सीमाका रूपमा रहेको छ ।

१४. पत्रिकाले निरन्तरता पाउन नसक्नुमा प्रशासनिक कुदृष्टि, आर्थिक अभाव, रचनाहरू उपलब्ध नहुनु, सामूहिक प्रयास नहुनु, व्यक्तिवादी सोच हावी हुनु आदि समस्याहरू प्रमुख रहेका छन् ।

यी बुँदाहरूका आधारमा दाङका साहित्यिक पत्रिकाहरूले नेपाली साहित्यको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

पुस्तक सूची

शर्मा, पद्म प्रसाद. २०६०. **राप्ती साहित्य परिषद्को इतिहास.** दाङ : राप्ती साहित्य परिषद् ।

श्रेष्ठ, दयाराम र मोहनराज शर्मा. २०६४. **नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास**. नवौं संस्क., ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

सुवेदी, केशव. २०५३. रापतीका कविता : पृष्ठभूमि र परम्परा, **मध्यपश्चिमका कविता.**काठमाडौँ : मध्यपश्चिमाञ्चल साहित्य परिषद् ।

__________ . २०६५. **रापतीको साहित्यिक रूपरेखा**. काठमाडौँ : एकता प्रकाकशन ।

पत्रपत्रिका सूची

उदासी, टीकाराम. २०६६. 'राप्तीको साहित्यिक पत्रकारिता : स्थिति र चुनौति'. **राप्ती दूत**. दाङ : राप्ती साहित्य परिषद्, (३२ : ९), पृ.४१ ।

गिरी, अमर. २०५०. 'दाङको सङ्क्षिप्त साहित्यिक इतिहास'. **अन्तर्ध्वनि**. दाङ : नारायण प्रसाद शर्मा, (२६ : २), पृ. १३-१५ ।

जी. एम.,उदय. २०६१. 'दाङ जिल्लामा पत्रकारिताको इतिहास'. **चौथो अङ्ग**. दाङ : नेपाल पत्रकार महासङ्घ दाङ शाखा, (४ : ४), पृ. ८-१८ ।

मजगैयाँ, उत्तमकृष्ण. २०६३. 'दाङका दोस्रो पुस्ताका लेखक-साहित्यकारहरू'. **प्रवाह**. दाङ : लेखक सङ्घ, (९ : ३), पृ. ३ ।

राप्तीदूत. २०३५. सम्पादकीय. दाङ : राप्ती साहित्य परिषद्, (१ : १), पृ. ख ।

शर्मा, नारायण प्रसाद. २०३४. 'राप्ती अञ्चलको सङ्क्षिप्त साहित्यिक परिचय'. **युगबोध**. दाङ : नारायण प्रसाद शर्मा, (१ : ६), पृ. ३, ५ ।

__________ . २०६२. '३७ वर्ष अघिको *धामी* कविताको प्रसङ्ग'. **मानस-प्रभा**. दाङ : अनेरास्ववियु प्रारम्भिक कमिटी जनता विद्यापीठ, (४२ : ४), पृ. ४९-५० ।

शोध सूची

के.सी., टेक बहादुर. २०६७. **नेपाली साहित्यमा अन्तर्ध्वनि त्रैमासिक पत्रिकाको योगदान**. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. काठमाडौँ : नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

गौतम, राजेन्द्र. २०६९. **नेपाली साहित्यमा 'छहरा' पत्रिकाको योगदान**. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. काठमाडौँ : नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

पाण्डे, श्यामलाल. २०६६. **नेपाली साहित्यमा ज्योत्स्ना पत्रिकाको योगदान**. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. काठमाडौँ : नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

अन्तर्वार्ता

उदासी, टीकाराम. २०६९. दाङ ।

कोपिला, छविलाल. २०६९. दाङ ।

खनाल, पुरुषोत्तम. २०६९. दाङ ।

गिरी, अर्जुन. २०६९. दाङ ।

गौतम, सुदीप. २०६९. दाङ ।

डाँगी, यज्ञ बहादुर. २०६९, दाङ ।

थापा, केशव. २०६९. दाङ ।

धिताल, तोयानाथ. २०६९. दाङ ।

प्रदीप, रामप्रसाद. २०६९. काठमाडौँ ।

यादव, भगवानदास. २०६९. दाङ ।

शर्मा, गिरिराज. २०६९. दाङ ।

शर्मा, नित्यानन्द. २०६९. दाङ ।

शर्मा, हेमन्त. २०६९. दाङ ।

शोध कार्य सम्पन्न गर्दा प्रयोग गएिका प्रतिनिधि पत्रिकाहरूको सूची

पत्रिका	अङ्क : प्रकाशन वर्ष
सन्देश	१ : २०१४, २ : २०१४, ४ : २०१६, ९ : २०२४, ११ : २०२६
ज्योत्स्ना	३ : २०२०, ७ : २०६६
मानस-प्रभा	३ : २०२५, ४ : २०६२
अन्तर्ध्वनि	१ : २०२४, २ : २०५०, ३/४ : ५ : २०६२, ८ : २०६२, ९ : २०६२, १२ : २०६३, १४ : २०६४, **१५ : २०६४, १९ : २०६५,** २० : २०६५, २१ : २०६५, २२ : २०६६, **२३ : २०६६,** २४ : २०६६, २५ : २०६६, २६ : २०६७, २८ : २०६७, **२९ : २०६८,** ३१ : २०६८, ३२ : २०६८
गोचाली	७ : २०४८
छहरा	१ : २०३०, ५ : २०३६, १५ :२०५९, १६ : २०६०
ऐसेलु	१ : २०३३, २ : २०३४
राप्तीदूत	१ : २०३५, २ : २०५०, ३ : २०५५, ४ : २०६१, ५ : २०६२, ६ : २०६३, ८ : २०६५, ९ : २०६६, १० : २०६७, ११ : २०६८
राप्ती	१ : २०३५
राप्ती सन्देश	१ : २०४०
खलिहान	१ : २०४३, २ : २०४३
इन्द्रेनी	४, ५, ७, ८, १० : २०५२
प्रवाह	१ : २०५४, २ : २०५६, ३ : २०६३, ४ : २०६८
पहल	१ : २०५६, ४ : २०६६, ५ : २०६६
बहिङ्गा	१ : २०५७, २ : २०५९, ३ : २०६०, ४ : २०६१, ५ : २०६३, ६ : २०६५, ७ : २०६६, ८ : २०६७
आँखीझ्याल	१ : २०५९
बिम्ब प्रतिबिम्ब	विशेषाङ्क : २०६०
उत्साह	४, ५/६ : २०६२
नवयुग	१ : २०६२
शब्द लहर	१ : २०६३
प्रतिबिम्ब	२ : २०५९
आमोद	५ : २०५१, ९ : २०५७
अतिरिक्त	१ : २०६७, २ : २०६७, ५ : २०६८
जनसंस्कृति	४ : २०६७